

e-ISSN 2310-323X

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р.

Видається щомісячно

Передплатний індекс 74424
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

ISSN 1026-9932
DOI: 10.33498/louu-2024-03

Адреса редакції
вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна
тел.: +380(66) 972-39-27

Головний редактор
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Голова Редакційної ради
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

Вебсайт: <http://www.pravoua.com.ua>
Емейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі “Фейсбук”:
<https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал “ПРАВО УКРАЇНИ” внесено до:

Переліку наукових фахових видань України з юридичних спеціальностей
(наказ Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 627)

Бази даних періодичних видань *Ulrichsweb* (*Ulrich's Periodicals Directory*) (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *EBSCO Publishing, Inc.* (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *Index Copernicus International* (Польща) (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *HeinOnline* (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук *ERIH PLUS*
(*European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences*) (Норвегія). (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім “Ін Юре”, Юридичне видавництво “Право України”, Юридичний портал “Ратіо Деціденді”, Інформаційні технології “Ратіо Деціденді”, Адвокатське об’єднання “Адвокатська компанія “Кайрос”

Видавець
© Юридичне видавництво “Право України”

РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ *HONORIS CAUSA*

Співголови Ради

Юрій Шемшученко, д. юрид. наук, проф., акад. НАН України, акад. НАПрН України; Вільям Е. БАТЛЕР (WILLIAM E. BUTLER), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

Вячеслав Борисов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Анатолій Довгерт, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Микола Козюбра, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Крупчан, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Анатолій Селіванов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Сіренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, акад. НАПрН України; Майдан Сулейменов, д. юрид. наук, проф., акад. НАН Республіки Казахстан; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Руслан Стефанчук (голова), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Святоцький (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олег Посикалюк (перш. заст. головного редактора), к. юрид. наук, доц.; Тетяна Коломоєць (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вікторія Рєзнікова (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф.; Наталя Антонюк, к. юрид. наук, доц.; Крістіан фон Бар (CHRISTIAN VON BAR), Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); Юрій Барабаш, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександр Батанов, д. юрид. наук, проф.; Юрій Баулін, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Бєвзенко, д. юрид. наук, проф.; Олександр Брьостл (OLEXANDER BRÖSTL), Dr. jur., Prof. (Slovakia); Тетяна Вільчик, д. юрид. наук, проф.; Юрій Галаєвський, засл. юрист України; Марсело Галуппо (MARCELO GALUPPO), Ph.D. in Law, Prof. (Brazil); Анатолій Гетьман, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Головатий, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; Оксана Грищук, д. юрид. наук, проф.; Дмитро Гудима, к. юрид. наук, доц.; Борис Гулько, засл. юрист України; Олександр Дроздов, д. юрид. наук, проф.; Володимир Єрмоленко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Володимир Журавель, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Дмитро Задихайло, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Володимир Зубар, к. юрид. наук, доц.; Алєєв Амір Ібрагім, д. юрид. наук, проф. (Азербайджан); Оксана Капліна, д. юрид. наук,

проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександра Кологойда, д. юрид. наук, проф.; Тетяна Комарова, д. юрид. наук, проф.; Тетяна Корнякова, д. юрид. наук, проф.; Олексій Кот, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олена Кохановська, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Станіслав Кравченко, к. юрид. наук; Василь Крат, к. юрид. наук, доц.; Олексій Кресін, д. юрид. наук, проф.; Степан Кубів, д. економ. наук, доц.; Наталя Кузнєцова, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Павло Кулинич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Микола Кучерявенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Ірина Куян, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; Дмитро Лубинець, д. філософії; Дмитро Лук'янов, д. юрид. наук, доц., чл.-кор. НАПрН України; Дмитро Луспеник, к. юрид. наук., доц.; Павло Любченко, д. юрид. наук, проф.; Роман Майданик, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Максимов, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександра Матвійчук, українська правозахисниця; Сергій Мінченко, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; Анатолій Мірошниченко, д. юрид. наук, проф.; Віра Михайленко, к. юрид. наук; Лідія Москвич, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Музика, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Володимир Носік, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Наталя Онщенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; РАСІМ БАБАНЛИ, д. юрид. наук; Наталя Пархоменко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Петро Пацурківський, д. юрид. наук, проф.; Олег Первомайський, к. юрид. наук., доц.; Олександр Петришин, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Роман Петров, д. юрид. наук, проф.; Пилип Пилипенко, д. юрид. наук, проф.; Сергій Погрібний, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олег Подцерковний, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Борис Поляков, д. юрид. наук, проф.; Юрій Притика, д. юрид. наук, проф.; Сергій Рабінович, д. юрид. наук, проф.; Лариса Рогач, к. юрид. наук; Михайло Савчин, д. юрид. наук, проф.; Світлана Серьогіна, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександр Скрипнюк, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Ксенія Смирнова, д. юрид. наук, проф.; Михайло Смокович, д. юрид. наук; Інна Спасибо-Фатєєва, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Марина Стефанчук, д. юрид. наук; Микола Стефанчук, д. юрид. наук, доц.; Хірохіде Такікава (HiRONIDE TAKIKAWA), Prof. (Japan); Михайло Теплюк, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; Олег Ткачук, д. юрид. наук, доц.; Вячеслав Труба, д. юрид. наук, проф.; Віталій Уркевич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Спиридон Флогатіс (SPYRIDON FLOGAITIS), Ph.D. in Law, Prof. (Greece); Світлана Фурса, д. юрид. наук, проф.; Євген Харитонов, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Сергій Харитонов, д. юрид. наук, проф.; Наталя Хуторян, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України;

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ, ПАРТНЕРИ

Тетяна Цувіна, д. юрид. наук, доц.; Олександр Чирич (OLEKSANDR CIRIC), Doctor of Law, Prof. (Serbia); Валерій Шепітько, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Михайло Шумило, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; Оксана Щербанюк, д. юрид. наук, проф.; Ячіко Ямада (YACHIKO YAMADA), Prof. (Japan); Олександра Яновська, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет “Кієво-Могилянська академія”; Національний університет “Острозька академія”; НТУУ “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма “Юрлайн”.

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:

“МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ РОСІЇ ТА ЇЇ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО КЕРІВНИЦТВА ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (ЗАВЕРШЕННЯ)”

НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА

Міжнародно-правовий режим контрзаходів у формі передачі Україні
російських активів: теоретичні й практичні аспекти. 9

ОЛЕКСІЙ ПЛОТНІКОВ

Відповідальність держави-окупанта за екоцид на окупованих
територіях за законодавством України та міжнародним правом 21

ЛІЛІЯ НЕВАРА

Міжнародно-правова відповідальність за кібератаки
під час збройного конфлікту крізь призму
міжнародного гуманітарного права 34

АЛЛА ФЕДОРОВА, ГАННА ХРИСТОВА

Відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю осіб унаслідок
російської агресії проти України крізь призму практики
Європейського суду з прав людини 45

ВОЛОДИМИР ТАРАСЮК

Щодо документування порушення прав
військовополонених. 60

Висновки та рекомендації з актуальної теми 73

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ:

“Міжнародно-правові механізми притягнення Росії
та її вищого військово-політичного керівництва
до відповідальності” 77

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ У СПРОБАХ ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (ДОКУМЕНТИ ТА КОМЕНТАРІ)

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 78/221

“Ситуація з правами людини на тимчасово окупованих
територіях України, включно з Автономною Республікою Крим
та містом Севастополь” (2023 р.) 79

ОЛЕКСІЙ КРЕСІН

Науковий коментар 95

ПРАВО УКРАЇНИ • 2024 • № 3 • 5-6

ЗМІСТ

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: ДОКТРИНА ТА ПРАКТИКА

Тетяна Фулей

Застосування рішень Суду справедливості Європейського Союзу
судами України: феномен справи

Yvonne van Duyn v. Home Office 103

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ANDRII SEMENCHENKO, OLEH ZAIARNYI

Characteristics of Public Administration in the Provision of Postal Services

During Martial Law and Ukraine's European Integration Policy 121

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ

ТАМАРА НОВІКОВА

Окремі аспекти матриці відповідальності в судовій системі 134

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Вікторія Левківська

Імплементация міжнародно-правових стандартів і зарубіжного досвіду

правового забезпечення національної економічної безпеки 151

ДОКТРИНА У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Міжнародний Суд ООН встановив, що Російська Федерація
порушила свої зобов'язання відповідно до пункту "а"

частини першої статті 2 та підпункту "v" пункту "е" статті 5

Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм

расової дискримінації 162

Актуальна тема наступного номера:

"ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВІТЧИЗНЯНОГО ПОДАТКОВОГО ПРАВА:

ДО 30-РІЧЧЯ ВИДАННЯ ПЕРШОГО В УКРАЇНІ ПІДРУЧНИКА

З ПОДАТКОВОГО ПРАВА"

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:
“INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR HOLDING RUSSIA
AND ITS TOP MILITARY AND POLITICAL LEADERSHIP
TO RESPONSIBILITY (ENDING)”

NATALIIA KAMINSKA International Legal Regime of Countermeasures in the form of Transfer to Ukraine of Russian Assets: Theoretical and Practical Aspects	9
OLEKSII PLOTNIKOV Responsibility of the Occupying Power for Ecocide on the Occupied Territories Under the Legislation of Ukraine and International Law	21
LILIIA NEVARA International Legal Responsibility for Cyberattacks During Armed Conflict Through the Prism of International Humanitarian Law	34
ALLA FEDOROVA, GANNA KHRYSTOVA Compensation for Damage Caused to Persons' Live and Health as a Consequence of Russian Aggression Against Ukraine Through the Prism of the European Court of Human Rights Case-Law	45
VOLODYMYR TARASYUK On Documenting Violations of the Rights of Prisoners of War	60
CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS ON THE CENTRAL TOPIC.	73
SELECTED BIBLIOGRAPHY ON THE CENTRAL TOPIC: “International Legal Mechanisms for Holding Russia and its top Military and Political Leadership to Responsibility”	77
UNITED NATIONS IN COUNTERACTING THE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE (DOCUMENTS AND COMMENTARIES)	
Resolution of the UN General Assembly 78/221 “Situation of human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol” (2023)	79
OLEKSIY KRESIN Scientific Commentary	95

TABLE OF CONTENTS

RULE OF LAW: DOCTRINE AND PRACTICE

TETYANA FULEY

Application of the Judgments of the Court of Justice of the European Union
by Ukrainian Courts: The Phenomenon of the Case
of Yvonne van Duyn v. Home Office 103

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS DURING MARTIAL LAW

ANDRII SEMENCHENKO, OLEH ZAIARNYI

Characteristics of Public Administration in The Provision
of Postal Services During Martial Law
and Ukraine's European Integration Policy..... 121

REFORMS OF JUSTICE

TAMARA NOVIKOVA

Certain Aspects of the Responsibility Matrix in the Court System 134

SECTION FOR YOUNG SCHOLARS

VICTORIA LEVKIVSKA

Implementation of International Legal Standards and Foreign Experience
of Legal Ensuring of National Economic Security 151

DOCTRINE IN CASE LAW

International Court of Justice Concludes that the Russian Federation
Has Violated Its Obligations Under Article 2, Paragraph 1 (a),
and Article 5 (e) (v) of the International Convention
on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination 162

Central Topic of the Next Issue:

“DOMESTIC TAX LAW SYSTEM DEVELOPMENT:
30TH ANNIVERSARY OF PUBLICATION OF FIRST TAX LAW
TEXTBOOK IN UKRAINE”

Актуальна тема номера:
 “МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ
 РОСІЇ ТА ЇЇ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО
 КЕРІВНИЦТВА ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
 (ЗАВЕРШЕННЯ)”

Наталія Камінська

докторка юридичних наук, професорка,
 професорка кафедри міжнародного права
 та порівняльного правознавства
 Національного авіаційного університету
 (Київ, Україна)
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0466-9428>
 na-pro@ukr.net

УДК 341.29

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ КОНТРЗАХОДІВ
 У ФОРМІ ПЕРЕДАЧІ УКРАЇНІ РОСІЙСЬКИХ АКТИВІВ:
 ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Метою статті є комплексний аналіз проблематики контрзаходів, поряд з іншими видами санкцій як примусових заходів у сучасному міжнародному праві і правозастосовній практиці. Ідеться про санкції, контрзаходи, санкційний режим, міжнародно-правовий режим контрзаходів загалом, у контексті відшкодування заподіяних збитків унаслідок широкомасштабної агресії Росії проти України зокрема. Звернуто увагу на актуальні теоретичні й практичні аспекти забезпечення міжнародно-правового режиму контрзаходів у формі передачі Україні заморожених (заблокованих) російських активів в умовах сьогодення і на перспективу.

У статті вказується на нагальну необхідність модернізації міжнародного права, його джерельної бази й інституційних механізмів, зокрема на прикладі міжнародно-правової відповідальності, міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права, особливо інститутів санкцій, контрзаходів, інших примусових заходів. Контрзаходи переважно стосуються двосторонніх відносин між державами – потерпілої і порушниці, є односторонніми діями першої з них у відповідь на протиправні діяння з метою відшкодування заподіяних збитків.

Стверджується, що з огляду на порушення Росією міжнародно-правових зобов'язань, зобов'язань *erga omnes*, проти нею мають бути вжиті законні контрзаходи, що допускає застосування контрзаходів у формі конфіскації активів. Власне держави повинні ухвалити відповідні рішення на рівні урядів чи парламентів як правову основу здійснення контрзаходів проти Російської Федерації, причому будь-яка держава, оскільки всі можуть трактуватись як постраждалі сторони (*injured states*) через порушення зобов'язань *erga omnes*.

Ключові слова: контрзаходи; санкції; примусові заходи; заблоковані активи; міжнародне право; застосування, механізм.

*Засади регулювання і застосування контрзаходів
як різновиду примусових заходів*

Згідно зі ст. 41 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) Рада Безпеки ООН може вимагати від членів ООН застосування примусових заходів, що передбачають ‘повне або часткове припинення економічних відносин, використання залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфічних чи радіо- й інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин’¹.

Проблема відсутності кодифікованих норм щодо застосування примусових заходів зумовила тривалу діяльність Комісії з міжнародного права ООН у напрямі розроблення й ухвалення Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Зрештою, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/56/589 від 12 грудня 2001 р. у додатку містить Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння². Вони рекомендовані ‘до уваги урядів, не торкаючись при цьому питання про їх майбутнє прийняття чи інших належних заходів’. Тут вживається термін ‘контрзаходи’ (глава II ‘Контрзаходи’), чіткого визначення не сформульовано, проте за ст. 49 потерпіла держава може застосувати контрзаходи проти держави, відповідальної за міжнародно-протиправне діяння, лише з метою спонукати цю державу виконати свої зобов’язання. При цьому контрзаходи обмежуються тимчасовим невиконанням міжнародно-правових зобов’язань державою, яка вдається до таких заходів відносно відповідальної держави. Контрзаходи за можливості застосовуються таким чином, щоб дозволити відновлення виконання відповідних зобов’язань³. Далі у ст. 50 регламентовано зобов’язання, що не торкаються контрзаходів, ст. 51 – їх пропорційності, ст. 52 – умов застосування контрзаходів, ст. 53 – припинення контрзаходів, ст. 54 – заходів, що застосовуються іншими, ніж потерпіла держава⁴.

Отже, контрзаходи стосуються двосторонніх відносин між державами – потерпілої і порушницею, є односторонніми діями, що здійснює перша з них. Як складова механізму міжнародно-правового примусу, різновид примусових заходів, контрзаходи застосовуються з урахуванням існуючих принципів і міжнародно-правової практики. Д. Кроуфорд визначає основні засади, або принципи застосування контрзаходів, що розкривають їх правову природу:

– застосування лише щодо винної держави у вчиненні міжнародно-протиправного діяння, у результаті чого потерпілому суб’єкту міжнародного права заподіяно шкоду;

¹ Статут ООН та Статут Міжнародного Суду ООН <https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf> (дата звернення: 30.03.2024).

² Responsibility of States for internationally wrongful acts: resolution A/RES/56/83, adopted by the UN General Assembly. 12 December 2001 <<https://digitallibrary.un.org/record/454412?ln=en&v=pdf>> (accessed: 02.04.2024).

³ Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf> (accessed: 02.04.2024).

⁴ Responsibility of States for internationally wrongful acts (2001) <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf> (accessed: 02.04.2024).

- застосування лише потерпілим суб'єктом або від його імені;
- протиправний характер діяння, що є підставою для застосування контрзаходів, визначається на основі норм міжнародного права, а їх застосування не має порушувати основні принципи міжнародного права;
- метою є відновлення прав й інтересів потерпілого суб'єкта, зокрема і відшкодування матеріальної шкоди;
- контрзаходи мають тимчасовий характер і можуть застосовуватися лише до початку інших способів мирного вирішення спору згідно з міжнародним правом;
- режим контрзаходів має забезпечити повернення до стану, що існував до вчинення міжнародного правопорушення, і не заподіяти державі-правопорушниці, щодо якої застосовуються контрзаходи, незворотної шкоди⁵.

Дискусії викликає можливість застосування контрзаходів виключно потерпілою державою чи міжнародною організацією (Д. Кроуфорд) або іншим суб'єктом (К. Томусчат, А. Чернявський), аргументуючи дотриманням принципу суверенної рівності держав. Крім цього, привертається увага до низки умов застосування контрзаходів: обов'язку потерпілої держави поставити перед державою-правопорушницею вимогу про виконання зобов'язань, повідомити про рішення застосування контрзаходів і пропозицію проведення переговорів. Серед умов застосування контрзаходів виокремлюють попередній арбітраж (Д. Бове), вичерпання засобів захисту порушеного права, не пов'язаних із застосуванням примусу (К. Томусчат), обов'язок висунути конкретні вимоги до початку застосування контрзаходів, які не мають взаємного характеру (Е. Цоллер)⁶.

Як відомо, серед існуючих способів отримання Україною відшкодування від Росії та російських воєнних злочинців: за рішеннями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду, відповідних комітетів ООН. Водночас на практиці виникає чимало проблем, зокрема і юридичного й політичного характеру їх здійснення, особливо стосовно арешту, заблокування (заморожування), конфіскації російських активів, загалом контрзаходів. Наприклад, інститут імунітету держави і захист права власності та їх регламентація Конвенцією ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, двосторонніми інвестиційними договорами між державами тощо.

Варто згадати Резолюцію 60/147 ООН "Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист та відшкодування збитків для жертв грубих порушень норм міжнародного права з прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права"⁷, що закликає

⁵ Crawford J, 'Counter-measures as Interim Measures' [1994] 5 (1) European Journal of International Law 65–76; Crawford J, *State Responsibility: The General Part* (Cambridge University Press 2013) 912.

⁶ Bowett D W, 'Crimes of State and the 1996 Report of the International Law Commission on State Responsibility' [1998] 9 (1) European Journal of International Law 163–73; Tomuschat C, 'Are Counter-measures Subject to Prior Recourse to Dispute Settlement Procedures?' [1994] 5 (1) European Journal of International Law 77–87; Zoller E, *Peacetime Unilateral Remedies: An Analysis of Countermeasures* (Transnational Publishers 1984).

⁷ Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. Resolution

до адекватного, ефективного та швидкого відшкодування збитків за грубі порушення зазначених міжнародно-правових норм. В основі принципу відшкодування за протиправне діяння покладено ідеї відновлення справедливості через різні форми репарацій, притягнення до відповідальності порушника. Так, принципи 18–23 цієї Резолюції гарантують жертвам відшкодування, деталізують форми репарацій.

Крім зазначених вище резолюцій, що стосуються протидії російській агресії, виокремимо резолюції A/ES-11/L.6 (A/ES-11/5) “Забезпечення відповідальності та репарацій за агресію проти України”⁸ (2022), ES-11/1 “Агресія проти України”⁹ (2022), ES-11/4 “Територіальна цілісність України”¹⁰ (2022) та ін. Це важливі кроки на шляху притягнення Російської Федерації (далі – РФ) до відповідальності й відшкодування нею шкоди, завданої грубими порушеннями міжнародного права, зокрема ст. 2(4) Статуту ООН. Перша з них рекомендувала державам-членам спільно з Україною створити міжнародний механізм для відшкодування збитків, втрат або шкоди, що виникли внаслідок міжнародно-протиправних діянь РФ в Україні або проти неї¹¹. Тобто це одна з правових підстав для визнання відповідальності Росії і створення міжнародного механізму компенсації, а також реєстру збитків. Як відомо, Реєстр збитків для України був створений Радою Європи і почав функціонувати з 1 квітня 2024 р.¹²

Одним із дієвих механізмів на цьому шляху є створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії Росії. Незважаючи на суперечки про його концепцію, на конференції “Відновлення справедливості для України” 2 квітня 2024 р. у Гаазі 44 держави підписали політичну декларацію про підтримку створення спецтрибуналу щодо злочину агресії та ініціатив щодо використання заморожених активів РФ на користь України. Отже, поряд із функціонуванням Міжнародного кримінального суду (видав безпрецедентний ордер на арешт В. Путіна), створенням Міжнародного центру з притягнення до відповідальності за злочин агресії проти України (ІСПА) при Євроусті, Реєстром збитків, створення спецтрибуналу сприятиме належному покаранню вищого військово-політичного керівництва РФ. Країни-підписанти декларації запевнили, що суверенні активи РФ у їхній юрисдикції залишаться замороженими, доки Росія не припинить агресію проти України

60/147 adopted by the General Assembly on 16 December 2005 <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n05/496/42/pdf/n0549642.pdf?token=ipajQU5VbCFTzHfQma&fe=true>> (accessed: 02.04.2024).

⁸ Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine. Resolution ES-11/5 adopted by the General Assembly on 14 November 2022 <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/693/55/pdf/n2269355.pdf?token=zinPFxSNdR3O1suGHn&fe=true>> (accessed: 02.04.2024).

⁹ Aggression against Ukraine. Resolution ES-11/1 adopted by the General Assembly on 2 March 2022 <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/293/36/pdf/n2229336.pdf?token=jRJ8yH703CbyxKpHY1&fe=true>> (accessed: 02.04.2024).

¹⁰ Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations. Resolution ES-11/4 adopted by the General Assembly on 12 October 2022 <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/630/66/pdf/n2263066.pdf?token=BfhOcSS2SegeS27AV5&fe=true>> (accessed: 02.04.2024).

¹¹ General Assembly Adopts Text Recommending Creation of Register to Document Damages Caused by Russian Federation Aggression against Ukraine, Resuming Emergency Special Session (GA/12470 14 November 2022) <<https://press.un.org/en/2022/ga12470.doc.htm>> (accessed: 30.03.2024); Кресін О, *Резолюції Генеральної Асамблеї ООН: характер і значення у контексті війни РФ проти України* (Норма права 2024) 204–6.

¹² Реєстр збитків для України <<https://rd4u.coe.int/uk/about-the-register>> (дата звернення: 30.03.2024).

і не сплатить за завдані збитки, а також вітають дискусії щодо можливості використання цих активів та доходів від них на користь України¹³.

*Забезпечення міжнародно-правового режиму контрзаходів
у формі передачі Україні заблокованих російських активів*

На жаль, за десятиріччя збитків від гібридної агресії компенсацій не отримано, і лише з широкомасштабною агресією Росії проти України такі збитки становлять сотні мільярдів. Очевидний певний прогрес за участі окремих держав, Європейського Союзу (далі – ЄС) тощо, хоч усталена формула у деклараціях і заявах ЄС, G7 й інших фактично незмінна: “Суверенні активи Росії у наших юрисдикціях залишатимуться знерухомленими, доки Росія не заплатить за збитки, завдані Україні”¹⁴. Погоджуємось з експертами, що вона важлива, але недосконала, адже не передбачає альтернативних сценаріїв, коли винна РФ відмовляється відшкодувати збитки.

Ще на початку 2023 р. юридична служба Єврокомісії вказувала, що заморожені на Заході російські гроші не можна експропріювати, а свого часу основну суму та відсотки потрібно буде повернути Росії. На думку Ф. Зелікова, проти заморожених російських грошей можна використати державні контрзаходи, які б призупинили зобов’язання країн поважати російські активи. Він зауважив, що застосування контрзаходів порушує звичайні зобов’язання, що викликано “своєрідною” поведінкою інших країн; є обов’язок поважати російську власність, тож взяти її під санкційний режим було б порушенням міжнародного права; ми маємо порушувати міжнародне право щодо Росії, тому що вона першою порушила міжнародне право¹⁵.

Очевидно тому країни ЄС залишаються у парадигмі санкцій, замість того щоб аналізувати можливість вжити контрзаходи, до яких значна частина цих країн політично не готові або остерігаються аналогічних заходів у відповідь, враховуючи погрози російської сторони про порушення правил і норм міжнародної торгівлі. Щоб діяти проти російських активів, слід заявити про вихід за межі санкцій і перехід до контрзаходів. Нині ЄС перебуває у пошуках легальних механізмів конфіскації заморожених російських активів, сукупна вартість яких становить понад 300 млрд євро.

Поодинокі прецеденти використання саме російських коштів на закупівлю зброї для Збройних Сил України (далі – ЗСУ) існують, зокрема і через пакет військової допомоги у травні 2023 р. Ідеться про використання не російських суверенних активів, а приватних, а точніше з податків на

¹³ Political Declaration of the Ministerial Conference on Restoring Justice for Ukraine <<https://www.government.nl/ministries/ministry-of-foreign-affairs/documents/diplomatic-statements/2024/04/02/political-declaration-of-the-ministerial-restoring-justice-for-ukraine-conference>> (accessed: 02.04.2024).

¹⁴ Statement by Antonio Tajani, Minister for Foreign Affairs and International Cooperation of Italy in his capacity as Chair of the G7 Foreign Ministers’ Meeting at the Munich Security Conference (17 February 2024) <https://www.esteri.it/en/sala_stampa/archivionotizie/comunicati/2024/02/statement-by-antonio-tajani-minister-for-foreign-affairs-and-international-cooperation-of-italy-in-his-capacity-as-chair-of-the-g7-foreign-ministers-meeting-at-the-munich-security-conference> (accessed: 02.04.2024).

¹⁵ Коваленко О, ‘Контрзаходи проти Росії: Захід має почати виплату Україні репарацій із конфіскованих активів РФ – експерти’ (Радіо Свобода, 21.08.2023) <<https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-zlochyny-reparatsiyi-rosiyi/32556933.html>> (дата звернення: 02.04.2024).

них¹⁶. Наприклад, у Бельгії ухвалено низку резолюцій щодо надання фінансової і військової допомоги Україні, конфіскацію російських активів для її відновлення, тобто йдеться про практичне використання заморожених російських активів для відшкодування Україні, а також результат координації дій, розроблення планів щодо заморожених активів і доходів від них¹⁷.

Міжнародне право дає відповіді щодо того, якими можуть бути інструменти використання та конфіскації російських активів для відшкодування Україні. Доктрина контрзаходів, заснована на положеннях Статуту ООН та інших актів, є визнаним юридичним механізмом конфіскації активів на доктринальному рівні (у звіті групи юристів-міжнародників на чолі з Д. Аканде і Ф. Сендсом) і у практичному вимірі. Зокрема, саме на ній побудована логіка американського законопроєкту про конфіскацію активів РФ *REPO*, до того у квітні 2024 р. передбачено ухвалення Конгресом США пакету допомоги для України. Одним із варіантів виділення коштів для нашої країни, на якому наполягають у Республіканській партії США, є щось на зразок “лендлізу” – допомога не як грант, а у борг. Причому один із варіантів, які обговорюються, – цей борг сплачуватиме не Україна, а Росія, точніше – її змусять платити, просто конфіскувавши російські активи¹⁸.

Нагадаємо, що дослідження “Керівні принципи ООН ‘Ефективне управління та розпорядження арештованими та конфіскованими активами’” 2017 р. (Секретаріату Конференції держав – учасниць Конвенції ООН проти корупції)¹⁹. охопило досвід 64 країн щодо управління й розпорядження арештованими та конфіскованими активами. Міжнародна група з розробки фінансових заходів (*FATF*) як міжурядовий орган з питань боротьби з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення також ухвалила перелік рекомендацій і кращих практик щодо управління замороженим, арештованим і конфіскованим майном²⁰. Зазначені документи передбачають такі механізми процесу конфіскації активів:

- існування національної системи управління замороженим, арештованим і конфіскованим майном, що включає органи влади, до сфери відповідальності яких належить завдання конфіскації та управління майном;
- національні суди наділені повноваженням ухвалювати рішення про конфіскацію, а за потреби – продаж конфіскованого майна²¹.

¹⁶ Попов А, ‘Активи Путіна порохують восени: коли Україна отримає зброю за російські гроші’ (Уніан, 04.04.2024) <<https://www.unian.ua/economics/finance/rosiyski-aktivi-chi-otrimaye-ukrajina-zamorozheni-koshhti-12594207.html>> (дата звернення: 04.04.2024).

¹⁷ Багатосторонні заяви на підтримку України <<https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/bagatostoronni-zayavi-na-pidtrimku-ukrayini>> (дата звернення: 04.04.2024); ‘Готовність конфіскувати заморожені російські активи може попередити інші потенційні конфлікти, – Іван Городиський’ (Центр Дністрянського, 20.02.2024) <<https://dc.org.ua/news/gotovnist-konfiskuvaty-zamorozheni-rosiyski-aktyvy-mozhe-poperedyty-inshi-potenciyni-konflikty---ivan-gorodyskyi>> (дата звернення: 02.04.2024).

¹⁸ Попов (н 16).

¹⁹ Effective management and disposal of seized and confiscated assets (UNODC 2017) <https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2017/17-07000_ebook_sr.pdf> (accessed: 02.04.2024).

²⁰ The Financial Action Task Force (FATF) <<https://www.fatf-gafi.org>> (accessed: 02.04.2024).

²¹ Косаревич С, ‘Що перешкоджає США конфіскувати російські суверенні активи’ (Центр Дністрянського, 28.12.2022) <<https://dc.org.ua/news/so-pereskodzae-ssa-konfiskuvati-rosijski-suverenni-aktivi>> (дата звернення: 02.04.2024).

У доробках про найкращі практики відстежування, замороження та конфіскації активів зроблено висновок, що доцільним є розширення внутрішньодержавних повноважень у сфері конфіскації активів, зокрема й завдяки дозволу конфіскації майна за відсутності кримінального вироку, задоволення запити країн щодо заморожування або арешту майна, наприклад, через координацію одночасного заморожування або арешту в різних юрисдикціях майна, причетного до однієї злочинної поведінки²². Тобто необхідним є ефективний менеджмент конфіскованих активів у межах національних юрисдикцій на основі законодавчо встановлених інструментів. Це мінімізуватиме ризики визнання міжнародними інституціями таких дій неправомірними.

Слід врахувати існуючу судову практику щодо аналізованої проблематики. Наприклад, рішення Міжнародного суду ООН у справі “Німеччина проти Італії” про порушення юрисдикційних імунітетів суверенної держави, коли італійцям було дозволено подавати цивільні позови проти Німеччини на основі порушень міжнародного гуманітарного права. У результаті Суд став на бік Німеччини й засудив дії італійських судів як неправомірні²³. Інший приклад пов’язаний зі створенням прецеденту Верховним судом США 1978 р., за яким іноземну державу визнано суб’єктом судового процесу²⁴. Враховуючи принцип *stare decisis* (“стояти на вирішеному”), за яким суд не може ухвалювати рішення, що суперечить існуючим судовим прецедентам, Росії не може бути відмовлено у захисті її інтересів американським судочинством. Пізнавальним є також рішення у справі “Деякі іранські активи (Ісламська Республіка Іран проти Сполучених Штатів Америки)”, коли США доволі сумнівно обґрунтував арешт 2 млрд доларів іранських активів, що стало підставою звернення Ірану до Міжнародного Суду ООН²⁵.

Конфіскація та реалізація російських активів передбачатиме тривалі розслідування та судові процеси, за результатами яких здійснюватиметься конфіскація, можливе виведення активів з-під юрисдикції держави, що зумовлює необхідність їх заморожування з початком розслідування. Інші проблеми стосуються можливостей оскарження рішень про конфіскацію, особливого захисту певних активів, а також своєчасної й ефективної повноцінної конфіскації активів і їх подальшого використання тощо.

Прикметно, що провідні юристи-міжнародники з університетів Європи і США, за участі представника Комісії з міжнародного права ООН, підготували Спеціальний меморандум 2023 р. Цей публічний лист (звернення) адресований світовій спільноті, вже був представлений на слуханнях Комітету з міжнародних відносин Палати представників Бельгії щодо резолю-

²² G8 Best Practices for the Administration of Seized Assets <https://www.justice.gov/sites/default/files/ag/legacy/2004/06/03/G8_Best_Practices_on_Tracing.pdf> (accessed: 02.04.2024).

²³ Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening), Judgment of 3 February 2012, ICJ Reports 2012.

²⁴ Elkins v. Moreno, 435 U.S. 647 (1978) <<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/435/647/>> (accessed: 02.04.2024); United States v. Wheeler, 435 U.S. 313 (1978) <<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/435/313/>> (accessed: 02.04.2024).

²⁵ Certain Iranian assets (Islamic Republic of Iran v. United States of America) 30 march 2023. Judgment <<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/164/164-20230330-JUD-01-00-EN.pdf>> (accessed: 02.04.2024).

ції про конфіскацію російських активів у Бельгії для відновлення України. У ньому обґрунтовано легальність конфіскації суверенних активів РФ, розв'язання проблеми суверенних імунітетів, зокрема і через застосування контрзаходів згідно зі Статутом ООН. Як запевняють автори, легітимність конфіскації російських державних активів у порядку контрзаходів обґрунтована агресією Росії проти України, що є грубим порушенням *erga omnes* – універсальних зобов'язань держав перед міжнародним співтовариством (§ 1, 49). Далі констатується, що замороження російських активів та інші санкції були переважно неефективними; вони не досягли жодної з цілей, на які спрямовані законні контрзаходи, і тому подальші контрзаходи є виправданими (§ 61), причому блокування (заморожування) російських активів і конфіскація – ідентичні контрзаходи, оскільки вживаються у відповідь на порушення зобов'язань *erga omnes* (§ 59)²⁶. Ключові аргументи спрямовані на те, що конфіскація як контрзахід стосується лише державних суверенних активів РФ (§ 1), контрзаходи у формі конфіскації заморожених активів РФ мають бути компенсаційними, а не каральними (§ 66), спрямованими на досягнення цілей, передбачених Проектом статей 2001 р. (статті 30, 31(1)); подальше використання конфіскованих активів РФ можливе в рамках міжнародного компенсаційного механізму, куди мають бути передані ці активи (§ 31, 67–68, 78); гарантування прозорого процесу компенсації, що базується на доказах, справедливому для всіх зацікавлених сторін (§ 68). Зрештою, оскільки офіційні оцінки фінансових витрат на відшкодування значно перевищують загальну суму заморожених державних активів Росії, немає ризику, що запропоновані заходи включатимуть передачу активів, що перевищуватиме розмір кінцевої відповідальності Росії (§ 66)²⁷.

У попередніх наукових працях вже зверталась увага на фінансові санкції як один із дієвих інструментів припинення фінансування збройної агресії та тероризму РФ за участі Білорусі проти України (заморожування активів; заборона доступу до фінансових ресурсів; заборона фінансових операцій підсанкційним особам; обмеження банківських кореспондентських відносин; заборона SWIFT-транзакцій з окремими російськими та білоруськими банками; обмеження щодо надання інвестиційних послуг тощо)²⁸. Так само відзначено їх вибірковий і фрагментарний характер, тимчасову дію та можливість їх ігнорування, але в умовах блокування роботи Ради Безпеки ООН це все ж таки були необхідні заходи. Актуальними залишаються пропозиції і рекомендації про те, щоб санкції проти РФ були запроваджені від імені всього людства, світового співтовариства, мали комплексний, системний і тривалий характер, запровадження цілеспрямованих або “розумних” при-

²⁶ On Proposed Countermeasures Against Russia to Compensate Injured States for Losses Caused by Russia's War of Aggression Against Ukraine: Legal Memorandum. 20 November 2023 <<https://drive.google.com/file/d/1kx-sEuJAQeD6wELgcZSolQKYMrZhntB1/view>> (accessed: 02.04.2024).

²⁷ Ibid.

²⁸ Камінська Н, Пожидаєва М, ‘Правова природа санкцій та їх ефективність у протидії російському вторгненню’ (2022) 2 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 59–75; Carrier A, Lovegrove S, ‘Russian sanctions: European developments in the area of financial services’ (Norton Rose Fulbright, March 2022) <<https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/80295646/russian-sanctions-european-developments-in-the-area-of-financial-services>> (accessed: 02.04.2023).

мусових заходів, всеосяжних чи недиференційованих, поряд із диференціацією адресатів цілеспрямованих санкцій тощо.

Через грубі порушення Росією та Білоруссю стандартів *FATF* (Міжнародної групи) як держав, що фінансують тероризм чи сприяють його фінансуванню, беззаперечно необхідність включити РФ і Білорусь до чорного списку *FATF* та якнайшвидше виключити їх із числа країн – членів *FATF*. Водночас зусилля у цьому питанні більше двох років не дали позитивних результатів. З 2023 р. Росія активізувала торгівлю зброєю з Іраном і Північною Кореєю, внесеними до чорного списку *FATF*. Посилення фінансових і банківських зв'язків із Росією надає Північній Кореї, Ірану та М'янмі, що перебувають під жорсткими санкціями, можливість отримати доступ до світової фінансової системи, створюючи серйозні виклики для *FATF* та її членів²⁹, безпеки глобальної фінансової системи. Тобто залишається занепокоєння і ризики фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також кібернапади й атаки програм-вимагачів, але відсутні реальні дієві заходи у цій сфері.

Як запевняє О. Мережко, різні країни по-різному ставляться до питання конфіскації, передачі активів, ідеться про отримання Україною відсотків із заморожених російських суверенних активів. Наприклад, США, Канада і Велика Британія схиляються до того, що російські активи можна конфіскувати і передати Україні, однак остаточне рішення щодо них буде ухвалене Групою семи (*G7*), яка обере компромісний варіант. Водночас нам необхідно продовжувати наполягати на конфіскації і передачі Україні російських активів³⁰.

Одна з ключових зауваг стосується того, що «активи» – це не виключно гроші, а й майно чи цінні папери, які ще потрібно продати, а вже далі розпоряджатись отриманими коштами. Такі активи варто розділяти на суверенні, або державні, активи й приватні активи російських компаній і громадян. О. Баєнков, очільник *International EU Sanctions Platform*, який відстежує антиросійські санкції через офіс у Брюсселі, зазначає, що конфіскація буде вже другим етапом, під яке потрібно адаптувати європейське законодавство, а перший – це контрзаходи й інші санкції проти приватного боргу та криміналізація їх обходу³¹.

Висновки. Нагальна необхідність модернізації міжнародного права, його джерельної бази й інституційних механізмів очевидна, зокрема, на прикладі міжнародно-правової відповідальності, міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права, особливо інститутів санкцій, контрзаходів, інших примусових заходів. Контрзаходи переважно стосуються двосторонніх відносин між державами – потерпілої і порушниці, є односторонніми діями першої з них у відповідь на протиправні діяння, з метою відшкодування заподіяних збитків. Еволюція цього інституту базується на розширенні міжнародно-правового регулювання, міжнародній звичаєвій

²⁹ 'FATF не внесла Росію до чорного списку' (Укрінформ, 26.02.2024) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3832326-fatf-ne-vnesla-rosiu-do-cornogo-spisku.html>> (дата звернення: 01.04.2024).

³⁰ Попов (н 16).

³¹ Там само.

практиці, реалізації основних принципів міжнародного права, механізму міжнародно-правового примусу.

З огляду на порушення Росією міжнародно-правових зобов'язань, зобов'язань *erga omnes*, проти нею мають бути вжиті законні контрзаходи, що допускає застосування контрзаходів у формі конфіскації активів. Власне держави повинні ухвалити відповідні рішення на рівні урядів чи парламентів як правову основу здійснення контрзаходів проти РФ, причому будь-яка держава, оскільки всі можуть трактуватись як постраждалі сторони (*injured states*) через порушення зобов'язань *erga omnes*. Питання щодо отримання Україною відшкодування від Росії та російських воєнних злочинців на практиці стикається з багатьма проблемами юридичного і політичного характеру, особливо щодо арешту, заблокування (заморожування), конфіскації російських активів, загалом контрзаходів.

Поряд із резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, що стосуються протидії російській агресії, притягнення РФ до відповідальності й відшкодування заподіяних збитків Україні, у результаті грубих порушень міжнародного права, дієвими вбачаються міжнародний механізм компенсації, Реєстр збитків (створений Радою Європи і функціонує з 1 квітня 2024 р.), реалізація політичної декларації про підтримку створення спецтрибуналу щодо злочину агресії та ініціатив щодо використання заморожених активів РФ на користь України. У декларації закріплено гарантії, що суверенні активи РФ у юрисдикції держав залишаться замороженими, доки Росія не припинить агресію проти України і не сплатить за завдані збитки. Загалом важливими є спільні зусилля держав, міжнародних організацій, світового співтовариства у цьому напрямі.

Отже, готовність конфіскувати заморожені російські активи, перспектива їх використання на відбудову України може стати потужним сигналом для попередження інших потенційних конфліктів. Конфіскація російських активів є однією з багатьох складових справедливості для України, відшкодування заподіяних збитків унаслідок злочинних дій держави-порушниці, а також запобігання ще більшим загрозам міжнародній безпеці, економіці і правопорядку.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Zoller E, *Peacetime Unilateral Remedies: An Analysis of Countermeasures* (Transnational Publishers 1984).
2. Crawford J, *State Responsibility: The General Part* (Cambridge University Press 2013).
3. Kresin O, *Rezoliutsii Heneralnoi Asamblei OON: kharakter i znachennia u konteksti viiny RF proty Ukrainy* (Norma prava 2024).

Journal articles

4. Bowett D W, 'Crimes of State and the 1996 Report of the International Law Commission on State Responsibility' [1998] 9 (1) *European Journal of International Law* 163–73.

5. Crawford J, 'Counter-measures as Interim Measures' [1994] 5 (1) European Journal of International Law 65–76.
6. Tomuschat C, 'Are Counter-measures Subject to Prior Recourse to Dispute Settlement Procedures?' [1994] 5 (1) European Journal of International Law 77–87.
7. Kaminska N, Pozhydaieva M, 'Pravova pryroda sanktsii ta yikh efektyvnist u protyidii rosiiskomu vtornenniu' (2022) 2 Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy 59–75. <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.07>.

Newspaper articles

8. Carrier A, Lovegrove S, 'Russian sanctions: European developments in the area of financial services' (*Norton Rose Fulbright*, March 2022) <<https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/80295646/russian-sanctions-european-developments-in-the-area-of-financial-services>> (accessed: 02.04.2023).
9. 'FATF ne vnesla Rosiiu do chornoho spysku' (*Ukrinform*, 26.02.2024) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3832326-fatf-ne-vnesla-rosiu-do-cornogo-spysku.html>> (accessed: 01.04.2024).
10. 'Hotovnist konfiskuvaty zamorozheni rosiiski aktyvy mozhe poperedyty inshi potentsiini konflikty, – Ivan Horodyskyi' (*Tsentr Dnistrianskoho*, 20.02.2024) <<https://dc.org.ua/news/gotovnist-konfiskuvaty-zamorozheni-rosiyski-aktyvy-mozhe-poperedyty-inshi-potencyini-konflikty---ivan-gorodyskyi>> (accessed: 02.04.2024).
11. Kovalenko O, 'Kontrakhody proty Rosii: Zakhid maie pochaty vyplatu Ukraini reparatsii iz konfiskovanykh aktyviv RF – eksperty' (*Radio Svoboda*, 21.08.2023) <<https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-zlochyny-reparatsiyi-rosiyi/32556933.html>> (accessed: 02.04.2023).
12. Kosarevych S, 'Shcho pereshkodzhaie SShA konfiskuvaty rosiiski suverenni aktyvy' (*Tsentr Dnistrianskoho*, 28.12.2022) <<https://dc.org.ua/news/so-pereshkodzae-ssa-konfiskuvati-rosiyski-suverenni-aktivi>> (accessed: 02.04.2023).
13. Popov A, 'Aktyvy Putina porakhuiut voseny: koly Ukraina otrymaie zbroiu za rosiiski hroshi' (*Unian*, 04.04.2024) <<https://www.unian.ua/economics/finance/rosiyski-aktivi-chi-otrimaye-ukrajina-zamorozheni-koshti-12594207.html>> (accessed: 02.04.2024).

Websites

14. General Assembly Adopts Text Recommending Creation of Register to Document Damages Caused by Russian Federation Aggression against Ukraine, Resuming Emergency Special Session (GA/12470 14 November 2022) <<https://press.un.org/en/2022/ga12470.doc.htm>> (accessed: 30.03.2024).

Nataliia Kaminska

INTERNATIONAL LEGAL REGIME OF COUNTERMEASURES IN THE FORM OF TRANSFER TO UKRAINE OF RUSSIAN ASSETS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

ABSTRACT. The purpose of this article is a comprehensive analysis of the problems of coercive measures in modern international law and law enforcement practice. It is about sanctions, countermeasures, the sanctions regime, the international legal regime of countermeasures in general, in the context of compensation for damages caused as a result of Russia's full-scale aggression against Ukraine. Attention is drawn to the actual theoretical and practical aspects of ensuring the international legal regime of countermeasures in the form of the transfer of frozen (blocked) Russian assets to Ukraine in the current and future conditions.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2024 • № 3 • 9-20

Наталія Камінська

The article points out the urgent need to modernize international law, its sources and institutional mechanisms, in particular, for an example an international responsibility, international criminal law, international humanitarian law, especially the institution of sanctions, countermeasures, and other coercive measures. Countermeasures mainly relate to bilateral relations between states – the victim and the violator, are unilateral actions of the first of them in response to wrongful acts, with the aim of compensating for the damage caused.

It is claimed that in view of Russia's violation of international legal obligations, obligations erga omnes, legal countermeasures should be taken against it, that allows the use of countermeasures in the form of confiscation of assets. In fact, states should make relevant decisions at the level of governments or parliaments as a legal basis for implementing countermeasures against the Russian Federation, and any state, since all can be considered injured states due to the violation of obligations erga omnes.

KEYWORDS: countermeasures; sanctions; enforcement measures; blocked assets; international law; application; mechanism.

Олексій Плотніков

кандидат юридичних наук,
старший юрист ГО “Десяте Квітня”,
експерт Асоціації Реінтеграції Криму
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9814-1108>
olexiyplochnikov@gmail.com

УДК 341.3

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ-ОКУПАНТА ЗА ЕКОЦИД НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Анотація. У статті розглядається актуальне питання відповідальності держави-агресора за екоцид на окупованій території України. Досліджується поняття екоциду в міжнародному праві та національному праві України, робиться висновок щодо того, що дії окупанта підпадають під визначення екоциду. З огляду на природу екоциду як особливо тяжкого злочину, що зачіпає цілі екосистеми, наголошується, що не всі скоєні під час збройного конфлікту злочини проти довкілля потрапляють під визначення екоциду.

Досліджуються кримінальні провадження щодо екоциду, порушені в Україні проти громадян держави-окупанта. Істотним для дослідження є аналіз правових проблем, що призводять до неможливості або складнощів із доведенням до кінця розслідувань щодо екоциду. Окремо питання кваліфікації діянь окупантів як екоциду досліджується у світлі знищення греблі Каховської гідроелектростанції. Наголошується на унікальності цієї події в світовій історії і на тому, що вона повинна призвести до переоцінки потреби у визначенні екоциду як злочину в міжнародному праві та встановленні належного покарання за нього засобами міжнародного кримінального права.

Метою статті є виявлення можливостей для встановлення відповідальності держави-окупанта за екоцид як міжнародно протиправне діяння на окупованій території. З урахуванням встановленої мети завданнями статті є виявлення міжнародно-правового визначення екоциду, порівняння його з визначенням екоциду в кримінальному праві України, доведення можливості застосування визначення екоциду як злочину для формування міжнародно-правової норми щодо відповідальності держав за екоцид.

Методологічно дослідження ґрунтується на методах герменевтики, що використовувалися для визначення поняття екоциду в національному та міжнародному праві, аналітичних методах, що використовувалися для дослідження складових цього поняття і можливостей їхнього застосування для створення визначення екоциду як міжнародного протиправного діяння держави та міжнародного злочину, методі кейс-стадіз, що використаний для встановлення особливостей застосування поняття екоциду при розслідуванні конкретних кримінальних проваджень і встановлення міжнародно-правової відповідальності держави за екоцид.

Основні результати дослідження включають у себе визначення поняття екоциду в національному та міжнародному праві, встановлення можливостей для використання цього поняття для визначення екоциду як міжнародно-протиправного діяння держави.

Ключові слова: злочини проти довкілля; екоцид; кримінальна відповідальність за екоцид; міжнародно-правова відповідальність держави за екоцид.

Метою дослідження є виявлення можливостей для встановлення відповідальності держави-окупанта за екоцид як міжнародно протиправне діяння на окупованій території. Р. Роджерс, заступник співголови Незалежної експертної групи з юридичного визначення екоциду, назвав Україну першопрохідником у встановленні злочину екоциду, згадавши про історичну важливість України для визначення злочинів проти людяності та злочину геноциду¹. Як і вісім десятиліть тому, причини, через які Україна стала першопрохідником, є більш ніж зловісними. Як і вісім десятиліть тому, Україна є полем битви широкомасштабного збройного конфлікту, що тягне за собою незліченну кількість злочинів, які, здавалося б, неможливо уявити.

Збройний конфлікт в Україні далеко не перший, жертвою якого стали не тільки люди, а й природа. Сама ідея негативного впливу на довкілля як міжнародного протиправного діяння держав сформувалася, значною мірою, через збройні конфлікти, а поняття екоциду як міжнародного злочину виکارбувалося у результаті таких конфліктів. Вперше про природу як про окрему жертву збройних конфліктів заговорили під час В'єтнамської війни 1964–1975 рр. Термін “екоцид” був запропонований Р. Фальком у 1973 р. у статті “Війна з навколишнім середовищем та екоцид – факти, оцінка та пропозиції”, в якій учений писав про “історичний момент відкриття масштабів, в яких нормальна людська діяльність знищує екологічну основу життя на планеті” і “неймовірне навмисне знищення навколишнього середовища”² унаслідок збройного конфлікту.

Ідея екоциду як особливого міжнародного протиправного діяння держави або міжнародного злочину обговорювалася в 1970-х роках, проте не отримала достатнього міжнародного визнання. Її ренесанс пов'язаний із діяльністю низки міжнародних експертів на чолі з професором Ф. Сендсом, що в 2021 р. утворили Незалежну експертну групу з правового визначення екоциду, яка запропонувала визначити його як п'ятий міжнародний злочин у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). За визначенням Незалежної експертної групи, “екоцид означає незаконні або безглузді дії, скоєні з усвідомленням того, що існує суттєва імовірність серйозної та або широкомасштабної або довготривалої шкоди навколишньому природному середовищу, спричиненої цими діями”³. 10 квітня 2024 р. це визначення отримало підтримку Європейського Парламенту, який рекомендував, аби держави – члени Європейського Союзу (далі – ЄС) утримувалися від дій, що можуть становити екоцид, таким чином вказуючи на міжнародну протиправність такого діяння, а також, аби держави-члени криміналізували екоцид у своїх національних законодавствах відповідно до визначення, запро-

¹ Ukraine Justice Conference Addresses Ecocide Law (*Stop Ecocide Foundation*, 13.03.2023) <<https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/ukraine-justice-conference-addresses-ecocide-law>> (accessed: 21.02.2024).

² Falk R A, ‘Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals’ [1973] 4 (1) *Bulletin of Peace Proposals* 81.

³ Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and Core Text (June 2021) <<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>> (accessed: 27.01.2024).

понованого Незалежною експертною панеллю⁴. Нині ще не можна говорити про існування у міжнародному праві екоциду як міжнародного протиправного діяння та як міжнародного злочину, але можна говорити про його все ширше визнання державами, що вказує на загальний тренд до закріплення поняття екоциду та відповідальності за нього в міжнародних нормах у недалекому майбутньому.

Збройний конфлікт між Російською Федерацією (далі – РФ) та Україною надає безцінний досвід, що може бути опосередкований при створенні та закріпленні міжнародно-правового визначення екоциду. Почати слід із того, що одним з елементів української правової політики стало подання заяв про визнання спеціальної юрисдикції МКС щодо злочинів на Майдані та злочинів, скоєних у Криму та на сході України, починаючи з 20 лютого 2014 р. і надалі⁵. 2 березня 2022 р. Прокурор МКС оголосив про відкриття розслідування

щодо ситуації в Україні, починаючи з 21 листопада 2013 року, охоплюючи тим самим будь-які минулі та теперішні звинувачення у воєнних злочинах, злочинах проти людяності або геноциді, скоєних на будь-якій частині території України будь-якою особою⁶.

Паралельно Україна проводить внутрішні кримінальні розслідування щодо діянь імовірно скоєних агентами протилежної сторони конфлікту. За даними Офісу Генерального прокурора України (далі – ОГП), станом на кінець січня 2024 р., розслідується 120 283 воєнні злочини, скоєні представниками РФ. Станом на 6 березня 2023 р. 104 розслідування стосувалися екологічної шкоди, завданої під час конфлікту, та 11 із них були кваліфіковані за ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України)⁷ як екоцид⁸.

25 січня 2023 р. Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію про вплив збройних конфліктів на навколишнє середовище, яка відкривається констатацією очевидного факту: ‘шкода, завдана довкіллю внаслідок збройних конфліктів, може бути багатогранною, серйозною, довготривалою і здебільшого незворотною’⁹. З цього приводу М. Лоуренс досить песимістично зауважує, що ‘хоча відомо багато даних про наслідки війни для екологічної динаміки різноманітних біологічних систем, всебічна оцінка цих наслідків ще не проведена’. Він робить висновок, що ‘існує мало

⁴ Див.: Mackintosh K, ‘European Parliament votes unanimously for Ecocide’ (*Opinio Juris*, 10.04.2023) <<http://opiniojuris.org/2023/04/10/european-parliament-votes-unanimously-for-ecocide>> (accessed: 27.01.2024).

⁵ Conflict in Ukraine (Asser Institute) <<https://www.asser.nl/matra-ukraine/ukraine-international-crimes/conflict-in-ukraine>> (accessed: 27.01.2024).

⁶ Statement of the Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination in the situation in Ukraine (ICC, 11.12.2020) <<https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=201211-otp-statement-ukraine>> (accessed: 27.01.2024).

⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення: 27.01.2024).

⁸ Prosecutor General’s Office investigates 11 cases of ecocide committed since start of war (*Interfax-Ukraine*, 06.03.2023) <<https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/895832.html>> (accessed: 27.01.2024).

⁹ Environmental Impact of Armed Conflicts, Resolution 2477. PACE. 25 January 2023 <<https://pace.coe.int/en/files/31600/html>> (accessed: 21.02.2024).

доказів того, що військові стратеги враховують екологічні наслідки військової діяльності при плануванні або виконанні військових дій, пов'язаних з конфліктом¹⁰.

Російсько-український збройний конфлікт розпочався як проксі-війна і триває як повномасштабні бойові дії між двома арміями з використанням усього сучасного арсеналу, окрім ядерної зброї. Одна зі сторін конфлікту, а саме РФ, демонстративно нехтує обмеженнями, встановленими міжнародним правом при плануванні та проведенні військових операцій, що призводить до приголомшливих порушень прав людини та невимовних звірств.

Природа є однією з жертв цього конфлікту, і існує безліч доказів того, що російське командування не тільки не враховує екологічні наслідки військових дій, а й використовує негативний вплив на навколишнє середовище для отримання військової переваги. Мабуть, найбільш очевидним проявом такої тактики є використання ядерних об'єктів у військових цілях.

У перший день вторгнення російські підрозділи увійшли безпосередньо в Чорнобильську зону відчуження у марній спробі дістатися Києва з півночі. Відсутність захисного спорядження та незрозуміла безрозсудна поведінка російських солдатів свідчить про те, що при плануванні та проведенні військових маневрів не було враховано характер радіоактивно забрудненої території. Ядерні об'єкти, такі як Запорізька атомна електростанція, були перетворені на військові бази та потенційні поля бою, інші, як об'єкт поводження з радіоактивними відходами "РАДОН" у Харкові, розташовані в районах, які регулярно піддаються ракетним обстрілам та артилерійським атакам¹¹.

Відсутність серйозних ядерних аварій є дивом, але це не стосується хімічного забруднення. Під час "замороженої" стадії конфлікту сталося кілька хімічних аварій, пов'язаних із конфліктом, але шкода від них незрівнянно менша, ніж від повномасштабних бойових дій. Уламки боєприпасів, зокрема й авіабомб, артилерійських снарядів, фосфорних боєприпасів, боєприпасів, що не вибухнули, мін, зруйнованих будівель, знищених транспортних засобів, розливи палива і нафтопродуктів, останки людей і тварин можуть перетворити деякі території України на випалену землю, подібну до "червоної зони" (*zone rouge*) у Франції, яка залишається непридатною для життя через століття після війни¹².

Починаючи з 2014 р., цілі ландшафти різко погіршилися внаслідок бойових дій у Донецькій та Луганській областях і хижацької експлуатації промисловості та природних ресурсів як у східних регіонах, так і в Криму. Вторгнення 2022 р. зачепило 20 % природних заповідників та 3 млн га лісів і поставило під загрозу 2,9 млн га Смарагдової мережі Рамсарських угідь загальною площею 600 тис. га, які опинилися під загрозою знищення, 8 за-

¹⁰ Lawrence M, Stemberger H, Zolderdo A, Struthers D, Cooke S, 'The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment' [2015] 23 (4) Environmental Reviews 443–60.

¹¹ IAEA experts assess damage to Kharkiv nuclear research facility (IAEA, 14.10.2022) <<https://www.world-nuclear-news.org/Articles/IAEA-experts-assess-damage-to-Kharkiv-nuclear-rese>> (accessed: 27.01.2024).

¹² Environmental Assessment and Recovery Priorities for Eastern Ukraine (OSCE, 2017) <https://www.osce.org/files/f/documents/4/3/362566_0.pdf> (accessed: 27.01.2024).

повідників та 9 національних парків залишаються під окупацією. Є повідомлення, що російські війська використовують заповідники у військових цілях, встановлюють там військові позиції та полюють на тварин. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, 600 видів тварин і 750 видів рослин і грибів постраждали від війни¹³.

Екологічні наслідки конфлікту не обмежуються територією України. За даними українського морського біолога І. Русева, щонайменше 50 тис. дельфінів загинули в Чорному й Азовському морях через міни, підводні вибухи та гідролокатори російських кораблів, а для відновлення довоєнної популяції може знадобитися до 50 років. Лісові пожежі, бойові дії, переміщення внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) і біженців спричинили збільшення викидів вуглецю на 23 %¹⁴.

Менш очевидним аспектом є те, що знищення лісів і водно-болотних угідь, а також інші збитки, пов'язані з конфліктом, імовірно, призведуть до довгострокових наслідків для клімату в глобальному масштабі, тоді як післявоєнна відбудова потребуватиме значних природних ресурсів і може призвести до помітного збільшення викидів парникових газів.

27 квітня 2023 р. Європейський економічний і соціальний комітет за власною ініціативою ухвалив висновок, в якому зазначається, що 'дії Росії, як видається, дорівнюють екоциду на основі визначення, запропонованого експертами-юристами та опублікованого в червні 2021 року'. Європейський економічний і соціальний комітет закликав до того, щоб

екоцид, з урахуванням визначення Незалежної групи з юридичного визначення екоциду, був кодифікований як кримінальний злочин відповідно до законодавства ЄС. Визнання злочину екоциду в переглянутій Директиві ЄС про екологічні злочини призведе до змін у законодавстві за межами ЄС, зокрема в Міжнародному кримінальному суді, що може сприяти притягненню Росії до певної відповідальності, яка відображатиме завдану шкоду навколишньому середовищу й екології¹⁵.

Можливо, ця заява є необхідною, оскільки вона визнає, що злочини проти довкілля, скоєні під час конфлікту, становлять екоцид, як цей злочин розглядається зараз у міжнародній доктрині. Недоліком цієї заяви є те, що навіть якщо ЄС та його держави-члени негайно ухвалюють закони про екоцид, ці закони все одно будуть непридатні для переслідування винних у вже скоєних злочинах через принцип відсутності зворотної дії кримінального закону. Однак Україна визнала екоцид злочином у своєму кримінальному законодавстві, і вона має історію переслідування осіб, винних у скоєнні екоциду в контексті конфлікту.

¹³ War in Ukraine has devastating consequences for biodiversity (*International Fund for Animal Welfare*, 24.02.2023) <<https://www.ifaw.org/international/press-releases/war-ukraine-biodiversity>> (accessed: 27.01.2024).

¹⁴ Gembarska L., '50,000 dolphins died in the Black Sea during the war: an interview with the biologist of the Tuzlivski Lymany' (*EcoPolitic*, 02.03.2023) <<https://ecopolitic.com.ua/en/news/50-000-dolphins-died-in-the-black-sea-during-the-war-an-interview-with-the-biologist-of-the-tuzlivski-lymany>> (accessed: 27.01.2024).

¹⁵ EESC opinion: Right to a healthy environment in the European Union especially in the context of the war in Ukraine (*EESC*, 27.04.2023) <<https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/right-healthy-environment-european-union-especially-context-war-ukraine>> (accessed: 27.01.2024).

Багато держав включили злочини проти довкілля до свого кримінального законодавства, але лише деякі з них використовують термін “екоцид”. За наявною інформацією з відкритих джерел, РФ була першою державою, яка включила злочин екоциду до свого кримінального законодавства в 1996 р.¹⁶. Деякі з пострадянських держав наслідували цей приклад і додали подібні або ідентичні визначення до своїх кримінальних кодексів. Українське визначення, яке залишається незмінним з моменту ухвалення КК України у 2001 р., звучить як ‘масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу’¹⁷. Це кримінальне правопорушення карається позбавленням волі на строк від восьми до п’ятнадцяти років, що відносить його до категорії особливо тяжких злочинів – найтяжчої категорії злочинів за українським законодавством.

Цікаво, що КК України містить окремий розділ VIII, присвячений кримінальним правопорушенням проти довкілля, включаючи такі злочини, як порушення правил екологічної безпеки, забруднення ґрунту, забруднення атмосферного повітря, забруднення вод тощо. Екоцид, однак, є частиною розділу XX “Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку”, а за статтею про злочин екоциду одразу ж слідує стаття про злочин геноциду. Схоже, що автори КК України якимось чином передбачали думку Незалежної експертної групи, оскільки вони явно мали на увазі паралель між екоцидом і геноцидом.

Опис кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, містить перелік природних об’єктів: рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, водні ресурси. Однак об’єктивна сторона екоциду ґрунтується радше на типі й інтенсивності дії, ніж на об’єктах, які зазнають негативного впливу. Центральне місце у визначенні займають такі дії, як “масове знищення рослинного або тваринного світу”, “отруєння атмосфери або водних ресурсів” та “інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу”¹⁸. Інакше кажучи, об’єктивна сторона ґрунтується на можливому результаті дій. Екологічна катастрофа не обов’язково повинна статися, достатньо лише ризику, щоб відповідати визначенню.

Показово, що розділ VIII КК України “Кримінальні правопорушення проти довкілля” містить набагато ширший перелік об’єктів, що охороняються, включаючи землю, ґрунт, надра, атмосферне повітря, води, морські води, континентальний шельф, тваринний світ, рослинний світ, тваринний світ, що є об’єктами полювання та рибальства, заповідні території та об’єкти природно-заповідного фонду, тощо.

У ньому згадуються різні види негативних дій, включаючи забруднення, погіршення стану, забруднення, незаконне видобування корисних копалин, незаконне транспортування, незаконне полювання та рибальство. Крім того,

¹⁶ Criminal Code of the Russian Federation, art. 358 <https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/rus_e/wtaccrus58_leg_362.pdf> (accessed: 27.01.2024).

¹⁷ Кримінальний кодекс України (н 7).

¹⁸ Там само.

деякі санкції за злочини, описані в цьому розділі, згадують загибель людей або інші тяжкі наслідки як обтяжуючі обставини. Стаття 242 говорить про “масову загибель об’єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки”, тобто повторює формулювання ст. 441. Таким чином, виходить, що загроза “екологічної катастрофи” є єдиним елементом, що відрізняє екоцид від інших кримінальних правопорушень проти довкілля за законодавством України.

У законодавстві України відсутнє визначення терміна “екологічна катастрофа”. Велика українська енциклопедія за редакцією Національної академії наук України визначає екологічну катастрофу як

негативну зміну екологічної рівноваги до стану зникнення умов існування живого організму, популяції, виду біосфери. Здебільшого це швидкоплинна, руйнівна, незворотна подія, пов’язана із завданням шкоди екосистемам та біологічному різноманіттю, що супроводжується загибеллю біоти (в тому числі, людей)¹⁹.

Це визначення можна вважати напівофіційним, оскільки його публікація була підтримана Указом Президента України. З огляду на це визначення, негативний вплив на природу повинен досягти певного ступеня тяжкості, щоб вважатися екоцидом. Із погляду ст. 441 КК України, цей поріг може бути досягнутий, коли певне діяння ставить під загрозу існування цілих популяцій, видів або біотопів. Це схоже на визначення, запропоноване Незалежною експертною групою, яка вказує на “значну ймовірність”, а не на заподіяння істотної шкоди. З іншого боку, останнє визначення містить закритий перелік об’єктів, які можуть зазнати негативного впливу, на відміну від відкритого переліку, що міститься в українському визначенні.

Суб’єктивна сторона екоциду за українським законодавством завжди характеризується умислом. Відповідно до ст. 24 КК України умисел може бути прямим або непрямим. Прямим визнається умисел, якщо “особа усвідомлювала суспільно шкідливий характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно шкідливі наслідки і бажала їх настання”, тоді як непрямий умисел означає, що “особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо допускала їх настання”. Знову ж таки, це можна приблизно порівняти з формулою “незаконні або безглузді усвідомлені дії” з визначення Міжнародної робочої групи. Дії, вчинені свідомо, у будь-якому випадку відповідають умисним злочинам за українським законодавством, тоді як слово “бездіяльність” можна порівняти з непрямим умислом.

Таким чином, хоча на перший погляд визначення екоциду за ст. 441 КК України та визначення, запропоноване Міжнародною експертною групою, сформульовані по-різному, їх складові, по суті, збігаються. Тому підходи,

¹⁹ Білецький В, Зав’ялова Л, ‘Екологічна катастрофа’ (Велика українська енциклопедія) <https://vue.gov.ua/Екологічна_катастрофа> (дата звернення: 27.01.2024).

використані українськими слідчими та суддями, можуть бути корисними для розвитку міжнародного права та практики щодо злочину екоциду.

Хоча ст. 441 була присутня в КК України з 2001 р., відомостей про її застосування до 2016 р. небагато. У відкритих джерелах можна знайти інформацію щодо близько десятка кримінальних проваджень, порушених за ст. 441 у зв'язку зі збройним конфліктом, починаючи з 2016 р. Можна виділити дві категорії таких джерел: прес-релізи й інші офіційні повідомлення державних органів та Єдиний державний реєстр судових рішень – державний електронний ресурс, що містить тексти всіх судових рішень, ухвалених українськими судами з 2007 р. Деяку додаткову інформацію можна отримати з коментарів та інтерв'ю посадовців, експертів і представників неурядових організацій, які займаються розслідуванням екоциду.

Перше розслідування екоциду в Україні розпочалося у 2016 р. і стосувалося діяльності “Кримського титану” – підприємства поблизу Перекопського перешийка в Криму, найбільшого виробника діоксиду титану в Європі. Спочатку справу було кваліфіковано за ст. 364 КК України (зловживання владою) через неналежне документальне оформлення утилізації небезпечних відходів на підконтрольній Україні території, що безпосередньо прилягає до заводу. У вересні 2018 р. на заводі стався великий хімічний викид, що спричинив часткову евакуацію прилеглого міста Армянськ. У 2019 р. кримінальне провадження було перекваліфіковано за ст. 441 (“Екоцид”) та ст. 241 (“Забруднення повітря”) КК України²⁰.

Наявні процесуальні рішення свідчать про те, що тепер справа стосується двох інших підприємств, підконтрольних окупантам – “Кримського содового заводу” та заводу “Бром”, які є частиною того ж промислового кластеру, що й “Кримський титан”. Їхня незаконна діяльність спричиняє тяжкі наслідки, зокрема у вигляді нецільового використання природних ресурсів окупаційною владою для власних потреб. Станом на початок 2024 р. у відкритих джерелах відсутня будь-яка додаткова інформація про цю справу.

Перше розслідування екоциду, пов'язане з пошкодженням ядерного об'єкта внаслідок конфлікту, було розпочато у зв'язку з так званим об'єктом “Кліваж” – підземною пустотою, утвореною внаслідок промислового ядерного вибуху поблизу міста Єнакієве в 1979 р. Після окупації міста проросійськими бойовиками у 2014 р. так звана “ДНР” припинила відкачування води з шахти, що створило небезпеку витоку радіоактивних матеріалів у поверхневі води. 23 травня 2018 р. прокуратура Донецької області заявила, що розпочато розслідування за ст. 441 (“Екоцид”) КК України²¹.

3 березня 2022 р. Спеціалізована екологічна прокуратура, яка є підрозділом ОГП, розпочала кримінальне провадження за ст. 258 (“Терористичний акт”) та ст. 441 (“Екоцид”) КК України у зв'язку з захопленням Чорнобильської

²⁰ North of Crimea Suffers from a Series of Chemical Discharges (*Virtual Museum of Russian Aggression*, 24.08.2018) <<https://rusaggression.gov.ua/en/manmade-disaster-on-crimea-titan-9364dfe85bcbd98bf3c2372a3d10b057.html>> (accessed: 27.01.2024).

²¹ Donbas Environment: Invisible Front (*Truth Hounds*, 2021) <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2021/09/donbas-ecology-report-2021-truth-hounds_en.pdf> (accessed: 27.01.2024).

атомної електростанції, затопленням сховищ ядерних відходів та порушенням верхнього шару ґрунту на радіоактивно забруднених територіях. 1 червня 2022 р. у газеті “Урядовий кур’єр” як офіційному друкованому органі було опубліковано повістки, адресовані певним громадянам Росії, з вимогою з’явитися до суду у кримінальному провадженні з тим самим номером. Однак у повістці міститься обвинувачення не за якоюсь із зазначених вище статей, а за ст. 438 КК України – “Порушення законів і звичаїв війни”²².

4 березня 2022 р. було розпочато розслідування щодо нападу та захоплення Запорізької атомної електростанції – найбільшої в Європі та шостої у світі – яка відтоді залишається під російською окупацією. Початкові звинувачення також ґрунтувалися на статтях 258 та 441 КК України. 18 травня 2022 р. ОГП опублікував інформацію про те, що встановили особу російського командира, підозрюваного в нападі та захопленні електростанції, однак, знову ж таки, звинувачення ґрунтуються на ст. 438 КК України, а не на ст. 441. 6 серпня 2022 р. ОГП кваліфікував ще один обстріл електростанції як порушення правил ведення війни (ст. 438 КК України)²³.

Друга група кримінальних проваджень виникла в березні 2022 р. і стосувалася наслідків ракетних ударів по сховищах палива і нафти. На сайті ОГП повідомлялося про три таких розслідування, які стосувалися атак на об’єкти паливно-мастильних матеріалів з подальшими пожежами, що призвели до забруднення повітря та ґрунту²⁴. Усі напади були кваліфіковані за статтями 438 та 441 КК України. Жодної додаткової інформації щодо цих розслідувань немає.

Одне з найгучніших розслідувань екоциду пов’язане з масовою загибеллю морських ссавців, що спостерігалася під час конфлікту. Тисячі трупів дельфінів і морських свиней були знайдені на берегах Чорного й Азовського морів, і, за оцінками, щонайменше 20 % популяції морських ссавців загинули під час конфлікту. Можливою причиною є підводні вибухи та широке використання сонарів військовими кораблями, що негативно впливають на здоров’я і здатність дельфінів та інших морських ссавців до орієнтації в просторі. Згідно з інформацією, опублікованою на сайті ОГП, біологічні матеріали, отримані під час розтину виявлених ссавців, були відправлені на експертизу до Падуанського та Ганноверського університетів. Крім того, прокуратура заявила про намір звернутися до своїх колег у Болгарії, Румунії

²² Див.: Урядовий кур’єр (1 червня 2022 р.) <https://ukurier.gov.ua/media/newspaper/adv/2022-05-31/121_7242r.pdf> (дата звернення: 27.01.2024).

²³ ‘Ворог створює загрози екокатастрофи в Україні та Європі – розпочато розслідування екоциду’ (Офіс Генерального прокурора, 04.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vorog-stvoryuye-zagrozi-ekokatastrofi-v-ukrayini-ta-yevropi-rozpochato-rozsliduvannya-ekocidu-2>> (дата звернення: 27.01.2024).

²⁴ ‘Авіаційні удари по нафтобазах на Житомирщині – розслідується скоєння екоциду’ (Офіс Генерального прокурора, 08.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/aviaciini-udari-po-naftobazax-na-zitomirshhini-rozslidujetsya-skojennya-ekocidu>> (дата звернення: 27.01.2024); ‘Обстріл окупантами нафтобази на Рівненщині – розпочато розслідування’ (Офіс Генерального прокурора, 27.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/obstril-okupantami-naftobazi-na-rivnenshhini-rozpochato-rozsliduvannya>> (дата звернення: 27.01.2024).

та Туреччини з проханням надати інформацію про подібні випадки масової загибелі морських ссавців²⁵.

Ще одне помітне розслідування екоциду було розпочато 10 грудня 2022 р. щодо загибелі близько 4 млн голів птиці на птахофабриці, знеструмленій внаслідок бойових дій та окупації. Розкладання мільйонів трупів птахів призвело до неконтрольованого забруднення ґрунту біологічно небезпечними речовинами. Тут об'єктом розслідування є не сама загибель птиці, а забруднення довкілля внаслідок цієї загибелі²⁶.

Наведена вище інформація про випадки екоциду свідчить про те, що багато розслідувань екоциду в Україні закінчуються ще до того, як справа доходить до суду. У відкритих джерелах міститься інформація про щонайменше 9 розслідувань екоциду, пов'язаного з конфліктом, які ведуться в Україні. За словами колишньої генеральної прокурорки України І. Венедіктової, станом на 21 червня 2022 р. розслідувалося 12 випадків екоциду. Однак 13 березня 2023 р. заступниця генерального прокурора В. Литвинова зазначила, що на цю дату було 11 розслідувань екоциду, пов'язаного з конфліктом, навіть з урахуванням того, що нові розслідування були розпочаті наприкінці 2022 р.²⁷. Схоже, що, незважаючи на нові епізоди екологічної шкоди, пов'язаної з конфліктом, принаймні деякі з розслідувань, відкритих за звинуваченнями в екоциді, згодом були перекваліфіковані за іншими статтями КК України або закриті. Тому незрозуміло, скільки з існуючих розслідувань врешті-решт перетвориться на судові провадження.

Здається, що основною причиною, чому розслідування екоциду тихо зникають, є складність кваліфікації певної події як екоциду. Найімовірніше, слідчі у деяких кримінальних провадженнях про екоцид можуть дійти висновку, що певна подія не досягає порогу екоциду або існують причини, які роблять проблематичним доведення факту екоциду в суді. Той факт, що в більшості відомих випадків розслідування екоциду спочатку кваліфікується за кількома статтями, імовірно, підтверджує це припущення. Початкова кваліфікація діяння як екоциду може поєднуватися з іншими злочинами проти довкілля, такими як забруднення повітря або води, звинувачення в тероризмі або воєнних злочинах. Під час розслідування слідчі можуть шукати "сильнішу" кваліфікацію на шкоду "слабшій", а саме екоцид часто виглядає слабшим за інші кваліфікації.

Такі міркування можуть бути застосовні до деяких відомих випадків розслідувань екоциду. Так, напади на сховища палива могли завдати певної шкоди навколишньому середовищу, однак видається проблематичним продемонструвати, як саме такі напади можуть спричинити екологічну ката-

²⁵ 'Масовий мор птахів на Херсонщині – прокуратура зафіксувала чергові наслідки збройної агресії РФ' (Офіс Генерального прокурора, 10.12.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/masovii-mor-ptaxiv-u-cornobayivci-prokuratura-zafiksuvala-cergovi-naslidki-zbroinoyi-agresiyi-rf>> (дата звернення: 27.01.2024).

²⁶ Babin B, Plotnikov O, 'Prosecution of Ecocide as a Weapon in Armed Conflict: Reflections on Crimea' (ICD Brief 29) <<https://www.internationalcrimesdatabase.org/upload/documents/20221024T110657-Prosecution%20for%20Ecocide%20as%20a%20weapon%20in%20armed%20conflict%20reflections%20on%20Crimea.pdf>> (accessed: 27.01.2024).

²⁷ 'Ukraine's prosecutor general meets with U.S. counterpart' (Ukrinform) <<https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3512163-ukraines-prosecutor-general-meets-with-us-counterpart.html>> (accessed: 27.01.2024).

строфу, здатну знищити цілі біотопи. Те саме можна сказати і про птахофабрику, яка, безсумнівно, забруднила землю, але доказів того, що екосистеми опинилися під загрозою або були зруйновані, здається, небагато.

Розслідування нападів на ядерні об'єкти, на нашу думку, мають більше шансів дійти до суду за ст. 441 КК України, оскільки не може бути сумнівів, що потенційна ядерна катастрофа може досягти порогу екоциду. Нарешті, винищення агресором морських ссавців у Чорному й Азовському морях видається “найсильнішою” справою екоциду, з огляду на факти масштабу шкоди, завданої фауні, та міжнародної співпраці у її розслідуванні.

Позитивним моментом є те, що українські слідчі принаймні одного разу продемонстрували свою здатність завершити розслідування екоциду. 24 квітня 2023 р. до суду було скеровано обвинувальний акт проти двох осіб, обвинувачених у скиданні промислових стоків у воду, що призвело до знищення місцевої біоти. Хоча ця справа не пов'язана з конфліктом, вона може свідчити про важливий зсув у свідомості українських чиновників, які демонструють готовність ставитися до довілля як до об'єкта, що заслуговує на захист засобами кримінального права.

Імовірно найбільш відомим випадком розслідування екоциду стало провадження, відкрите у зв'язку з руйнуванням греблі Каховської ГЕС, що мало місце 6 червня 2023 р. Руйнування дамби в Новій Каховці широко висвітлювалося у світових засобах масової інформації і надихнуло деяких дослідників на думку про те, що ця аварія може стати знаковою для визначення екоциду як міжнародного злочину. Жодна зі сторін не взяла на себе відповідальність за катастрофу в Новій Каховці, і все закінчилося обміном звинуваченнями. Утім, експерти вказують на те, що внутрішній вибух, що свідчить про провину російських окупантів, є найбільш вірогідним поясненням швидкого і катастрофічного руйнування конструкції дамби, і це припущення підтверджується численними непрямыми доказами, а також повідомленнями про руйнування російськими військами кількох менших дамб у цьому районі. Підозра, що російські агенти навмисно зруйнували дамбу, є офіційною позицією України, яка відкрила розслідування за ст. 441 КК України – екоцид²⁸.

Висновки. Таким чином, натеper позиція України полягає в тому, що щонайменше деякі зі злочинів окупантів на окупованій території, спрямовані проти довілля, можуть бути кваліфіковані як екоцид за кримінальним правом України. У нашому дослідженні ми встановили співвідношення між поняттям екоциду за кримінальним правом України та визначенням екоциду, що пропонує до використання Міжнародна експертна група. Враховуючи практику органів ЄС, це визначення може стосуватися кримінальної відповідальності не тільки окремих представників держави-окупанта, а й міжнародної відповідальності цієї держави загалом.

²⁸ Deutsch A, ‘Ukraine investigating dam blast as war crime, prosecutors say’ (*Reuters*, 06.06.2023) <<https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-investigating-dam-blast-war-crime-prosecutors-say-2023-06-06/>> (accessed: 27.01.2024).

REFERENCES

Bibliography

Encyclopedias

1. Biletskyi V, Zav'ialova L, 'Ekolohichna katastrofa' (*Velyka ukrainska entsyklopediia*) <https://vue.gov.ua/Ekolohichna_katastrofa> (accessed: 27.01.2024) (in Ukrainian).

Journal articles

2. Falk R A, 'Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals' [1973] 4 (1) Bulletin of Peace Proposals 81.
3. Lawrence M, Stemmerger H, Zolderdo A, Struthers D, Cooke S, 'The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment' [2015] 23 (4) Environmental Reviews 443–60.

Newspaper articles

4. Deutsch A, 'Ukraine investigating dam blast as war crime, prosecutors say' (Reuters, 06.06.2023) <<https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-investigating-dam-blast-war-crime-prosecutors-say-2023-06-06/>> (accessed: 27.01.2024).
5. Gembarska L, '50,000 dolphins died in the Black Sea during the war: an interview with the biologist of the Tuzlivski Lymany' (02 March 2023) <<https://ecopolitic.com.ua/en/news/50-000-dolphins-died-in-the-black-sea-during-the-war-an-interview-with-the-biologist-of-the-tuzlivski-lymany/>> (accessed: 27.01.2024).
6. 'IAEA experts assess damage to Kharkiv nuclear research facility' (IAEA, 14.10.2022) <<https://www.world-nuclear-news.org/Articles/IAEA-experts-assess-damage-to-Kharkiv-nuclear-rese/>> (accessed: 27.01.2024).
7. 'Prosecutor General's Office investigates 11 cases of ecocide committed since start of war' (*Interfax-Ukraine*, 06.03.2023) <<https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/895832.html>> (accessed: 27.01.2024).
8. 'Ukraine's prosecutor general meets with U.S. counterpart' (*Ukrinform*) (accessed: 27.01.2024).
9. 'War in Ukraine has devastating consequences for biodiversity' (*International Fund for Animal Warfare*, 24.02.2023) <<https://www.ifaw.org/international/press-releases/war-ukraine-biodiversity/>> (accessed: 27.01.2024).

Websites

10. Babin B, Plotnikov O, 'Prosecution of Ecocide as a Weapon in Armed Conflict: Reflections on Crimea' (*ICD Brief* 29) <<https://www.internationalcrimesdatabase.org/upload/documents/20221024T110657-Prosecution%20for%20Ecocide%20as%20a%20weapon%20in%20armed%20conflict%20reflections%20on%20Crimea.pdf>> (accessed: 27.01.2024).
11. 'Conflict in Ukraine' (*Asser Institute*) <<https://www.asser.nl/matira-ukraine/ukraine-international-crimes/conflict-in-ukraine>> (accessed: 27.01.2024).
12. Donbas Environment: Invisible Front (*Truth Hounds*, 2021) <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2021/09/donbas-ecology-report-2021-truth-hounds_en.pdf> (accessed: 27.01.2024).
13. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and Core Text' (June 2021) <<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>> (accessed: 27.01.2024).
14. Mackintosh K, 'European Parliament votes unanimously for Ecocide' (*Opinio Juris*, 10.04.23) <<http://opiniojuris.org/2023/04/10/european-parliament-votes-unanimously-for-ecocide/>> (accessed: 27.01.2024).
15. 'North of Crimea Suffers from a Series of Chemical Discharges' (*Virtual Museum of Russian Aggression*, 24.08.2018) <<https://rusaggression.gov.ua/en/manmade-disaster-on-crimea-titan-9364dfe85bcd98bf3c2372a3d10b057.html>> (accessed: 27.01.2024).

16. 'Ukraine Justice Conference Addresses Ecocide Law' (*Stop Ecocide Foundation*, 13.03.2023) <<https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/ukraine-justice-conference-addresses-ecocide-law>> (accessed: 21.02.2024).
17. 'Aviatsiini udary po naftobazakh na Zhytomyrshchyni – rozsliduietsia skoiennia ekotsydu' (*Ofis Heneralnoho prokurora*, 08.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/aviaciini-udari-po-naftobazax-na-zitomirshhyni-rozslidujetsya-skojennya-ekocidu>> (accessed: 27.01.2024).
18. 'Masovii mor ptakhiv na Khersonshchyni – prokuratura zafiksuvala chervoni naslidky zbroinoi ahresii RF' (*Ofis Heneralnoho prokurora*, 10.12.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/masovii-mor-ptakhiv-u-cornobayivci-prokuratura-zafiksuvala-cervoni-naslidki-zbroinoyi-agresiyi-rf>> (accessed: 27.01.2024).
19. 'Obstril okupantamy naftobazy na Rivnenshchyni – rozpochato rozsliduvannia' (*Ofis Heneralnoho prokurora*, 27.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/obstril-okupantami-naftobazy-na-rivnenshchyni-rozpochato-rozsliduvannia>> (accessed: 27.01.2024).
20. 'Voroh stvoriuie zahrozy ekokatastrofy v Ukraini ta Yevropi – rozpochato rozsliduvannia ekotsydu' (*Ofis Heneralnoho prokurora*, 04.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/voroh-stvoryuye-zagrozy-ekokatastrofi-v-ukrayini-ta-yevropi-rozpochato-rozsliduvannia-ekocidu-2>> (accessed: 27.01.2024).

Oleksii Plotnikov

RESPONSIBILITY OF THE OCCUPYING POWER FOR ECOCIDE ON THE OCCUPIED TERRITORIES UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT. The article addresses the topical issue of the aggressor state's liability for ecocide in the occupied territory of Ukraine. The author examines the concept of ecocide in international law and national law of Ukraine and concludes that the actions of the occupier fall within the definition of ecocide. Given the nature of ecocide as a particularly serious crime affecting entire ecosystems, it is emphasized that not all crimes against the environment committed during armed conflict fall under the definition of ecocide.

The author examines criminal proceedings on ecocide initiated in Ukraine against citizens of the occupying power. Essential to the study is the analysis of legal problems that lead to the impossibility or difficulties in completing investigations into ecocide. Separately, the issue of qualifying the occupiers' actions as ecocide is investigated in the light of the destruction of the Kakhovka hydroelectric power plant dam. The author emphasizes that this event is unique in world history and that it should lead to a reassessment of the need to define ecocide as a crime in international law and to establish appropriate punishment for it under international criminal law.

The purpose of the article is to identify the possibilities for establishing the responsibility of the occupying State for ecocide as an internationally wrongful act in the occupied territory. Given this goal, the objectives of the article are to identify the international legal definition of ecocide, to compare it with the definition of ecocide in the criminal law of Ukraine, and to prove that the definition of ecocide as a crime can be used to formulate an international legal norm on the responsibility of States for ecocide.

Methodologically, the study is based on the hermeneutic methods used to define the concept of ecocide in national and international law, analytical methods used to study the components of this concept and the possibilities of their application to create a definition of ecocide as an international wrongful act of the State and an international crime, and the case study method used to establish the specifics of application of the concept of ecocide in the investigation of specific criminal proceedings and to establish international law. The main results of the study include the definition of the concept of ecocide in national and international law, and the identification of the possibilities for using this concept to define ecocide as an internationally wrongful act of the State.

KEYWORDS: crimes against environment; ecocide; criminal responsibility for ecocide; international legal responsibility for ecocide.

Лілія Невара

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри міжнародного, цивільного
та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
(Київ, Україна)
Researcher ID: <https://publons.com/researcher/2983018/liliia-nevara/>
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1775-8806>,
l.nevara@knute.edu.ua

УДК 341.1/.8

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КІБЕРАТАКИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ КРИЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

АНОТАЦІЯ. Актуальність теми обґрунтовано стрімким використанням кіберпростору для вчинення серйозних міжнародних злочинів. Держави дійшли консенсусу, що кіберпростір – це нова сфера, яка потребує міжнародно-правового регулювання для запобігання кіберзлочинам і встановлення міжнародної кримінальної відповідальності. Залежність суспільства та збройних сил від цифрових технологій і цифрової інфраструктури обумовлює зростаючу кількість кібератак у рамках збройних конфліктів і гібридних війн. Такі виклики потребують нових підходів до протидії кібератакам. За допомогою міжнародного гуманітарного права можна розкрити критерії, за якими кібератаку можна тлумачити як акт війни та розглянути застосування принципів міжнародного гуманітарного права до кібервійни.

У статті проаналізовано право на самооборону відповідно до ст. 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй у відповідь на кібератаку. Обґрунтоване, чи може кібератака вважатися збройним нападом. Авторка дослідила застосовність основних принципів міжнародного гуманітарного права *jus in bello* до кібератак. Кібератаки можуть мати такий самий ефект, як і збройні напади. Вони можуть призвести до порушення прав людини, знищення критичної інфраструктури, втрати життя та майна. Кіберпростір є оперативною зоною військових дій на рівні з суходолом, морем, повітрям. Держави НАТО віднесли кібератаки до головних сучасних гібридних загроз.

У статті проаналізовано експертні висновки, наукові думки, міжнародні акти, що розкривають і встановлюють межі відповідальності за кібератаки. Досліджено юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо злочинів, заподіяних кібератаками, що становлять воєнні злочини. Досліджується пропозиція розширення застосування Римського статуту МКС на кіберпростір. Зростаюча інтенсивність і частота кібероперацій також підкреслює важливість розвитку та вдосконалення власної операційної практики МКС.

Сьогодні, з огляду на стрімкий розвиток нових технологій озброєння, виникає обов'язок міжнародної спільноти систематично проводити оцінку законності зброї, методів і засобів ведення війни. Виникла нагальна необхідність розроблення політики щодо розслідування та переслідування кіберзлочинців, що підпадають під вимоги Римського статуту. Потрібен новий погляд на міжнародне право, яке б враховувало специфіку кіберпростору.

Ключові слова: кібератака; кіберзлочин; збройний напад; самозахист; воєнні злочини; відповідальність; міжнародне гуманітарне право; Римський статут.

Російська збройна агресія проти України, яка розпочалася у 2014 р., має багатовимірний характер і проявляється у завданні максимальної шкоди

цивільному населенню, включаючи використання кіберпростору. Кібератаки часто супроводжуються збройними атаками, а також інформаційно-психологічними та пропагандистськими операціями і становлять гібридну загрозу для сучасного світу. Зі стрімким розвитком інформаційних технологій світ стає більш цифровізованим, і тим смертоноснішими можуть бути кібератаки, що мають більш руйнівні наслідки у випадку збройного конфлікту. Кібератаки можуть приносити не менше шкоди і страждань цивільному населенню, ніж ракетні обстріли. Тому кібератаки можуть прирівнюватись до воєнних злочинів. Міжнародне гуманітарне право зобов'язане запропонувати нові підходи щодо протидії кібератакам і розглянути застосування принципів міжнародного гуманітарного права до кібервійни. Основним завданням, як для України, так і для міжнародних партнерів, є виявлення всіх кореляцій у діях Російської Федерації (далі – РФ), а також необхідність розробити всеохоплюючу стратегію протидії цим атакам на глобальному рівні та притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності.

Інструменти, які використовуються для вчинення серйозних міжнародних злочинів, постійно розвиваються – від куль і бомб до соціальних мереж, інтернету і, можливо, тепер навіть штучного інтелекту. Оскільки держави й інші суб'єкти все частіше вдаються до операцій у кіберпросторі, цим новим і швидко розвиваючим засобом управління державою та ведення війни можна зловживати для здійснення або сприяння воєнним злочинам, злочинам проти людяності, геноциду та навіть агресії однієї держави проти іншої¹.

Кібератаки на цивільну інфраструктуру можуть мати суттєвий вплив на життя людей і такий самий ефект, як і збройні напади, але без фізичної присутності агресора. Вони можуть призвести до порушення прав людини, знищення критичної інфраструктури, втрати життя та майна.

Стаття 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) зберігає за державами право на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на Члена Організації². Оскільки Статут ООН передбачає застосування сили у відповідь на збройний напад, критичним стає питання про те, чи може кібератака вважатися збройним нападом, і якщо так, то за яких умов. Кіберпростір, як нове поле бою у війні, також може бути захищений згідно зі ст. 51 Статуту ООН. Держави погоджуються, що кіберпростір – це не особлива сфера, вільна від регулювання, а скоріше та, де міжнародне право відіграє чітку роль, як і у повітрі, на суходолі, морі, у космосі. Положення ст. 2 Статуту ООН не стосуються конкретної зброї і застосовуються до будь-якого застосування сили, незалежно від використання зброї, оскільки зброя визначається її дією, а не своєю природою і є засобом вчинення актів насильства проти людей.

¹ Khan K, 'Technology Will Not Exceed Our Humanity' (*Digital Front Lines*) <<https://digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity>> (accessed: 19.03.2024).

² Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного суду <https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf> (дата звернення: 19.03.2024).

Міжнародна група експертів (далі – *IGE*), створена НАТО, розробила Талліннський посібник, де одногосно погодилася, що кібератака може досягти рівня збройного нападу, і запропонувала використовувати аналогічний метод для визначення того, чи відповідає кібератака порогу збройної атаки. *IGE* (2013) запропонувала використовувати критерії масштабу та наслідків³. Критерії масштабу та наслідків порівнюють результат кібератаки зі звичайними атаками. Для визначення того, чи є кібератака збройною атакою, потрібно оцінити її наслідки. Наслідки нападу мають бути безпосередньо пов'язані з причиною і проводяться проти національної критичної інфраструктури. Крім того, зловмисник повинен мати на меті завдання шкоди нападом. Метод аналогії порівнює наслідки кібератаки з наслідками звичайних атак, щоб визначити, чи є кібератака збройним нападом. Деякі прихильники підходу, заснованого на впливі, стверджують, що 'збройний напад має включати насильство та має призвести, як очікується, до поранення, смерті чи пошкодження майна'⁴.

Юристи та військові експерти, урядовці та вчені обговорюють застосовність міжнародного гуманітарного права до кібервійни. *IGE* у Талліннському посібнику підтвердила застосовність міжнародного гуманітарного права до кібернетики. Як зазначає Т. Короткий,

“Талліннське керівництво із застосування міжнародного права до кібероперацій” містить практики, доктрини, оцінку застосовності наявних норм міжнародного права (міжнародного гуманітарного права, права міжнародної безпеки) до кібератак, а також їх кваліфікацію в контексті МПТ⁵.

Якщо кібератака може бути збройним нападом, як стверджують експерти, то така кібератака може мати далекосяжні наслідки. Однак страх відплати, можливо за допомогою звичайних військових ударів, зможе допомогти стримувати використання кіберзброї.

Збройні кібератаки являють собою застосування сили, яке порушує норми міжнародного гуманітарного права, за винятком випадків самозахисту. *IGE* (2013) встановила, що '<...> право застосовувати силу для самозахисту поширюється за межі кінетичних збройних нападів на ті, які здійснюються виключно через кібероперації' (с. 54). Заява *IGE* посилює концепцію міжнародного гуманітарного права щодо невід'ємного права держави на самооборону. Міжнародне гуманітарне право не обмежує засобів, які використовуються для захисту від збройного нападу. Зброя, заборонена міжнародним гуманітарним правом, включає біологічну та хімічну зброю. Згідно з міжнародним гуманітарним правом і міжнародною групою експертів '<...>

³ Schmitt M (ed), *Tallinn manual on the international law applicable to cyber warfare* (Prepared by the International Group of Experts at the Invitation of The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, Cambridge University Press 2013).

⁴ Valeriano B, Maness R, *Cyber war versus cyber realities: Cyber conflict in the international system* (Oxford University Press 2015).

⁵ Назарчук І, 'Кібератака на Україну: які висновки, зокрема правові, маємо зробити?' (*Юридична Газета*, 18.01.2022) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kiberataka-na-ukrayinu-yaki-visnovki-zokrema-pravovi-maemo-zrobiti.html>> (дата звернення: 19.03.2024).

держава, яка зазнала збройної кібератаки, має право відповісти кінетичною зброєю⁶.

Основою міжнародного гуманітарного права є теорія справедливої війни, включаючи принципи *jus ad bellum* і *jus in bello*. Основні принципи міжнародного гуманітарного права, які регламентують ведення воєнних дій стороною збройного конфлікту: принцип розрізнення; принцип пропорційності; принцип необхідності – є основоположними для *jus in bello*. Вони призначені для захисту цивільних осіб від наслідків воєнних дій. Держава може відповісти на збройну кібератаку за допомогою звичайної зброї. Межі *jus in bello* необхідності та пропорційності будуть застосовуватися до такої відповіді. Тому держава, яка відповіла, повинна показати, що відповідь була необхідною для відбиття атаки. Збройні напади повинні відповідати стандартам цих основних принципів.

Принцип необхідності стверджує, що застосування сили має бути необхідним для досягнення військової мети. Принцип розрізнення вимагає, щоб учасники збройного конфлікту розрізняли цивільні та військові цілі та щоб дії були спрямовані на військові цілі. Він передбачає, щоб сторони збройного конфлікту завжди проводили розрізнення між цивільними особами і цивільними об'єктами – з одного боку, і комбатантами та військовими об'єктами – з другого. Сторона збройного конфлікту може здійснювати напад тільки на комбатантів або на військові об'єкти. Принцип розрізнення закріплений у ст. 48 Додаткового протоколу I Женевських конвенцій⁷ та нормі 1 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права⁸.

Принцип пропорційності вимагає лише того, щоб будь-яка шкода чи смерть цивільного населення була пропорційна військовій меті⁹. Пропорційність стосується рівня побічної шкоди цивільному населенню в результаті нападу.

Заборонено застосовувати зброю, снаряди і матеріали, а також методи ведення війни, які можуть завдати надмірних ушкоджень або спричинити зайві страждання. Сторона, що здійснює напад, має зробити все можливе, щоб упевнитися в тому, що об'єкти нападу є військовими цілями. Відповідно до норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права напади не повинні спрямовуватися проти цивільних осіб, цивільних об'єктів.

Статут ООН і міжнародне гуманітарне право вважають використання сили несправедливим, за винятком випадків самозахисту. Держави НАТО віднесли кібератаки до головних сучасних гібридних загроз. Кіберпростір є оперативною зоною військових дій на рівні із суходолом, морем, повітрям. Кіберзахист визнано важливим елементом колективної оборони (кібера-

⁶ Cook J L, 'Is there anything morally special about cyberwar?' in J D Ohlin, K Govern, C Finkelstein (eds), *Cyberwar: Law and ethics for virtual conflicts* (Oxford University Press 2015) 16–36.

⁷ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text> (дата звернення: 19.03.2024).

⁸ Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права (Фенікс 2018) 20.

⁹ Dinniss H, *Cyber Warfare and the Laws of War* (Cambridge University Press 2012).

така може призвести до застосування положення про колективну оборону (ст. 5) Північноатлантичного договору НАТО¹⁰).

Експерти і дослідники дійшли висновку, що кібератака може являти собою збройний напад і таким чином застосовувати закони про збройні конфлікти. Більшість експертів, зокрема й IGE, стверджують, що для того, щоб кібератака досягла рівня збройної атаки, кібератака має призвести до втрати життя, поранень та/або фізичних пошкоджень, а її наслідки еквівалентні наслідкам звичайного збройного конфлікту: ефект атаки переважає.

Беручи участь у кіберопераціях, навіть у рамках самооборони, країни повинні приділяти особливу увагу принципу пропорційності *jus in bello*. Принцип пропорційності діє незалежно від того, яка зброя використовується, кінетична чи кібернетична. Будь-який супутній збиток цивільному населенню, включаючи майно, тілесні ушкодження або втрату життя, має бути пропорційним військовій меті. Кіберзброя викликає нові проблеми щодо пропорційності через її неконтрольованість і невибірковість.

Додатковий протокол I Женевських конвенцій посилює та доповнює захист, який надається цивільному населенню під час війни. Протокол базується на принципах *jus in bello* розрізнення, необхідності та пропорційності і разом із Женевськими конвенціями застосовується під час збройних конфліктів і має на меті обмежити жертви та збитки серед цивільного населення.

Учені зазначають, що 'кібератаки під час збройного конфлікту можуть підпадати під дію положень Додаткового протоколу I. Протокол визначає атаку як акт насильства. Додатковий протокол I стосується лише кібератак, які завдають фізичної шкоди або травм'¹¹.

Міжнародне гуманітарне право дозволяє державі, яка стала жертвою збройної кібератаки, відповісти застосуванням сили, зокрема й звичайної зброї для самозахисту та не робить різниці щодо того, яка зброя використовується, і тому може застосовуватися до будь-якого методу нападу. Держави повинні залишатися обережними щодо запуску кібератак, які можуть завдати фізичної шкоди та/або втрати життя, за винятком випадків самозахисту. IGE встановила, що відповідно до міжнародного гуманітарного права держава, яка стала жертвою збройної кібератаки, має право використовувати у відповідь звичайну зброю.

Як зазначає О. Мережко, нині в міжнародному праві поступово формується заборона використання масштабної кіберсили, яка за своїми наслідками може бути співмірною із застосуванням збройної сили. А незастосування сили в міжнародних відносинах є одним із принципів міжнародного права. Він закріплений у ст. 2(4) Статуту ООН. 'Однак, ще необхідно довести, що кіберсила (наприклад, у вигляді серії атак) використовувалася під контро-

¹⁰ North Atlantic Treaty. (1949, April 4). Washington, D.C.: NATO.

¹¹ Schmitt M, Vihul L, 'The emergence of international legal norms for cyberconflict' in F Allhoff, A Henschke, B J Strawser (eds), *Binary bullets: The ethics of cyberwarfare* (Oxford University Press 2016) 34–55.

лем конкретної держави. Це нелегко, це потребує взаємодії юристів і фахівців з інформаційних технологій¹².

Міжнародна спільнота може вважати кібератаки, які завдають фізичної шкоди та/або загибель людей, конструктивними актами війни. Це може мати глибокий вплив на життя людей. Спроби вплинути на критично важливу інфраструктуру, таку як медичні заклади чи системи керування виробництвом електроенергії, можуть призвести до негайних наслідків для багатьох, особливо для найбільш уразливих верств та об'єктів. Також зловживання інтернетом для поширення ненависті та дезінформації, що може сприяти чи навіть безпосередньо призводити до скоєння злочинів, мають розглядатись як докази кіберзлочинних дій.

Отже, кібератаку можна розглядати як нову форму збройного конфлікту, зокрема тому, що засоби та методи ведення війни, які використовують кібертехнології, підпадають під дію міжнародного гуманітарного права, як і будь-яка нова зброя¹³. Група експертів у Талліннському посібнику (2017) визнала, що дії, вчинені за допомогою кіберзасобів, можуть кваліфікуватися як воєнні злочини, оскільки право збройних конфліктів застосовується до нових засобів і методів ведення війни, які не передбачалися на момент появи норм звичаєвого права¹⁴.

З початком збройного конфлікту РФ проти України з 2014 р. вона здійснила численні кібератаки на українську державу. У результаті численних кібератак на державні та публічні сайти, мільйони українців залишилися без живлення, засобів зв'язку тощо. У 2015 р. РФ запустила DDoS-атаки на державні та публічні вебсайти та здійснила кібератаки на об'єкти енергетики¹⁵. Атаки на енергооб'єкти "Карпаттяобленерго" та "Київобленерго" продемонстрували російські кіберможливості та залишили майже чверть мільйона українців без живлення. Напади ототожнювали з РФ, і в жовтні 2020 р. суд присяжних у Піттсбурзі, штат Пенсільванія, висунув звинувачення шістьом офіцерам російського Головного розвідувального управління¹⁶.

15 лютого 2022 р. російські хакери розпочали найпотужнішу в історії України DDoS-атаку, яка, серед іншого, була спрямована на фінансовий сектор (DDoS-атака на 15 банківських сайтів, сайтів із доменом gov.ua, також сайтів Міноборони, Збройних Сил та Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, що тривала близько 5 годин). 23 лютого, перед початком широкомасштабного російського вторгнення в Україну, було повторно атаковано низку державних і банківських сайтів. За даними державного оператора системи передачі електроенергії "Укренерго", пік кібератак проти енергетичного сектору припав на момент підключення

¹² Назарчук (н 5).

¹³ ICRC, *International Humanitarian Law and the challenges of contemporary armed conflicts*, Report, 311C/n/5.1.2, Pp. 36–37.

¹⁴ Schmitt (n 3) 392.

¹⁵ Shuya M, 'Russian Cyber Aggression and the New Cold War' [2018] 11 (1) *Journal of Strategic Security* 1–18. <https://doi.org/10.5038/1944-0472.11.1.1646>.

¹⁶ Kipybida S P, 'Gaps in International Humanitarian Law Regarding the Creation and Deployment of International Volunteer Cyber Armies' (Utica University, graduate work 2022) 55.

української електромережі до європейської *ENTSO-E* (тобто на 23–24 лютого 2022 р.)¹⁷. Під час деяких атак на “Укренерго” російські хакери навіть не намагались ховати своє походження і використовували російські ІР-адреси для сканування мережі державного енергетичного оператора.

Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. РФ активно продовжує здійснювати кібератаки на цивільну критичну інфраструктуру, цивільне населення. Кількість і темпи кібератак, спрямованих проти України, неухильно зростають, а їхні наслідки становлять загрозу безпеці, життю і здоров’ю українських громадян. Їх уже фіксують мільйонами. РФ скоює кібератаки на критично важливу та цивільну інфраструктуру, поєднуючи з ракетними ударами. Україна вважає ці дії воєнними злочинами та збирає і передає відповідну інформацію до Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) в Гаагу.

Під час збройного конфлікту життєво важливо ідентифікувати учасників бойових дій і притягнути підрозділи або командирів до відповідальності за потенційні порушення міжнародного гуманітарного права, якщо вони мають місце. Однак кібероперації не вимагають, щоб суб’єкти загрози діяли в зоні конфлікту чи навіть у тій самій державі.

Переслідування учасників кіберкомбатантів, які активно беруть участь у конфлікті, залежить від того, де комбатант виконував свої операції, які дії виконував, і чи був комбатант залучений до кіберополчення, визнаного та схваленого стороною конфлікту. Більшість держав і міжнародних організацій мають власні закони щодо кіберактивності та несанкціонованого доступу до комп’ютерних мереж. Залежно від того, як кіберактор брав участь у конфлікті, важко визначити, яка держава або держави можуть переслідувати підозрювану злочинну діяльність.

Діяльність хакерів або тісно пов’язаних із ними груп є злочинною і може переслідуватись як державою-жертвою, так і приймаючою державою. Росія має довготривалу практику використання та фінансування кіберзлочинців і цивільного населення для проведення кібероперацій проти Естонії, Грузії та України. Російські групи користуються прокурорським імунітетом у Росії, а міжнародна спільнота вважає російський уряд відповідальним за напади¹⁸.

Міжнародно-правовий обов’язок щодо дотримання міжнародного гуманітарного права несуть держави. Саме держава несе відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права, вчинених усіма гілками влади й особами, що перебувають під її юрисдикцією. І ця відповідальність розповсюджується і на кіберзлочини.

Компетенція МКС заснована на Римському статуті і поширюється на випадки, коли злочин було вчинено на території держави – учасниці Рим-

¹⁷ ‘Кібератаки, артилерія, пропаганда. Загальний огляд вимірів російської агресії’ (*Державна служба спеціального зв’язку та захисту інформації України*, 17.01.2023) <<https://cip.gov.ua/ua/news/kiberataki-artileriya-propaganda-zagalnii-oglyad-vimiriv-rosiiskoyi-agresiyi>> (дата звернення: 19.03.2024).

¹⁸ Connell M, Vogler S, ‘Russia’s Approach to Cyber Warfare’ (CNA, 2017 March) <https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/dop-2016-u-014231-1rev.pdf> (accessed: 19.03.2024).

ського статуту (ст. 12(2)(a)) або коли це було вчинено громадянином держави-учасниці (ст. 12(2)(b))¹⁹. 'Юрисдикція Міжнародного кримінального суду розповсюджується і на кібератаки, оскільки вони є новим способом вчинення злочину, новим способом досягнення тих самих цілей, що й кінетична атака'²⁰. Стаття 8 Римського статуту передбачає, що суд має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, зокрема, якщо вони скоєні в межах плану або політики, або при великомасштабному скоєнні таких злочинів. Воєнними злочинами є серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, за які міжнародним правом передбачена міжнародна кримінальна відповідальність як держав, так і конкретних індивідів. Для притягнення індивідів до міжнародної кримінальної відповідальності створюються міжнародні суди та трибунали. Згідно з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, коли кібератаку неможливо контролювати та обмежити лише військовою ціллю, вона становитиме воєнний злочин. Кваліфікація воєнних злочинів може бути застосована до кібератак, якщо вони пов'язані зі збройним конфліктом, міжнародним чи неміжнародним. Воєнні злочини – це серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949 р.) у сенсі ст. 50 першої Женевської конвенції²¹, ст. 51 другої Женевської конвенції²², ст. 130 третьої Женевської конвенції²³, ст. 147 четвертої Женевської конвенції²⁴, ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій²⁵. На міжнародному рівні юрисдикція МКС доповнює ширшу юрисдикцію держав і може стати важливою частиною колективної відповіді на злочини у кіберпросторі.

Використання "невибіркової" зброї заборонено згідно з міжнародним гуманітарним правом. Для переслідування в МКС за воєнні злочини, скоєні у кіберпросторі, виникла необхідність внести зміни до ст. 8(2)(b)(xx) Римського статуту. На сьогодні ці питання можуть бути вирішені лише за допомогою додаткової державної практики та потенційної судової практики МКС та інших міжнародних і національних органів.

Прокурор МКС Карім А. А. Хан зазначає, що міжнародне кримінальне правосуддя може і повинно адаптуватися до операцій у кіберпросторі, використання якого зловживається і використовується для ведення війни, для здійснення або сприяння воєнним злочинам, злочинам проти людяності, геноциду та навіть агресії однієї держави проти іншої. Хоча положення Римського статуту не стосується кіберзлочинів і не містить термін "кібератака",

¹⁹ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text> (дата звернення: 19.03.2024).

²⁰ Blank L R, 'International Law and Cyber Threats from Non-State Actors' (2013) 89 International Law Studies 406.

²¹ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text> (дата звернення: 19.03.2024).

²² Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text> (дата звернення: 19.03.2024).

²³ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text> (дата звернення: 19.03.2024).

²⁴ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text> (дата звернення: 19.03.2024).

²⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (н 7).

така поведінка потенційно може відповідати елементам багатьох основних міжнародних злочинів. Таким чином, кібератаки можна вважати новим способом вчинення традиційних дій, які становлять злочин агресії, воєнний злочин, злочин проти людяності або геноцид. Прокурор МКС Карім А. А. Хан заявив, що при дотриманні вимог Римського статуту кіберзлочини можуть підпадати під юрисдикцію МКС²⁶.

7 вересня 2023 р. Прокурор МКС підтвердив, що має намір переслідувати воєнні злочини у кіберпросторі. Він зазначив:

Офіс вважає, що за відповідних обставин поведінка в кіберпросторі потенційно може вважатися воєнними злочинами, злочинами проти людяності, геноцидом та/або злочином агресії, і що така поведінка потенційно може переслідуватися в Суді, якщо справа є досить серйозною²⁷.

Першою справою, яка розглядається, цілком можуть бути кібератаки РФ на цивільну критичну інфраструктуру в Україні. Звинувачення проти російських хакерів у Гаазі змусять 123 країни – учасниці Римського статуту сприяти затриманню та екстрадиції засуджених військових злочинців, включаючи країни, які не мають договорів про екстрадицію зі США. Ці звинувачення також можуть бути поширені на вищі ешелони командування в російській військовій структурі.

Висновки. Зважаючи на викладене вище, можна зазначити, що стрімке використання інформаційного простору призвело до використання його у збройних конфліктах. Кіберпростір став новою сферою ведення гібридних війн, збройних конфліктів та обумовлює зростаючу кількість кібератак. Такі виклики потребують нових підходів до протидії кібератакам та встановлення міжнародно-правової відповідальності. Міжнародна спільнота має змінювати правила, вчасно й адекватно реагувати та протидіяти кіберзлочинам.

З початком збройної агресії 2014 р. Росія супроводжує збройні атаки на Україну кібератаками, які завдають фізичної шкоди та/або призводять до загибелі людей, руйнують цивільні об'єкти. Збройні кібератаки являють собою застосування сили, яке порушує норми міжнародного гуманітарного права, за винятком випадків самозахисту. Відповідно до принципів *jus in bello* міжнародного гуманітарного права держава може відповісти на збройну кібератаку за допомогою звичайної зброї. Отже, кібератаку можна розглядати як нову форму збройного конфлікту, зокрема тому, що засоби та методи ведення війни, які використовують кібертехнології, підпадають під дію міжнародного гуманітарного права, як і будь-яка нова зброя. Міжнародне гуманітарне право розкриває критерії, за якими кібератаку можна кваліфікувати як збройний напад. Міжнародна група експертів визнала, що дії, вчинені за допомогою кіберзасобів, можуть кваліфікуватись як воєнні

²⁶ 'Кіберзлочини можуть підпадати під юрисдикцію МКС – прокурор Хан' (Укрінформ, 22.01.2024) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3816924-kiberzlocini-mozut-pidpadati-pid-urisdikciu-mks-prokuror-han.html>> (дата звернення: 19.03.2024).

²⁷ Khan (n 1).

злочини, оскільки право збройних конфліктів застосовується до нових засобів і методів ведення війни.

Міжнародно-правовий обов'язок щодо дотримання міжнародного гуманітарного права несуть держави. Саме держава несе відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. І ця відповідальність розповсюджується і за кіберзлочини. За серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, до яких відносяться воєнні злочини, передбачена міжнародна кримінальна відповідальність як держав, так і індивідів. Прокурор МКС підтвердив, що має намір переслідувати воєнні злочини у кіберпросторі. Звинувачення можуть бути поширені на вищі ешелони командування в російській військовій структурі, оскільки вони не мають імунітету відповідно до ст. 27 Римського статуту.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Dinniss H, *Cyber Warfare and the Laws of War* (Cambridge University Press 2012).
2. Valeriano B, Maness R, *Cyber war versus cyber realities: Cyber conflict in the international system* (Oxford University Press 2015).

Edited books

3. Cook J L, 'Is there anything morally special about cyberwar?' in J D Ohlin, K Govern, C Finkelstein (eds), *Cyberwar: Law and ethics for virtual conflicts* (Oxford University Press 2015).
4. Schmitt M (ed), *Tallinn manual on the international law applicable to cyber warfare* (Prepared by the International Group of Experts at the Invitation of The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, Cambridge University Press 2013).
5. Schmitt M, Vihul L, 'The emergence of international legal norms for cyberconflict' in F Allhoff, A Henschke, B J Strawser (eds), *Binary bullets: The ethics of cyberwarfare* (Oxford University Press 2016).
6. *Zvychaievi normy mizhnarodnoho humanitarnoho prava* (Feniks 2018).

Journal articles

7. Blank L R, 'International Law and Cyber Threats from Non-State Actors' (2013) 89 *International Law Studies* 406.
8. Shuya M, 'Russian Cyber Aggression and the New Cold War' [2018] 11 (1) *Journal of Strategic Security* 1–18. <https://doi.org/10.5038/1944-0472.11.1.1646>.

Newspaper articles

9. Nazarchuk I, 'Kiberataka na Ukrainu: yaki vysnovky, zokrema pravovi, maiemo zrobyty?' (*Iurydychna Hazeta*, 18.01.2022) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kiberataka-na-ukrayinu-yaki-visnovki-zokrema-pravovi-maemo-zrobiti.html>> (accessed: 19.03.2024).
10. 'Kiberzlochyny mozhut pidpadaty pid yurydyktsiiu MKS – prokuror Khan' (*Ukrinform*, 22.01.2024) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3816924-kiberzlocini-mozut-pidpadati-pid-urisdikciu-mks-prokuror-han.html>> (accessed: 19.03.2024).

Theses

11. Kipybida S P, 'Gaps in International Humanitarian Law Regarding the Creation and Deployment of International Volunteer Cyber Armies' (Utica University, graduate work 2022).

Websites

12. Connell M, Vogler S, 'Russia's Approach to Cyber Warfare' (CNA, 2017 March) <https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/dop-2016-u-014231-1rev.pdf> (accessed: 19.03.2024).
13. Khan K, 'Technology Will Not Exceed Our Humanity' <<https://digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity>> (accessed: 19.03.2024).
14. 'Kiberatomy, artyleriya, propahanda. Zahalnyi ohliad vymiriv rosiiskoi ahresii' (*Derzhavna sluzhba spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy*, 17.01.2023) <<https://cip.gov.ua/ua/news/kiberatomy-artyleriya-propaganda-zagalnyi-oglyad-vimiriv-rosiiskoyi-agresiyi>> (accessed: 19.03.2024).

Liliia Nevara

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR CYBERATTACKS
DURING ARMED CONFLICT THROUGH THE PRISM
OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

ABSTRACT. The relevance of the topic is substantiated by the rapid use of cyberspace for committing serious international crimes. States have reached a consensus that cyberspace is a new area requiring international legal regulation to prevent cybercrime and establish international criminal liability. The dependence of society and the armed forces on digital technologies and digital infrastructure leads to a growing number of cyberattacks in armed conflicts and hybrid wars. Such challenges require new approaches to countering cyberattacks. International humanitarian law can be used to reveal the criteria by which a cyberattack can be interpreted as an act of war and to consider the application of the principles of international humanitarian law to cyberwarfare.

The article analyzes the right to self-defense under Article 51 of the UN Charter in response to a cyberattack. The author substantiates whether a cyberattack can be considered an armed attack. The author examines the applicability of the basic principles of international humanitarian law *jus in bello* to cyberattacks. Cyberattacks can have the same effect as armed attacks. They can lead to human rights violations, destruction of critical infrastructure, loss of life and property. Cyberspace is an operational zone of military operations along with land, sea, and air. NATO states have identified cyberattacks as a major modern hybrid threat.

The article analyzes expert opinions, scientific opinions, and international acts that disclose and establish the limits of liability for cyberattacks. The International Criminal Court's jurisdiction over crimes caused by cyberattacks, which constitute war crimes, has been examined. The proposal to extend the application of the Rome Statute of the ICC to cyberspace is studied. The growing intensity and frequency of cyber operations also emphasizes the importance of developing and improving the ICC's own operational practices.

Today, given the rapid development of new weapons technologies, the international community has a duty to systematically assess the legality of weapons, methods and means of warfare. There is an urgent need to develop a policy for the investigation and prosecution of cyber criminals under the Rome Statute. A new view of international law is needed that takes into account the specifics of cyberspace.

KEYWORDS: cyberattack; cybercrime; armed attack; self-defense; war crimes; responsibility; international humanitarian law; Rome Statute.

Алла Федорова

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри порівняльного і європейського права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
дослідниця програми MSCA4Ukraine
юридичного факультету Університету Палацького
(Оломоуц, Чеська Республіка)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3050-3146>
alla.fedorova@gmail.com

Ганна Хрystова

докторка юридичних наук, доцентка,
членкиня Науково-консультативної ради
Конституційного Суду України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-0883-2965>
khrystova.hrl@gmail.com

УДК 341

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЖИТТЮ ТА ЗДОРОВ'Ю ОСІБ УНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ*

Анотація. Розпочата 24 лютого 2022 р. широкомасштабна фаза російської агресії проти України спричинила безпрецедентне погіршення гуманітарної ситуації, масштабні руйнування цивільних об'єктів і масові порушення фундаментальних прав людини. Шлях до справедливості та сталого миру лежить через невідворотну відповідальність держави-агресора, невід'ємною складовою якої є компенсація завданої шкоди постраждалим особам як елемент індивідуальних репарацій. З цієї метою у травні 2023 р. було створено Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, що діє в інституційних рамках Ради Європи. Реєстр має стати першим кроком на шляху створення майбутнього міжнародного компенсаційного механізму. Водночас питання відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю, заподіяної під час збройних конфліктів, були неодноразово предметом розгляду

* Погляди, висловлені в цій статті, відображають власні позиції авторок та не обов'язково пов'язані з офіційною політикою організацій та органів, членкинями яких вони є.

Алла Федорова підготувала статтю у рамках Проєкту "Апроксимація українського соціального і трудового законодавства України до права ЄС" ("The Approximation of Ukrainian Social and Labour Legislation to EU Law"), № 1233330, який реалізується на юридичному факультеті Університету Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка) під керівництвом Ондрея Гамуляка (Ondrej Hamulák) і здійснюється проєктом MSCA4Ukraine за фінансової підтримки Європейського Союзу. Висловлені погляди та думки належать лише автору та не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу. Ані Європейський Союз, ані Консорціум MSCA4Ukraine в цілому, ані будь-які окремі установи-члени Консорціуму MSCA4Ukraine не несуть відповідальності за них.

© Алла Федорова, Ганна Хрystова, 2024

Алла Федорова, Ганна Христова

Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ, Європейський суд), а відповідна практика та його усталені правові позиції потребують ґрунтовного дослідження з метою сприяння їх ефективному застосуванню.

Метою статті є аналіз основних підходів до оцінки та визначення розміру шкоди, завданої життю та здоров'ю осіб у ситуації збройних конфліктів, визначених у практиці ЄСПЛ, та їх значення для національної судової практики щодо відшкодування збитків, завданих російською агресією проти України, з огляду на забезпечення валідності національних інструментів оцінки шкоди у контексті чинних міжнародних юрисдикцій і майбутнього міжнародного компенсаційного механізму.

Питання оцінки та відшкодування шкоди, завданої порушеннями прав людини, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) і протоколах до неї, ЄСПЛ вирішує, застосовуючи ст. 41 ЄКПЛ. Присуджуючи справедливую сатисфакцію постраждалим сторонам, ЄСПЛ не формулює чіткі загальні підходи та принципи до визначення грошового розміру такої компенсації. Європейський суд, обґрунтовуючи присудження відповідного розміру відшкодування, виходить із принципу справедливості та бере, як правило, до уваги характер і тяжкість виявленого порушення, його тривалість і наслідки, кількість порушень, заходи, які були вжиті державою-відповідачем, будь-яку іншу інформацію або обставини. Кожному виду та групі порушень, які констатуються Європейським судом, притаманні загальні тенденції щодо справедливої компенсації. Присудження ЄСПЛ компенсації матеріальної шкоди у зв'язку з заявою про загибель близьких родичів і встановленням порушення ст. 2 ЄКПЛ не є поширеним явищем, на відміну від встановлення компенсації нематеріальної шкоди та судових й інших витрат.

Відповідна усталена практика та правові позиції ЄСПЛ мають стати орієнтиром або “джерелом натхнення” при виробленні підходів до оцінки завданої шкоди та визначенні розмірів компенсації національними судами й іншими органами влади, що сприятиме підвищенню значення такої оцінки для чинних міжнародних юрисдикцій і майбутнього міжнародного компенсаційного механізму.

Ключові слова: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Європейський суд з прав людини; права людини; збройні конфлікти; Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України; відповідальність держави-агресора за шкоду життю та здоров'ю осіб в Україні.

Розпочата 24 лютого 2022 р. широкомасштабна фаза російської агресії проти України спричинила безпрецедентне погіршення гуманітарної ситуації, масштабні руйнування цивільних об'єктів і масові порушення фундаментальних прав людини. За даними Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з прав людини в Україні, з моменту повномасштабного збройного нападу Російської Федерації (далі – РФ) на Україну і станом на 21 листопада 2023 р. зафіксовано щонайменше 10 000 випадків загибелі цивільних осіб, понад 560 з яких були діти, а також більш ніж 18 500 випадків поранення цивільних осіб¹. Утім, за визнанням міжнародних організацій і національних органів влади, кількість постраждалих від російської агресії є значно більшою, і шкода, завдана життю і здоров'ю осіб, щоденно зростає.

Відновлення міжнародного правопорядку та об'єднання Європи заради відстоювання базових цінностей, серед яких демократія, верховенство права та права людини, вимагає повернення до “стіякого миру, заснованого

www.pravoua.com.ua

¹ Civilian Deaths In Ukraine War Top 10,000, UN Says (United Nations Ukraine) Press release (21.11.2023) <<https://ukraine.un.org/en/253322-civilian-deaths-ukraine-war-top-10000-un-says>> (accessed: 24.01.2024).

на справедливості”². Однак шлях до справедливості лежить через невідворотну відповідальність держави-агресора. Генеральна Асамблея ООН у знаковій Резолюції від 14 листопада 2022 р. “Просування засобів правового захисту та репарацій за агресію проти України”³ наголосила на тому, що РФ повинна понести відповідальність за наслідки усіх міжнародно-протиправних діянь, скоєних нею в Україні чи проти України, зокрема й відшкодувати будь-яку шкоду, завдану такими діями. У цьому контексті Генеральна Асамблея ООН визнала потребу у створенні міжнародного механізму репарацій та рекомендувала створити міжнародний реєстр збитків у тісній співпраці з Україною.

Консолідуючи свої зусилля заради практичних кроків на шляху до справедливості для жертв російської агресії, глави держав та урядів Ради Європи на своєму 4-му саміті (16–17 травня 2023 р.) також підтвердили “нагальну необхідність забезпечити всебічну відповідальність у контексті агресії Російської Федерації проти України” та своєчасну компенсацію постраждалим від міжнародно-протиправних дій РФ в Україні або проти неї⁴.

З цієї метою Резолюцією CM/Res(2023)3 Комітету міністрів Ради Європи про розширену часткову угоду⁵, відкриту до приєднання також для держав, що не є членами Ради Європи, було створено Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (далі – Реєстр) як платформу для міждержавного співробітництва, що діє в інституційних рамках Ради Європи. Діяльність Реєстру має бути спрямована, зокрема, на реалізацію Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії 2001 р.⁶, Основних принципів і керівних положень ООН 2005 року, що стосуються права на засіб правового захисту та репарації особам, що постраждали від грубих порушень міжнародного права у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права⁷, а також Керівних принципів

² ‘Secretary General calls for action against democratic backsliding in annual report’ (Council of Europe Newsroom, 05.05.2023) <<https://www.coe.int/en/web/portal/-/secretary-general-calls-for-action-against-democratic-backsliding-in-annual-report>> (accessed: 20.01.2024)

³ Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine. Resolution adopted by the UN General Assembly on 14 November 2022 <https://digitallibrary.un.org/record/3994481/files/A_RES_ES-11_5-EN.pdf?ln=en> (accessed: 30.12.2023).

⁴ Heads of State and Government agree to strengthen Council of Europe, ensure accountability for Russia’s war of aggression against Ukraine, and support victims <<https://www.coe.int/en/web/portal/-/heads-of-state-and-government-agree-to-strengthen-council-of-europe-ensure-accountability-for-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-and-support-victims>> (accessed: 30.12.2023).

⁵ Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2023 at the 1466th meeting of the Ministers’ Deputies <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680ab2595> (accessed: 30.12.2023).

⁶ Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Annex to General Assembly resolution 56/83 of 12 December 2001 <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf> (accessed: 10.01.2024).

⁷ UN Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. Adopted by the General Assembly resolution 60/147 on 15 December 2005 <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>> (accessed: 30.12.2023).

Комітету міністрів Ради Європи 2011 року щодо викорінення безкарності за серйозні порушення прав людини⁸.

Роль Реєстру полягає у фіксації в документальній формі доказів і заяв про збитки, втрати або ушкодження, завдані з 24 лютого 2022 р. на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів міжнародно-протиправними діями РФ. Станом на січень 2023 р. правила та положення, покликані регулювати роботу Реєстру, що мають визначити, серед іншого, категорії претензій і збитків, а також вимоги до доказів завданої шкоди, ще не затверджено. Утім, Рада Реєстру, з урахуванням пропозицій Українського Уряду⁹, вирішила, що такі категорії передовсім включатимуть претензії, пов'язані із загибеллю (смертю) людей, катуваннями та сексуальним насильством, а також шкодою здоров'ю, адже діяльність Реєстру має бути заснована на підході, орієнтованому на постраждалих (англ. – *a victim-centered and gender-sensitive approach*)¹⁰.

Слід наголосити, що Реєстр має стати першим кроком на шляху створення майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, який складатиметься з претензійної комісії та компенсаційного фонду. Хоча засоби наповнення майбутнього компенсаційного фонду, зокрема й з активів держави-агресора, є предметом активних дискусій на міжнародному політичному рівні та у світовій академічній спільноті¹¹, беззастережним є визнання того, що компенсація шкоди постраждалим особам як складова індивідуальних репарацій – це невід'ємна складова відповідальності держави-агресора.

Паралельно з міжнародним треком, національні суди все частіше стикаються з питаннями, пов'язаними з відшкодуванням шкоди, завданої життю та здоров'ю осіб, постраждалих від російської збройної агресії. Враховуючи, зокрема, вимоги Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України”¹², яким відповідальність за відшкодування матеріальної та моральної шкоди на тимчасово окупованій території покладається на РФ, національні суди виходять з позиції обмеження державного імунітету, ухвалюючи на національному

⁸ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on eradicating impunity for serious human rights violations, adopted by the Committee of Ministers on 30 March 2011 at the 1110th meeting of the Ministers' Deputies <<https://rm.coe.int/1680695d6e>> (accessed: 31.01.2024).

⁹ Докладніше див: Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 “Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації”: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2023 р. № 1256 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-2023-%D0%BF#n2>> (дата звернення: 22.01.2024).

¹⁰ Declaration of the Informal Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe on the occasion of the Conference: “On the Path to Justice for Ukraine: Advancing Accountability, Reuniting Children with Their Families, and Supporting the Resilience of its Justice System” Adopted on 11 September 2023, Riga, Latvia <<https://rm.coe.int/moj-declaration-riga-principles-final-en/1680ac8728>> (accessed: 03.01.2024).

¹¹ Prosecution of Russian Corporations for War Crimes in Ukraine as a Precursor to Seizure of Frozen Corporate Assets in Foreign Jurisdictions (Public International Law & Policy Group 2024) 39 <<https://static1.squarespace.com/static/5900b58e1b631bffa367167e/t/65b1707247caba2e860fc06d/1706127475750/PILPG+Foreign+Awards+What+Paper+Jan+24+2024.pdf>> (accessed: 10.01.2024).

¹² Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/ed20240324#Text>> (дата звернення: 15.01.2024).

рівні рішення проти держави-агресора. Такий підхід потребує окремого кричного осмислення, зокрема і з погляду звичаєвого міжнародного права, однак у межах цього дослідження ключовою проблемою є неузгодженість підходів (методики) оцінки та критеріїв встановлення розміру відшкодування шкоди, завданої російською збройною агресією життю та здоров'ю осіб в Україні.

Попри визнання на міжнародному та національному рівнях необхідності компенсації шкоди, завданої життю та здоров'ю українців агресією Росії, як складового елементу її відповідальності, актуальним сьогодні залишається процес формування критеріїв та підходів до розрахунків її розміру, важливу роль в якому може відіграти практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ чи Європейський суд).

Питання відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю, неодноразово були предметом розгляду ЄСПЛ, зокрема й під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, які виникали в Європі після Другої світової війни. Причому Європейський суд неодноразово наголошував на застосовності Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейської конвенції, ЄКПЛ) і під час збройних конфліктів¹³, незважаючи при цьому на неоднозначні оцінки її ефективності у такі часи¹⁴. Відповідно, правові позиції, сформовані ЄСПЛ з цього питання, можуть слугувати основними правовими орієнтирами та стандартами при оцінці та визначенні розміру компенсації за збитки, завдані життю і здоров'ю осіб унаслідок російської агресії проти України.

Попри численні міжнародно-правові дослідження, питання відповідальності держави-агресора у міжнародному праві завжди становили одну з найскладніших тем, однак сучасні дослідники активно працюють над визначенням доктринальної основи відповідальності РФ за агресію проти України. Так, комплексний аналіз був опублікований ще у 2015 р. у монографії О. Задорожного “Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права”¹⁵. Окремі праці вітчизняних дослідників стосувалися питань відшкодування шкоди й аналізу міжнародного досвіду, головну увагу в яких було надано питанням майна, власності та підтримки переміщених осіб. Після початку повномасштабного російського вторгнення почали з'являтися публікації, присвячені питанням відповідальності та компенсації шкоди, завданої російською агресією, зокрема й шкоди, заподіяної життю та здоров'ю українців, і перспектив формування міжнародного компенсаційного механізму, наприклад, праці Л. Ва-

¹³ Зокрема, див: “Варнава та інші проти Туреччини” (Varnava and other v. Turkey), заява 16064/90, рішення від 18 вересня 2009, “Хассан проти Сполученого Королівства” (Hassan v. United Kingdom), заява № 29750/09, рішення від 16 вересня 2014 р.

¹⁴ Дослідження практики Європейського суду з прав людини про присудження справедливої сатисфакції у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами (Підготовлене Л. Апостолом в рамках Проєкту Ради Європи “Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні” 2023) 64, п. 271–272 <<https://rm.coe.int/study-just-satisfaction-art-41-echr-2023-uk/1680ae53aa>> (дата звернення: 05.01.2024).

¹⁵ Задорожний О, *Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права* (K.I.C. 2015) 712.

силенко, А. Бучинської, А. Межиковської, Л. Моффетта та ін.¹⁶. А. Ріпенко одним із перших у вітчизняній науці актуалізував питання про обов'язок співпраці держав (англ. – *duty to cooperate*) і вживання контрзаходів для зупинення російської агресії та компенсації завданих збитків¹⁷.

Однак питанню компенсації за шкоду життю і здоров'ю та оцінки завданих збитків у загально-теоретичному аспекті чи у контексті практики ЄСПЛ приділялась очевидно недостатня увага як у період 2014–2022 рр., так і після початку повномасштабного російського вторгнення. Перший і чи не єдиний на сьогодні комплексний аналіз питання представлений у нещодавно опублікованому дослідженні практики Європейського суду про присудження справедливої сатисфакції у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами, підготовленому за підтримки Ради Європи¹⁸. Утім, подальшого осмислення потребують застосування відповідних стандартів і підходів у ситуації російської агресії проти України.

Метою дослідження є виокремлення основних підходів до оцінки та визначення розміру шкоди, завданої життю і здоров'ю осіб у ситуації збройних конфліктів, визначених у практиці ЄСПЛ, та уточнення їх значення для національної судової практики щодо відшкодування збитків, завданих російською агресією проти України, з огляду на забезпечення валідності національних інструментів оцінки шкоди у контексті чинних міжнародних юрисдикцій та майбутнього міжнародного компенсаційного механізму.

Питання оцінки та відшкодування шкоди, завданої порушеннями закріплених у ЄКПЛ і протоколах до неї прав людини й основоположних свобод, ЄСПЛ вирішує, застосовуючи ст. 41 Європейської конвенції. Остання, яка, по суті, є єдиною статтею Конвенції, що регулює це питання, передбачає, що у разі необхідності, потерпілій стороні надається справедлива сатисфакція, якщо Європейський суд встановив факт порушення і якщо внутрішнє право відповідної держави передбачає лише часткове відшкодування (англ. – *partial reparation*). Присуджуючи справедливу сатисфакцію постраждалим сторонам, ЄСПЛ не формулює чіткі загальні підходи та принципи до визначення грошового розміру такої компенсації. Європейський суд, обґрунтовуючи присудження відповідного розміру відшкодування, виходить з *принци-*

¹⁶ Поліщук В, 'Компенсація моральної шкоди родичам загиблих від терористичних актів: аналіз постанов ВС' (Вісник НААУ, листопад 2023, № 11) 32; Гудій В, 'Компенсація за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю українців під час збройних конфліктів: як суди можуть захистити права постраждалих?' (*Юридична газета*, № 1 3–16, 29.11.2023) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kompensaciya-za-shkodu-zapodiyanu-zhittyu-ta-zdorovyu-ukrayinciv-pid-chas-zbroynih-konfliktiv-yak-su.html>> (дата звернення: 20.01.2024); Боярчуков М, 'І знову про відшкодування шкоди, завданої агресією РФ: на що потрібно звернути увагу позивачам і законодавцю' (*Юридична газета*, № 9–10, 31.08.2023) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/i-znovu-pro-vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-agresieyu-rf-na-shcho-potribno-zvernuti-uvagu-pozivacha.html>> (дата звернення: 20.01.2024); Василенко Л, Бучинська А, 'Особливості відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ' (2023) 6 *Юридичний науковий електронний журнал* 104–7. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/22>.

¹⁷ Ripenko A, 'Should Third States Follow Ukraine's Lead and Confiscate Russian State Assets?' (*Voelkerrechtsblog. International Law and International Legal Thought*, 19.06.2023) <<https://voelkerrechtsblog.org/should-third-states-follow-ukraines-lead-and-confiscate-russian-state-assets>> (accessed: 28.01.2024); Ripenko A, 'Funding Ukraine's Aid: New Challenges' (*Voelkerrechtsblog. International Law and International Legal Thought*, 07.12.2023) <<https://www.ejiltalk.org/funding-ukraines-aid-new-challenges>> (accessed: 28.01.2024).

¹⁸ Дослідження практики Європейського суду з прав людини (н 14) 77.

пу справедливості, враховуючи серйозність порушення та вже завдану шкоду. Європейська конвенція передбачає три види грошової компенсації: за матеріальну, моральну шкоду, а також судові й інші витрати, які ЄСПЛ розмежовує, хоча у певних випадках може передбачити їх загальну оцінку.

Фінансовий елемент компенсації моральної шкоди, витрат у різних державах Ради Європи є різним залежно від економічного, соціального розвитку, рівня життя тощо. Кожному виду та групі порушень, які констатує Європейський суд, притаманні загальні тенденції щодо справедливої компенсації. Слід зазначити, що присудження Європейським судом компенсації матеріальної шкоди у зв'язку з заявою про загибель близьких родичів і встановленням порушення ст. 2 Конвенції не є поширеним явищем, на відміну від встановлення компенсації нематеріальної шкоди та судових і інших витрат.

Порушення прав людини, зокрема й ті, що пов'язані зі шкодою життю та здоров'ю постраждалих осіб під час збройних конфліктів, неодноразово ставали предметом розгляду в ЄСПЛ. Тільки у зв'язку зі збройним конфліктом у Чечні ЄСПЛ ухвалив майже 300 рішень, які стосувалися, зокрема, насильницьких зникнень (60 % всіх рішень), вбивств і поранень цивільного населення, невідповідного застосування сили, незаконного затримання, катувань і нелюдських умов тримання під вартою¹⁹.

У ситуаціях міжнародних збройних конфліктів Європейський суд вирішує питання відшкодування шкоди по суті після *розв'язання юрисдикційних питань і визначення належного відповідача*. Це питання ґрунтовно розкрито у практиці ЄСПЛ і висвітлено у відповідних наукових працях²⁰. Однак воно виходить за межі цього дослідження, яке спрямовано на виокремлення основних підходів і критеріїв до оцінки шкоди життю та здоров'ю і походить з презумпції відповідальності РФ за збитки, завдані агресією проти України, на основі принципу *jus ad bellum*.

У ситуації міжнародного збройного конфлікту ЄСПЛ наголошував на необхідності тлумачення ст. 2 Конвенції, наскільки це можливо, у світлі міжнародно-правових норм, зокрема, норм міжнародного гуманітарного права й обов'язку держав захищати життя тих, кого не залучено чи вже не залучено до військових дій. Навіть у випадку міжнародного воєнного конфлікту закріплені у Конвенції гарантії продовжують застосовуватись, хоча й витлумачені у світлі міжнародного гуманітарного права.

Значна кількість ухвалених ЄСПЛ рішень стосовно шкоди життю та здоров'ю людей у ситуаціях збройних конфліктів була пов'язана з застосуванням різного виду зброї, зокрема бомбардуваннями й авіаударами. Відповідно до цих рішень, які стосувалися цілої низки статей Конвенції, можна виокремити основні підходи ЄСПЛ до встановлення компенсації за таку шкоду та визначення розміру моральної шкоди, яку держава має сплатити постраждалій особі.

¹⁹ European Court of Human Rights, Factsheet – Armed conflicts. January 2023 <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Armed_conflicts_ENG> (accessed: 09.01.2024).

²⁰ Христова Г, *Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини: сучасні виклики* (Право 2018) 680.

Передовсім слід наголосити, що ЄСПЛ розглядав порушення, зокрема, ст. 2 Європейської конвенції як у матеріальному, так і в процесуальному аспектах і дійшов висновку, що процесуальне зобов'язання продовжують застосовуватися під час збройного конфлікту. Ба більше, 'у складних умовах безпеки необхідно вжити всіх розумних заходів для забезпечення проведення ефективного незалежного розслідування ймовірних порушень права на життя'²¹.

У пілотному рішенні у справі "Бензер та інші проти Туреччини"²², яка стосувалася поранень заявників, вбивств їхніх родичів, пошкодження, знищення майна під час авіаудару по двох селищах, ЄСПЛ встановив порушення ст. 2 у матеріальному та процесуальному аспектах, враховуючи загибель понад 30 осіб та непроведення ефективного розслідування ситуації. Європейський суд зауважив, що згідно з різними медичними висновками, родичі деяких заявників справді отримали тілесні ушкодження після подій, і деякі з цих травм були небезпечними для життя. Утім, заявники й уряд не дійшли згоди щодо фактів, адже уряд стверджував, що удар було нанесено силами Робітничої партії Курдистану. Проаналізувавши надані сторонами докази, ЄСПЛ встановив, що удар було завдано з військового літака й одностайно констатував порушення матеріального аспекту ст. 2 ЄКПЛ.

У зазначеному рішенні ЄСПЛ також розглядав питання щодо присудження відшкодування матеріальної, моральної шкоди та судових витрат. Враховуючи, що присудження Європейським судом компенсації матеріальної шкоди у зв'язку з заявою про загибель близьких родичів і встановленням порушення ст. 2 Конвенції не є поширеною, ЄСПЛ відхилив вимоги стосовно компенсації матеріальної шкоди та присудив відповідну грошову компенсацію як відшкодування моральної шкоди. Її розмір відрізнявся залежно від ступеня спорідненості заявника з загиблою особою, кількістю загиблих родичів і становив від 15 000 до 250 000 євро. Компенсацію за шкоду, завдану здоров'ю внаслідок поранень, ЄСПЛ визначав у розмірі 25 000 євро.

Загибелі всієї сім'ї заявниці та її поранення під час бомбардування чеченського селища стосувалася справа "Абакарова проти Росії"²³. ЄСПЛ дійшов висновку про передбачення можливих наслідків при використанні невибіркової та надзвичайно смертоносної зброї та відсутність спонтанності у діях військових. Було також встановлено продовження інтенсивного обстрілу та незабезпечення військовими безпечного виходу для мешканців села з зони бойових дій, про який їм було повідомлено.

У зазначеному рішенні ЄСПЛ взяв до уваги той факт, що заявниця не лише постраждала від прямих наслідків трагічних подій, які полягали у втраті членів її родини та її власних травмах, а й залишилася без батьківської опіки у віці 8 років, а отже, була чітко визначена як особливо вразлива

²¹ ЄСПЛ, Жалу проти Нідерландів (Jaloud v. The Netherlands), заява 47708/08, рішення від 20 листопада 2014 р.

²² ЄСПЛ, Бензер та інші проти Туреччини (Benzer and Others v. Turkey), заява № 23502/06, рішення від 12 листопада 2013 р.

²³ ЄСПЛ, Абакарова проти Росії (Abakarova v. Russia), заява №16664/07, рішення від 15 жовтня 2015 р.

жертва. У рамках ст. 41 ЄКПЛ заявниця вимагала відшкодування завданої як матеріальної, так і моральної шкоди. Матеріальна шкода обґрунтовувалась як втрата фінансової підтримки обох батьків у віці восьми років, і, посиляючись на місячний мінімальний рівень життя в Чечні на 2010 р., заявниця розрахувала суму фінансової підтримки, яка була б доступна їй до повноліття. Щодо нематеріальної шкоди – то заявниця просила присудити відшкодування у розмірі 500 000 євро.

ЄСПЛ встановив наявність чіткого причинно-наслідкового зв'язку між відшкодуванням шкоди, яку вимагали заявники, та порушенням ст. 2 Конвенції, і визнав, що у таких випадках він може встановити компенсацію втраченого заробітку. Європейський суд далі визнав, що втрата заробітку стосується близьких родичів померлого, включаючи подружжя, літніх батьків і неповнолітніх дітей. Наголосивши на встановленні порушення статей 2 і 13 Конвенції щодо заявниці та п'яти померлих членів її сім'ї як щодо самого нападу, так і щодо непроведення розслідування, ЄСПЛ присудив заявниці 12 600 євро відшкодування матеріальної шкоди (повна сума, яку вимагала заявниця) та 300 000 євро відшкодування моральної шкоди²⁴.

У розглянутому вище рішенні “Абакарова проти Росії” ЄСПЛ посилався неодноразово на своє попереднє рішення у справі “Ісаєва та інші проти Росії”²⁵ зі схожими обставинами справи, в якому він підкреслив наявність документів, які підтверджували повідомлення населення про існування безпечного виходу. Утім, ані в офіційних документах, ані у свідченнях військових не йшлося про наказ припинити вогонь чи зменшити його інтенсивність. Багато хто з військових, даючи покази, згадували про оголошення гуманітарного коридору, проте ніхто не говорив про його забезпечення та припинення вогню.

Щодо відшкодування шкоди, то заявниця стверджувала, що в результаті нападу на село її будинок і сімейний автомобіль були знищені. Крім того, вона вимагала компенсації втрати заробітку її померлого сина, взявши середню очікувану тривалість життя жінок у Росії – 70 років, і припускаючи можливість фінансово залежати від свого сина приблизно 15 років та отримувати в середньому на 30 % з урахуванням середньої 15 % інфляції в Росії. ЄСПЛ погодився з розрахунками заявниці, проаналізувавши наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між шкодою, яку вимагає заявник, і порушенням Конвенції, тобто між порушенням ст. 2 щодо сина заявниці та втратою фінансової підтримки, яку він міг надати їй, та присудив їй компенсацію матеріальної шкоди у повному розмірі (18 710 євро). Що стосується відшкодування моральної шкоди, то ЄСПЛ погодився з вимогою заявниці щодо 25 000 євро.

Визначаючи розмір компенсації, ЄСПЛ бере, як правило, до уваги характер і тяжкість виявленого порушення, його тривалість і наслідки, кількість

²⁴ ЄСПЛ, Абакарова проти Росії (п. 23).

²⁵ ЄСПЛ, Ісаєва та інші проти Росії (Isayeva v. Russia), заява № 57950/00, рішення від 24 лютого 2005 р.

порушень, заходи, які були вжиті державою-відповідачем і будь-яку іншу інформацію або обставини²⁶.

Достатньо показовим рішенням ЄСПЛ щодо визначення розміру компенсації моральної шкоди внаслідок загибелі родичів можна вважати також рішення у справі “Есмухамбетов та інші проти Росії”²⁷. Заявники вимагали присудження компенсації за їх знищене майно, житло, втрачені доходи, витрати на похорони родичів заявників, які загинули, компенсацію моральної шкоди за смерть родичів. ЄСПЛ погодився щодо компенсації витрат на поховання, однак за відсутності чіткої та достовірної інформації щодо сум, самостійно визначив розмір компенсації, надавши від 1000 до 3000 євро²⁸.

ЄСПЛ присудив компенсацію моральної шкоди заявникам, родичі яких загинули, але різного розміру. Так, заявнику, дружина та діти якого були вбиті на його очах, враховуючи ці душевні страждання, було присуджено 120 000 євро. За страждання, спричинені загибеллю матері, тіло якої вдалося знайти після бомбардування, було призначено компенсацію у розмірі 60 000 євро. Різну компенсацію було присуджено заявникам, загибла (у віці 51 рік) яким була матір’ю, сестрою та донькою: 30 000 євро та по 15 000 євро відповідно²⁹.

На національному рівні держави по-різному підходять до розділу компенсації між членами сім’ї загиблої особи під час збройного конфлікту. Так, в Іспанії інший з подружжя, партнер/ка, співмешканці можуть претендувати на 50 %, які будуть ділити між собою, інші 50 % присуджуються дітям. Встановлений Національною корпорацією з відшкодування та примирення Чилі розподіл суми компенсації родичам внаслідок загибелі чи зникнення людини під час конфлікту у вигляді 40 % на іншого з подружжя, 30 % матері або батьку та 15 % на дітей і стільки ж матері або батьку біологічних дітей, було названо Л. Моффеттом стандартною формулою розподілення³⁰. Близьку до цього пропорційність можна побачити у наведеному вище рішенні ЄСПЛ.

Сьогодні поступово починає складатися національна судова практика з питань компенсації за шкоду, завдану життю та здоров’ю осіб унаслідок поточної фази російської агресії проти України. Її розвиток враховує загальну еволюцію національної судової практики у питанні відшкодування шкоди, завданої збройним конфліктом з 2014 р. і безумовно пов’язаний із розвитком національного законодавства у цій сфері.

²⁶ Rules of the European Court of Human Rights, Just satisfaction claims (Art. 41 of the Convention). Practice direction, issued by the President of the Court in accordance with Rule 32 of the Rules of Court on 28 March 2007 and amended on 9 June 2022 <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/PD_satisfaction_claims_ENG> (accessed: 14.01.2024)

²⁷ ЄСПЛ, Есмухамбетов та інші проти Росії (Esmukhambetov and others v. Russia), заява № 23445/03, рішення від 29 березня 2011 р.

²⁸ Там само, пункти 203, 212.

²⁹ Там само, пункти 17, 216.

³⁰ Моффетт Л, Варіанти відшкодування збитків, завданих під час війни в Україні (Queen’s University Belfast 2022) 73 <<https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/Варіанти-відшкодування-збитків-завданих-під-час-війни-в-Україні-.pdf>> (дата звернення: 20.01.2024).

До травня 2022 р. наявними були випадки задоволення національними судами позовів про відшкодування моральної шкоди, завданої життю та здоров'ю особи під час антитерористичної операції (далі – АТО), до України³¹. 12 травня 2022 р. Велика Палата Верховного Суду ухалила Постанову³² стосовно позову чоловіка про відшкодування моральної шкоди заподіяної терористичним актом у зв'язку з загибеллю матері на тимчасово окупованій території під час проведення АТО у 2015 р. Суди перших двох інстанцій частково задовольнили позов, зменшивши розмір компенсації. Однак Верховний Суд вирішив скасувати попередні рішення та відмовити у задоволенні позову, вказавши, що у законодавстві України відсутні положення, які регулюють питання відшкодування моральної шкоди, завданої у зв'язку із загибеллю родича у період проведення АТО. Водночас у зазначеній Постанові Верховний Суд окремо детально розглянув обов'язки, які держава має за ст. 2 ЄКПЛ та встановив, що відсутність відповідного національного законодавства не перешкоджає особі доводити у суді те, що стосовно права на життя її близького родича у відповідній ситуації державою не виконано чи виконано неналежно конвенційний обов'язок за ст. 2 Європейської конвенції³³.

Ситуація кардинально змінилася з ухваленням Постанови від 14 квітня 2022 р., в якій Верховний Суд зазначив про “деліктний виняток” (*“tort exception”*), підтвердивши можливість подання позовів проти РФ, зокрема й у випадках завдання смерті або шкоди здоров'ю осіб унаслідок агресії Росії. Сьогодні українські суди все частіше беруть до розгляду такі справи. Утім, судова практика свідчить про відсутність єдиних збалансованих підходів до присудження компенсації моральної шкоди, завданої життю та здоров'ю внаслідок російської агресії. Так, за рішенням Лохвицького районного суду Полтавської області від 2 травня 2023 р.³⁴ військовому, який зазнав поранень, було присуджено 40 млн грн. У рішенні Хмельницького міськрайонного суду від 1 лютого 2023 р., яке стосувалося завдання шкоди здоров'ю військовослужбовця та втрати ним професійної працездатності, окрім компенсації втраченого заробітку, було присуджено відшкодування моральної шкоди у розмірі 1 млн грн³⁵.

Загалом при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди українські судді враховують широке коло факторів, як-от характер правопорушення, глибину фізичних і душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, часу і зусиль,

³¹ Гудій (н 16).

³² Постанова Верховного Суду від 12 травня 2022 р. у справі № 635/6172/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>> (дата звернення: 03.01.2024).

³³ Судовий захист прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України: матеріали базового курсу для суддів (Наталія Шукліна, Тетяна Фулей, Ганна Христова, Михайло Шумило, Алла Федорова, Юлія Трало, НІСЦУ 2022) 176 <<https://rm.coe.int/judges-idps-course-ukr/1680aa2cf8>> (дата звернення: 03.01.2024).

³⁴ Рішення Лохвицького районного суду Полтавської області від 2 травня 2023 р. у справі № 538/539/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110576308>> (дата звернення: 18.01.2024).

³⁵ Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 1 лютого 2023 р. у справі № 686/20099/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108980156>> (дата звернення: 18.01.2024).

необхідних для відновлення попереднього стану особи, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також будь-які інші обставини, що мають значення. Однак судова практика щодо визначення розмірів відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'я внаслідок російської збройної агресії, досі перебуває у стані формування, що свідчить про надзвичайно важливе значення та роль відповідної практики ЄСПЛ.

Необхідно підкреслити, що різні суми компенсації в рішеннях українських судів та у практиці ЄСПЛ не означатимуть прямої невідповідності стандартам Конвенції. Національні суди й органи влади, як зазначає Л. Апостол³⁶, не повинні точно копіювати розмір компенсації, присудженої у подібних справах ЄСПЛ. Крім того, ЄСПЛ не розробив окремих специфічних правил і критеріїв справедливої сатисфакції у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами, які, своєю чергою, відіграють більшу роль при встановленні порушень Конвенції, ніж при оцінці шкоди. Загалом вплив збройного конфлікту на оцінку моральної шкоди вчені трактують неоднозначно, багато з них стверджують про неможливість чіткого розрізнення підходів ЄСПЛ у 'присудженні відшкодування за порушення, що виникло під час збройного конфлікту, від подібного порушення, вчиненого в мирний час'³⁷. Однак ЄСПЛ послідовно та неодноразово наголошує на врахуванні "загального контексту, у якому виникло порушення" при вирішенні питання моральної шкоди. Як справедливо зазначається у висновках дослідження практики ЄСПЛ про присудження справедливої сатисфакції у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами, "контекст збройного конфлікту може мати значення лише для оцінювання заяв про відшкодування моральної шкоди, що можуть супроводжуватися належною аргументацією"³⁸.

Слід окремо наголосити на тому, що 16 березня 2022 р. Комітет міністрів Ради Європи ухвалив рішення про виключення РФ зі складу Ради Європи через агресію проти України, оскільки така агресія є серйозним порушенням РФ її зобов'язань за ст. 3 Статуту Ради Європи та за міжнародним правом. Утім, Європейський суд розглядатиме заяви про порушення прав людини та завдану шкоду у зв'язку з російською агресією, що сталися до 16 вересня 2022 р. Цей факт, утім, жодною мірою не зменшує роль практики ЄСПЛ, що містить унікальні стандарти, критерії визначення розміру завданої шкоди життю та здоров'ю осіб під час збройних конфліктів, для міжнародних і національних компенсаційних механізмів, зокрема, національної судової системи України, яка застосовує практику ЄСПЛ як джерело права.

Висновки. Враховуючи застосовність ЄКПЛ під час збройних конфліктів, Європейському суду вдалося не тільки розглянути значну кількість справ, пов'язаних із різноманітними порушеннями конвенційних прав, а й сформулювати усталені правові позиції щодо присудження компенсації за шкоду, завдану життю та здоров'ю фізичним особам під час збройних кон-

³⁶ Дослідження практики Європейського суду з прав людини (н 14) 77 пункти 305, 306.

³⁷ Там само, пункти 239–240, 308.

³⁸ Там само.

фліктів, з огляду на принцип справедливості та враховуючи характер і тяжкість виявленого порушення чи порушень, його/їх тривалість і наслідки, ступінь індивідуальних страждань заявника, ступінь спорідненості заявника з загиблим членом родини, залежність від останнього, заходи, які були вжиті державою-відповідачем і будь-яку іншу інформацію або обставини. Присудження ЄСПЛ компенсації матеріальної шкоди у зв'язку з заявою про загибель близьких родичів та встановлення порушення ст. 2 Конвенції не є поширеною практикою, на відміну від встановлення компенсації нематеріальної шкоди та судових й інших витрат. Фінансовий елемент компенсації моральної шкоди, витрат у різних державах Ради Європи є різним залежно від економічного, соціального розвитку, рівня життя тощо.

Відповідна практика та правові позиції ЄСПЛ мають стати орієнтиром або “джерелом натхнення”³⁹ при виробленні підходів до оцінки завданої шкоди та визначенні розмірів компенсації для національних судів та органів влади при впровадженні національного механізму відшкодування.

Міжнародна спільнота об'єдналась навколо створення міжнародного компенсаційного механізму, першим кроком на шляху якого став Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України. Такий стратегічний підхід підтверджує доктринальні висновки щодо неможливості ‘розв’язання питання масових пошкоджень та значних фінансових наслідків війни у рамках звичайної правової бази як повсякденного питання’⁴⁰. Передбачається, що міжнародний компенсаційний механізм спиратиметься на увесь обсяг даних щодо спричиненої внаслідок російської агресії шкоди та її розміру. Відповідно, національні суди й інші органи влади мають знати, розуміти та застосовувати відповідну практику ЄСПЛ і брати до уваги належну юридичну аргументацію при оцінюванні шкоди та визначенні розміру компенсації, що дасть змогу підвищити валідність національних інструментів оцінки шкоди у контексті чинних міжнародних юрисдикцій і майбутнього міжнародного компенсаційного механізму.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Zadorozhnyy O, *Porushennya ahresyvnoyu viynoyu Rosiyskoyi Federatsiyi proty Ukrainy osnovnykh pryntsyviv mizhnarodnoho prava* (K.I.S. 2015).
2. Khrystova H, *Pozytyvni zobov'yazannya derzhavy u sferi prav lyudyny: suchasni vyklyky* (Pravo 2018).

Edited books

3. Tomuschat C, ‘State Responsibility and the Individual Right to Compensation Before National Courts’ in Andrew Clapham, Paola Gaeta (eds), *The Oxford Handbook of International*

³⁹ Дослідження практики Європейського суду з прав людини (н 14) 77.

⁴⁰ Tomuschat C, ‘State Responsibility and the Individual Right to Compensation Before National Courts’ in A Clapham, P Gaeta (eds), *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict* (online edn, Oxford Academic 2014). DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199559695.003.0031>.

Law in Armed Conflict (online edn, Oxford Academic 2014). DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199559695.003.0031>.

Journal articles

4. Vasylenko L, Buchynska A, 'Osoblyvosti vidshkoduвання shkody, zavdanoyi viyskovoyu ahresiyeyu rf' (2023) 6 Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal 104–7. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/22>.

Newspaper articles

5. Hudiy V, 'Kompensatsiya za shkodu, zapodiyanu zhyttiu ta zdorovyu ukrayintiv pid chas zbroynykh konfliktiv: yak sudy mozhut zakhystyty prava postrazhdalych?' (*Yurydychna hazeta*, № 13–1629, 11.2023) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kompensaciya-za-shkodu-zapodiyanu-zhyttiu-ta-zdorovyu-ukrayinciv-pid-chas-zbroynih-konfliktiv-yak-su.html>> (accessed: 20.01.2024).
6. Boyarchukov M, 'I znovu pro vidshkoduвання shkody, zavdanoyi ahresiyeyu rf: na shcho potribno zvernuty uvahu pozyvacham i zakonodavtsyu' (*Yurydychna hazeta*, № 9–10, 31.08.2023) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/i-znovu-pro-vidshkoduвання-shkodi-zavdanoyi-agresiyeyu-rf-na-shcho-potribno-zvernuti-uvagu-pozivacha.html>> (accessed: 20.01.2024).
7. Polishchuk V, 'Kompensatsiia moralnoi shkody rodycham zahyblykh vid terorystychnykh aktiv: analiz postanov VS' (*Visnyk NAAU*, lystopad 2023 № 11).

Websites

8. Prosecution of Russian Corporations for War Crimes in Ukraine as a Precursor to Seizure of Frozen Corporate Assets in Foreign Jurisdictions (Public International Law & Policy Group, 2024) 39 <<https://static1.squarespace.com/static/5900b58e1b631bffa367167e/t/65b1707247caba2e860fc06d/1706127475750/PILPG+Foreign+Awards+What+Paper+Jan+24+2024.pdf>> (accessed: 10.01.2024).
9. Ripenko A, 'Funding Ukraine's Aid: New Challenges' (*Voelkerrechtsblog. International Law and International Legal Thought*, 07.12.2023) <<https://www.ejiltalk.org/funding-ukraines-aid-new-challenges/>> (accessed: 28.01.2024).
10. Ripenko A, 'Should Third States Follow Ukraine's Lead and Confiscate Russian State Assets?' (*Voelkerrechtsblog. International Law and International Legal Thought*, 19.06.2023) <<https://voelkerrechtsblog.org/should-third-states-follow-ukraines-lead-and-confiscate-russian-state-assets/>> (accessed: 28.01.2024).
11. Doslidzhennia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pro prysudzhennia spravedlyvoi satysfaktsii u spravakh, pov'iazanykh zi zbroinymy konfliktamy (*Pidhotovlene L. Apostolom v ramkakh Proiektu Rady Yevropy "Posylennia sudovykh ta pozasudovykh zasobiv zakhystu prav osib, postrazhdalych vid viiny v Ukraini"* 2023) 64, 271–2 <<https://rm.coe.int/study-just-satisfaction-art-41-echr-2023-uk/1680ae53aa>> (accessed: 05.01.2024) (in Ukrainian).
12. Moffett L, Varianty vidshkoduвання zbytkiv, zavdanykh pid chas viiny v Ukraini (*Queen's University Belfast* 2022) 73 <<https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/Varianty-vidshkoduвання-zbytkiv-zavdanykh-pid-chas-viiny-v-Ukraini-.pdf>> (accessed: 20.01.2024).
13. Sudovyi zakhyst prav vnutrishno peremishchenykh osib ta osib, yaki postrazhdaly vid zbroinoi ahresii proty Ukrainy: materialy bazovoho kursu dlia suddiv (Nataliia Shuklina, Tetiana Fulei, Hanna Khrystova, Mykhailo Shumylo, Alla Fedorova, Yuliia Tralo, NShSU 2022) 176 <<https://rm.coe.int/judges-idps-course-ukr/1680aa2cf8>> (accessed: 03.01.2024).

Alla Fedorova
Ganna Khrystova

COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED TO PERSONS' LIVE
AND HEALTH AS A CONSEQUENCE OF RUSSIAN AGGRESSION
AGAINST UKRAINE THROUGH THE PRISM
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS CASE-LAW

ABSTRACT. The full-scale phase of Russian aggression against Ukraine, which began on February 24, 2022, caused an unprecedented deterioration of the humanitarian situation, large-scale destruction of civilian objects and massive violations of fundamental human rights. The path to justice and sustainable peace lies through the inevitable responsibility of the aggressor State, an integral component of which is compensation for the harm caused to the affected persons as an element of individual reparations. For this purpose, in May 2023, the Register of Damages Caused by the Aggression the Russian Federation Against Ukraine was created, which operates within the institutional framework of the Council of Europe. The register is going to be the first step towards the creation of a future International compensation mechanism. At the same time, the issue of compensation for damage to life and health caused during armed conflicts has repeatedly been the subject of the European Court of Human Rights consideration, and the relevant Court case-law and its established legal positions require thorough research in order to promote their effective application.

Therefore, the purpose of this article is to analyze the main approaches to assessing and determining the amount of damage caused to the life and health of persons in the situation of armed conflicts, defined in the practice of the ECtHR, and their significance for national judicial practice regarding compensation for damages caused by Russian aggression against Ukraine, with a view to ensuring the validity of national damage assessment tools in the context of current international jurisdictions and the future International compensation mechanism.

The issue of assessment and compensation for damage caused by violations of human rights enshrined in the ECHR and its protocols is decided by the ECtHR by application of Art. 41 of the Convention. While awarding just satisfaction to the injured party, the ECtHR does not formulate clear general approaches and principles for determining the monetary amount of such compensation. The European Court, justifying the award of the appropriate amount of compensation, proceeds from the principle of justice and takes into account, as a rule, the nature and severity of the detected violation, its duration and consequences, the number of violations, the measures taken by the defendant state and any other information or circumstances. General trends regarding fair compensation are inherent in each type and group of violations established by the European Court. Award of the ECtHR to compensation for material damage in connection with the statement about the death of close relatives and establishing a violation of Art. 2 of the Convention is not widespread, unlike the establishment of compensation for non-material damage and legal and other costs.

The relevant established case-law and legal positions of the ECtHR should become a reference point or a "source of inspiration" in the development of approaches to the assessment of damage caused and the determination of the amount of compensation by national courts and other authorities, which will contribute to increasing the importance of such an assessment for current international jurisdictions and the future International compensation mechanism.

KEYWORDS: European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; European Court of Human Rights; Human Rights; armed conflicts; Register of damages caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine; responsibility of the aggressor state for damage to life and health of persons in Ukraine.

Володимир Тарасюк

кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник відділу
міжгалузевих і порівняльних правових досліджень
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1863-3028>
vt287300@gmail.com

УДК 341.34

ЩОДО ДОКУМЕНТУВАННЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

АНОТАЦІЯ. Від дієвості механізмів реалізації норм міжнародного гуманітарного права у частині дотримання прав військовополонених залежить не лише мотивація громадян щодо захисту власної Батьківщини, а й здатність учасників збройних конфліктів до післявоєнного відновлення. Держави, які не здатні захистити права і свободи власних громадян, наражаються на небезпеку втрати суб'єктності. За сучасних умов, коли приналежність до політичної нації визначається переважно за громадянською ознакою, не важко спрогнозувати посилення міграційних процесів “під захист” суб'єктів міжнародного права, здатних уникнути наслідків глобальної кризи зміни світового порядку, що насувається.

Незважаючи на спільно затверджені правила співіснування та зусилля міжнародних організацій щодо їх дотримання, – принципи і норми міжнародного гуманітарного права, як і права людини постійно порушуються. Карколомне трагічне ХХ ст. не лише не закарбувалося у пам'яті більшості світових лідерів, а й породило чимало диктаторів-реваншистів, які сьогодні становлять загрозу всьому вільному світу. В умовах зростання кількості військових конфліктів, застосування новітніх видів зброї масового ураження і виникнення нових гібридних загроз “керованого хаосу” на основі штучного інтелекту й інших високотехнологічних і малодосліджених інструментів, війни набувають все більш руйнівного непрогнозованого змісту.

Розглянуто поточний стан ефективності правозастосування норм міжнародного гуманітарного права. Досліджено найбільш перспективні напрями документування воєнних злочинів і фіксації порушення прав військовополонених. Окреслено наявні проблеми, які постали на шляху до покарання агресора. Проаналізовано найбільш потенційні шляхи притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Визначено перелік змін і доповнень, яких потребує українське законодавство для успішного застосування Стамбульського протоколу.

Ключові слова: обсяг прав військовополонених у Міжнародному гуманітарному праві; Женевські конвенції; Стамбульський протокол; документування воєнних злочинів.

Грунтуючись на досвіді Другої світової війни та попередніх війн і збройних конфліктів, міжнародним співтовариством у 1949 р. було ухвалено Женевські конвенції, які визначили основні принципи і норми міжнародного гуманітарного права. Загальний базовий принцип цих конвенцій і додаткових протоколів до них визначає, що держави-учасники беруть на себе зобов'язання за будь-яких умов дотримуватися і змушувати інші держави дотримуватися загальноприйнятих положень.

Від дієвості механізмів реалізації норм міжнародного гуманітарного права у частині дотримання прав військовополонених залежить не лише мотивація громадян щодо захисту власної Батьківщини, а й здатність учасників збройних конфліктів до післявоєнного відновлення. Держави, які не здатні захистити права і свободи власних громадян, наражаються на небезпеку втрати суб'єктності. За сучасних умов, коли приналежність до політичної нації визначається переважно за громадянською ознакою, не важко спрогнозувати посилення міграційних процесів “під захист” суб'єктів міжнародного права, здатних уникнути наслідків глобальної кризи зміни світового порядку, що насувається.

Незважаючи на спільно затверджені правила співіснування та зусилля міжнародних організацій щодо їх дотримання, – принципи і норми міжнародного гуманітарного права, як і права людини постійно порушуються. Карколомне трагічне ХХ ст. не лише не закарбувалося у пам'яті більшості світових лідерів, а й породило чимало диктаторів-реваншистів, які сьогодні становлять загрозу всьому вільному світу. В умовах зростання кількості військових конфліктів, застосування новітніх видів зброї масового ураження і виникнення нових гібридних загроз “керованого хаосу” на основі штучного інтелекту й інших високотехнологічних і малодосліджених інструментів, війни набувають все більш руйнівного непрогнозованого змісту.

Українські науковці О. Задорожній, М. Баймуратов, С. Головатий, Т. Сиройд, М. Хавронюк, К. Мануїлова, В. Миронова, С. Мохончук, В. Маньгора, К. Горбунова, А. Вакуленко, О. Таран, Н. Філіпська та інші доклали чимало зусиль у сфері дослідження міжнародного гуманітарного права, а з початком російської агресії проти Української держави – сформували вагомий доробок зауважень, рекомендацій та пропозицій щодо застосування норм міжнародного права для захисту інтересів республіки.

Мета дослідження – з огляду на маніпулятивне й спекулятивне ставлення Російської Федерації (далі – РФ) до вимог міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), неабиякого значення набуває вирішення проблеми щодо захисту прав військовополонених і механізмів документування та притягнення до відповідальності суб'єктів відповідних кримінальних правопорушень.

Розвиток нових більш точних видів озброєння і застосування технологічних засобів ведення воєн вимагають створення професійних, високо компетентних армій з багаторічною і вартісною системою підготовки. Цей чинник, крім іншого, сприяє гуманізації збройних конфліктів і принципів ведення війни. Кардинальна зміна ставлення до учасників збройних конфліктів, зокрема поранених і полонених, наблизила право збройних конфліктів до міжнародного права прав людини. Відповідно, це відобразилося й у міжнародних договорах з питань війни та миру.

Протягом останнього століття, усвідомлюючи вкрай негативні наслідки як міжнародних, так і внутрішніх збройних конфліктів, було укладено значну кількість міжнародних договорів, які забороняють війну. Але це жодним чином не вплинуло на зменшення кількості збройних актів агресії.

МГП покликане захистити права осіб, що є учасниками (особовий склад регулярних збройних сил; ополчення, добровольчі загони; особовий склад рухів опору і партизанських формувань; особи, які надають допомогу збройним силам, але участі в бойових діях не беруть; члени екіпажів торгових суден і цивільних літаків, які надають допомогу воюючим сторонам; населення, що при наближенні противника взялося за зброю, якщо воно відкрито носить зброю і дотримується законів і звичаїв війни) і не учасниками збройних конфліктів (військовий, духовний і медичний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи тощо). Передбачаючи мінімальні стандарти прав людини в екстремальних умовах, норми МГП закріплюють обов'язки держав щодо надання ними таких гарантій.

Усі дії, які можна кваліфікувати як збройний конфлікт, мають відповідати нормам і принципам МГП. Серед принципів, які свідчать про гуманітарний характер цієї галузі міжнародного права, слід зазначити: принцип гуманізації збройних конфліктів (під час збройних конфліктів воюючим сторонам потрібно в обов'язковому порядку дотримуватися законів і звичаїв війни); принцип заборони й обмеження воюючих сторін у засобах і методах ведення війни (існують певні заборони й обмеження стосовно застосування конкретних видів зброї і методів ведення війни, якщо це суперечить принципам і нормам міжнародного гуманітарного права); принцип міжнародно-правового захисту жертв війни (забезпечення сторонами конфлікту міжнародно-правового захисту для таких категорій осіб, як поранені, хворі, особи зі складу збройних сил на морі, що постраждали від аварії корабля, військовополонені, цивільне населення, тобто надання їм такого статусу, який гарантував би гуманне поводження з ними та унеможлиблював насильство, знущання над особою тощо); принцип заборони завдавати шкоду противнику, яка несумісна з метою війни – знищення або послаблення його військової могутності (будь-яке насильство, що не призводить до досягнення мети війни, є недопустимим); принцип відповідальності учасників збройних конфліктів за воєнні злочини (за загальним міжнародним правом воєнні злочини належать до міжнародних злочинів, що полягають у свідомому грубому порушенні законів і звичаїв війни, за вчинення яких передбачена міжнародно-правова відповідальність).

Зазначені принципи МГП впливають із змісту міжнародно-правових документів, яких повинні дотримуватися держави, міжнародні організації, усі воюючі сторони тощо.

У контексті захисту прав військовополонених інтерес являє собою “Женевське право”, що складається з міжнародних багатосторонніх договорів (конвенцій), спрямованих на захист жертв збройних конфліктів. Ці документи були підписані 12 серпня 1949 р. на Дипломатичній конференції ООН, що відбулася у Женеві й набули чинності 21 жовтня 1950 р. “Женевське право” становлять такі універсальні міжнародні договори:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях¹ 1949 р. – зобов’язує її учасників збирати на полі бою й надавати допомогу пораненим і хворим супротивника, до того ж будь-яка дискримінація щодо поранених і хворих, спричинена ознаками статі, раси, національності, політичних переконань або релігії забороняється. Усі поранені й хворі, які опинилися у владі супротивника, повинні бути зареєстровані, а дані про них повідомлені тій державі, на боці якої вони воювали. Медичні установи, санітарний персонал і транспорт для перевезення поранених, хворих і санітарного майна користуються захистом, і напад на них забороняється (Українська Радянська Соціалістична Республіка (далі – УРСР) ратифікувала 3 липня 1954 р., набула чинності для неї 3 січня 1955 р.).

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі² 1949 р. – встановлює правила поведінки з хворими й пораненими під час морської війни, аналогічні правилам, передбаченим Конвенцією про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р. (УРСР ратифікувала 3 липня 1954 р., набула чинності для неї 3 січня 1955 р.).

3. Конвенція про поведінку з військовополоненими³ 1949 р. – встановлює правила, яких повинні дотримуватися воюючі сторони при поводженні з військовополоненими (УРСР ратифікувала 3 липня 1954 р., набула чинності для неї 3 січня 1955 р.).

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни⁴ 1949 р. – передбачає гуманне поводження з населенням, що перебуває на окупованій території, і захищає його права (УРСР ратифікувала 3 липня 1954 р., набула чинності для неї 3 січня 1955 р.).

8 червня 1977 р. до Женевських конвенцій під егідою Міжнародного Комітету Червоного Хреста були ухвалені два Додаткових протоколи: Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів⁵, і Протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру⁶.

Женевські конвенції закріпили основний принцип сучасного міжнародного права: війни ведуться проти збройних сил супротивника; воєнні дії проти цивільного населення, хворих, поранених, військовополонених тощо

¹ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text> (дата звернення: 31.01.2024).

² Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text> (дата звернення: 31.01.2024).

³ Женевська конвенція про поведінку з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text> (дата звернення: 31.01.2024).

⁴ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text> (дата звернення: 31.01.2024).

⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text> (дата звернення: 31.01.2024).

⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text> (дата звернення: 31.01.2024).

забороняються. Вони застосовуються у разі оголошеної війни або будь-якого збройного конфлікту, навіть якщо одна з воюючих сторін не визнає стану війни, і під час окупації території, навіть якщо ця окупація не зустріне збройного опору. Передбачають обов'язок держав-учасниць розшукувати й притягати до відповідальності осіб, які скоїли або давали накази вчиняти будь-які дії, що порушують положення цих конвенцій. Такі особи підлягають суду держави, на території якої вони скоїли злочини, або суду будь-якої держави-учасниці Женевських конвенцій, якщо вона має докази їхньої винуватості. Серйозним порушенням конвенцій вважається навмисне вбивство поранених, хворих, військовополонених і цивільного населення, катування й нелюдське поводження з ними, включаючи біологічні експерименти, завдання шкоди здоров'ю, примус військовополонених служити в армії супротивника, взяття заручників, серйозне руйнування майна, що не викликано військовою необхідністю тощо. Особи, винні в серйозних порушеннях Женевських конвенцій, розглядаються як воєнні злочинці та повинні притягатися до кримінальної відповідальності⁷.

Міжнародно-правовий статус військовополонених, поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі також визначається нормами МГП. Військовополонений – це комбатант, який потрапив до рук супротивної сторони або конкретний некомбатант, для якого статус військовополоненого надається міжнародним гуманітарним правом. Режим військового полону регламентований IV Конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі⁸ 1907 р., Конвенцією про поводження з військовополоненими 1949 р. (III Женевською конвенцією 1949 р.). і Додатковими протоколами до Женевських конвенцій 1977 р.

Військовополоненими вважаються особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: особовий склад збройних сил, ополчення й добровольчих загонів, що входять до складу збройних сил; члени інших ополчень і добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано; особовий склад регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад, цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують; члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних

⁷ Voitsikhovskiy A, Bakumov O, Ustyenko O, Marchuk M, 'The Legal Mechanisms of Ensuring Regional Cooperation in Combatting Crime Within the Framework of the Council of Europe: Experience of Ukraine' [2019] 13 (1) The Central European Journal of International and Security Studies 138–60.

⁸ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text> (дата звернення: 31.01.2024).

повітряних суден сторін конфлікту; жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Історія правозастосування демонструє, що існування гуманітарних норм саме собою не запобігає і не полегшує величезних страждань, заподіяваних збройними конфліктами, як і не забезпечує належної поведінки воюючих сторін. 'Основною причиною страждань під час збройних конфліктів і порушень МГП є не відсутність норм і їх неспроможність, а невиконання вже існуючих норм через відсутність політичної волі або з інших причин', – Міжнародний Комітет Червоного Хреста⁹.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 р. загострило питання щодо відповідальності за воєнні злочини з боку представників окупантів. Агресія російських сил супроводжувалася численними випадками діянь, які можна попередньо кваліфікувати як порушення правил і звичаїв ведення війни, передбачених міжнародним гуманітарним правом, зокрема Женевськими конвенціями та додатками до них. Таким чином, одне з ключових питань у контексті російсько-української війни полягає в тому, яким чином можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності як організатори, так і виконавці воєнних злочинів та за які саме воєнні злочини їх можливо притягнути до міжнародно-правової відповідальності. Найбільш ефективним інструментом є застосування переліку воєнних злочинів, зазначених у Статуті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС)¹⁰. Останній спроможний розглянути справи лише щодо вищого керівництва РФ, тобто тих, хто ініціював агресію – саме на цю категорію військових злочинців спрямована діяльність Офісу прокурора МКС. Водночас постає питання про притягнення до відповідальності за воєнні злочини посадовців середньої ланки управління та безпосередніх виконавців злочинів проти військовополонених.

При наявності численних свідчень потерпілих і полонених або затриманих учасників вчинених злочинів існує висока імовірність встановити факти порушень МГП. Однак, з огляду на поточну міжнародно-правову практику, процес розслідування воєнних злочинів складний і тривалий. Адже, крім іншого, існує необхідність встановити причинно-наслідковий зв'язок між наказами, відданими вищим політичним, військовим керівництвом РФ, і безпосереднім вчиненням злочинних діянь конкретними виконавцями.

Чинником, який ускладнює притягнення російських воєнних злочинців до відповідальності, є те, що РФ не ратифікувала Римський статут, на основі якого МКС здійснює свою діяльність. Україна, хоч і не ратифікувала ста-

⁹ Стаття 5 Початок та кінець застосування. (Коментар до обраних статей Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 25/01/2024) <<https://blogs.icrc.org/ua/2024/01/25/5>> (дата звернення: 31.01.2024).

¹⁰ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text> (дата звернення: 31.01.2024).

тут¹¹, проте визнала юрисдикцію МКС двома заявами у 2014 р. та у 2015 р., що дало змогу Офісу прокурора МКС практично відразу після перших повідомлень про можливі військові злочини з боку РФ розпочати розслідування¹².

4 березня 2022 р. було проголошено Декларацію про створення Спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України¹³. У розділі IV Римського статуту вказано, що 'використання збройної сили державою проти територіальної цілісності, суверенітету чи політичної незалежності іншої держави в порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) є злочином агресії'¹⁴. Одним із варіантів такого спеціального трибуналу для розгляду злочинів агресії є угода, підписана коаліцією держав, включно з Україною, і підтримана декларацією Генеральної Асамблеї до закінчення війни.

Процес створення спеціального суду щодо російських військових злочинів в Україні триває – розроблено проект резолюції, який обговорюється Генеральною Асамблеєю ООН, оскільки РФ, як постійний член Ради Безпеки ООН, продовжує блокувати будь-які документи щодо цієї тематики.

Агресія РФ актуалізувала питання, як у майбутньому може існувати міжнародна система захисту прав людини та МГП. ООН, як і інші міжнародні інституції, виявилися неготовими до цього виклику, особливо, коли державою-агресором є держава, яка займає в Раді Безпеки ООН місце постійного члена. Саме тому притягнення до відповідальності країни-агресора є ключовим чинником для відновлення належного функціонування міжнародного права, оскільки своїми діями РФ порушила низку як міжнародних двосторонніх договорів, так і сам Статут ООН. Належне покарання агресора є невід'ємною умовою запобігання подібних актів агресії у майбутньому.

Розглянемо правові механізми притягнення до юридичної відповідальності за вчинення військових злочинів в Україні, висвітлення наявних напрямів та підходів для формування комплексного бачення й використання таких засобів і інструментів. Унаслідок російської агресії Україна у 2014 р. ініціювала низку проваджень у міжнародних судах і міжнародних органах: Міжнародному суді ООН, МКС, Європейському суді з прав людини.

16 березня 2022 р. Комітет Міністрів Ради Європи виключив РФ зі складу Ради Європи. Хоча можливість подавати індивідуальні заяви проти агресора припинена, розгляд справ, поданих Україною, та тисяч індивідуальних скарг триває. Не складно передбачити, що після ухвалення рішень Європейським судом з прав людини Українська держава стикнеться з проблемою невиконання цих рішень з боку РФ.

¹¹ Назарчук І, '20 років набуття чинності Римського статуту. Чи є проблемою, що Україна досі його не ратифікувала?' (*Радіо Свобода*, 03.07.2022) <<https://www.radiosvoboda.org/a/rome-statute-ukraine/31923517.html>> (дата звернення: 31.01.2024).

¹² Прокурор Міжнародного суду особисто ініціював розслідування щодо вторгнення РФ в Україну (*Суспільне*, 28.02.2022) <<https://susilne.media/212395-prokuror-miznarodnogo-sudu-osobisto-iniciuvav-rozsliduvannya-sodo-vtorgnenna-rf-v-ukrainu>> (дата звернення: 31.01.2024).

¹³ 'Проголошено Декларацію про створення Спеціального трибуналу зі злочину агресії проти України' (*Юридична Газета*, 04.03.2022) <<https://yur-gazeta.com/golovna/progolosheno-deklaraciyu-pro-stvorennya-specialnogo-tribunalu-zi-zlochinu-agresiyi-proti-ukrayini.html>> (дата звернення: 31.01.2024).

¹⁴ Римський статут Міжнародного кримінального суду (н 10).

З ініціативи України в Міжнародному суді ООН розглядаються справи проти РФ (від 2017 р. і від 26 лютого 2022 р.). Україна звернулася із заявою до Міжнародного суду ООН, стверджуючи, що країна-агресор порушила Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього¹⁵. Міжнародний суд ООН задовольнив клопотання України щодо вжиття запобіжних заходів для зупинення військового вторгнення РФ в Україну і видав наказ, яким зобов'язав Росію негайно зупинити військові дії в Україні. Незважаючи на обов'язковий характер, РФ проігнорувала наказ.

Окремо варто підкреслити роль МКС щодо розгляду міжнародних злочинів (*atrocities*), учинених конкретними особами: геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності, злочин агресії. Україна з 2014 р. визнала юрисдикцію МКС і передала низку доказів вчинення представниками РФ на території України воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Ще в лютому 2022 р. прокурор МКС надіслав своїх представників для розслідування фактів вчинення воєнних злочинів представниками агресора в Україні. За результатами розслідування прокуратура МКС видала ордер за обвинуваченням у вчиненні геноциду щодо українських дітей.

До процесуальної фіксації та розслідування воєнних злочинів залучена значна кількість працівників національних правоохоронних органів (Служби безпеки України, прокуратури, Національної поліції). Задіяно понад 6 тис. кваліфікованих поліцейських та понад 600 прокурорів із міжнародним досвідом¹⁶. В Україні створено низку цифрових платформ і застосунків, що суттєво спрощують збирання доказів військових злочинів РФ: портал *RussianWarCriminals* (*shtab.net*); застосунок *eyeWitness to Atrocities*; платформа *WarCrimes* – за підтримки Офісу Генпрокурора України; чатбот *WarCrime* Міністерства юстиції України; чатбот *TRIBUNAL UA @tribunal_ua_bot*; крім цього, свідоцтва воєнних злочинів можна направляти безпосередньо головному прокурору МКС у Гаазі Карім А. А. Хану на адресу електронної пошти: *otp.informationdesk@icc-cpi.int*. Необхідність того, щоб докази, зібрані українськими правоохоронцями були релевантними для МКС, зумовила впровадження змін у національному законодавстві та сприяла проведенню низки спеціальних навчань українських правоохоронців. Фіксацією фактів, які можуть бути визнані міжнародними злочинами, займаються і представники міжнародних інституцій. Після початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р. прокурор МКС спрямував низку працівників до України з метою фіксації фактів міжнародних злочинів. Одним із наслідків такої фіксації є видача МКС ордера на арешт В. Путіна і М. Львової-Белової за підозрою у вчиненні міжнародного злочину геноциду внаслідок депортації українських дітей та їх примусове усиновлення громадянами РФ.

¹⁵ Абрамович О, 'Справа за позовом України у Міжнародному суді ООН: чому суд у Гаазі не про вчинення Росією геноциду' (*Радіо Свобода*, 17.09.2023) <<https://www.radiosvoboda.org/a/sprava-za-pozovom-ukrayiny-u-mizhnarodnomu-sudi-oon/32594420.html>> (дата звернення: 31.01.2024).

¹⁶ Гарасимів О, Марко С, Ряшко О, 'Як покарати воєнних злочинців в Україні: механізми відновлення справедливості' в Stratonov V (ed), *Military offences and war crimes: background, theory and practice* (Baltija Publishing 2023) 212.

Існують також й інші механізми фіксації міжнародних злочинів РФ в Україні, які виконують спеціальні функції. Варто вказати на документування фактів воєнних злочинів за допомогою новоствореної інституції – Незалежної міжнародної слідчої комісії, метою якої було зібрати факти, свідчення та докази для Ради ООН з прав людини¹⁷. Однак навряд чи доцільно очікувати від них юридичної кваліфікації зафіксованих порушень прав людини та воєнних злочинів, оскільки їхній мандат, виданий Радою з прав людини ООН, цього не передбачає.

Очевидним є той факт, що міжнародна система гуманітарного права виявилася неготовою до того, що держава, яка займає місце постійного члена Ради Безпеки ООН, розпочне агресію проти України, масово порушуючи міжнародні стандарти, вимоги і правила.

Відповідно, з огляду на поточну геополітичну ситуацію, Україна має більше розраховувати на власні сили та можливості щодо притягнення воєнних злочинців до кримінальної відповідальності, зокрема й через залучення розвідувальних органів до розшуку й доправлення в українські суди підозрюваних та заочно засуджених за вчинені злочини. З цієї причини потребує удосконалення українська правоохоронна та судова системи; підвищення кваліфікації правоохоронних і судових органів, державних службовців та адвокатів для навчання нормам міжнародного гуманітарного, кримінального права, з тим, щоб збільшити спроможність ефективно розслідувати та розглянути масові порушення прав людини та міжнародні злочини, вчинені російськими комбатантами та високопосадовцями.

Національний механізм кримінально-правового забезпечення прав військовополонених не повною мірою відповідає міжнародним нормативно-правовим актам. Установлюючи кримінальну відповідальність за протиправні дії щодо військовополонених, Кримінальний кодекс України (далі – КК України)¹⁸ вдається до опису об'єктивної сторони, застосовуючи термін “жорстоке поводження”. У теорії кримінального права та судовій практиці виникають діаметрально різні підходи до співвідношення понять жорсткого поводження та серйозного порушення, що вживається у міжнародних нормативно-правових актах. У судовій практиці України тлумачення дій, що вчинені винною особою як “жорстоке поводження”, визначається лише за формальною ознакою передбачення такого у відповідному пункті III Женевських конвенцій, без належної оцінки характеру її жорстокості. Аналогічної позиції дотримуються і деякі правознавці. Зокрема, В. Миронова зазначає, що

під жорстоким поводженням треба розуміти будь-які незаконні дії щодо вказаних осіб під час збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру, ста-

¹⁷ Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. 18 жовтня 2022. А/77/533 <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-UA.pdf>> (дата звернення: 31.01.2024).

¹⁸ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення: 31.01.2024).

тус яких визначається міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надає Верховною Радою України¹⁹.

Окремі дослідники підкреслюють, що не будь-які дії, передбачені як серйозні порушення прав військовополонених, підпадають під поняття жорстокого поводження, а тільки ті з них, які спричиняють фізичні та психічні страждання, зокрема тортури чи нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти, примушування до служби у збройних силах ворожої держави, заподіяння фізичного каліцтва чи проведення над відповідними особами медичних і наукових експериментів, зґвалтування, звернення в сексуальне рабство.

Якщо основним призначенням бланкетної диспозиції є відсилання до іншого нормативного акта з метою встановлення конкретних ознак кримінального правопорушення, то в цьому разі така мета не досягається, адже встановити форми жорстокого поводження за допомогою положень міжнародного права неможливо. По-перше, у ст. 3, якою встановлено необхідний мінімум гуманітарного захисту осіб, які перестали брати (чи безпосередньо не брали) участь у збройних конфліктах, жорстоке поводження тлумачиться не як узагальнювальне поняття, а як окремий вид забороненого діяння, поряд із насиллям над життям та особистістю, вбивством, завданням каліцтв, тортурами (п. "а"); захопленням заручників (п. "b"); наругою над людською гідністю, образливим та принизливим поводженням (п. "с"); засудженням і застосуванням покарання без попереднього судового рішення, ухваленого судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами необхідними (п. "d"). По-друге, у міжнародних документах, які визначають правовий статус військовополоненого й окреслюють правопорушення у цій сфері, вживається термін "серйозні порушення".

Таким чином, слід визнати, що положення міжнародних нормативно-правових актів, про які йдеться у контексті ст. 438 КК України, не дають визначення поняття жорстокого поводження з військовополоненими, натомість застосовується дефініція серйозних порушень, серед яких жорстоке поводження з військовополоненими є лише однією з численних форм протиправної забороненої поведінки.

Аналіз відповідних норм КК України, об'єктивна сторона яких сконструйована за допомогою термінології "жорстокого" посягання, дає змогу стверджувати, що в таких нормах ідеться про додаткові обставини у процесі здійснення суспільно небезпечного діяння. Жорстокий спосіб скоєння кримінального правопорушення є діяльністю суспільно небезпечного характеру і структурною частиною конкретного кримінально протиправного діяння. Однак він завжди має супроводжувати основне діяння, викладене в рамках складу кримінального правопорушення. Сама собою жорстокість є лише способом вчинення певного протиправного діяння, і може додава-

¹⁹ Миронова В, Проблеми кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни (Право 2007) 152.

тись до якогось кримінального правопорушення, як, наприклад, вбивство з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України).

Тобто оцінюючи спосіб криміналізації суспільно небезпечних діянь проти військовополонених, законодавець обмежує положення ст. 130 III Женевської конвенції щодо обов'язковості кримінального покарання за вчинення серйозних порушень проти військовополонених і встановлює кримінальну відповідальність тільки за ті з них, які характеризуються жорстоким способом вчинення. А такі кримінальні правопорушення, як примушування військовополоненого до служби у збройних силах ворожої держави, умисне позбавлення його права на справедливе та належне судове розслідування чи невинуватого затримання репатріації військовополонених, вочевидь, характеристиками жорстокого поводження не наділені. Тому такі дії мають кваліфікуватись як інші порушення законів та звичаїв ведення війни.

Висновки. Україна, як суб'єкт міжнародного права, має неухильно дотримуватися вимог МГП, зокрема й щодо дотримання прав військовополонених і вимагати від інших держав виконання вказаних норм, ініціюючи й беручи участь у міжнародних комісіях, судах і відповідних комітетах. Але з урахуванням певної обмеженості спроможностей міжнародних інституцій, Українській владі слід напрацьовувати інструменти виявлення, документування та притягнення до юридичної відповідальності воєнних злочинців відповідно до вітчизняного законодавства. Окрему увагу слід приділяти документуванню злочинів проти військовополонених. Систематичність, поширеність, цілеспрямованість катувань військовополонених переводять їх у категорію серйозних злочинів. Застосування тортур (катування) підлягає універсальній забороні за міжнародним правом. У ситуаціях, коли такі злочини пов'язані зі збройним конфліктом, основним інструментом, який забезпечує ефективність розслідування, може бути Стамбульський протокол. Важливий аспект у розслідуванні випадків катувань, жорстокого та нелюдського поводження з військовополоненими в умовах збройного конфлікту становлять питання, які стосуються безпосередньої фіксації пережитих особою тортур: документування порушень, які були вчинені проти неї та ідентифікація осіб, відповідальних за затримання особи й умови її утримання. До того ж завдана людині психологічна шкода зазвичай залишається поза увагою, тому що фахівці не володіють методикою її документування за стандартами Стамбульського протоколу.

Відповідно, Україна має імплементувати положення Стамбульського протоколу до національного законодавства та вжити необхідних заходів для того, щоб він дієво використовувався правоохоронними і судовими органами у розслідуванні випадків катувань, жорстокого та нелюдського поводження з військовополоненими; привести положення КК України у відповідність до норм міжнародного права, особливо важливим у цьому аспекті є положення ст. 438 КК України не як норми з невизначеним складом злочину, а як положення, яке надає можливість прямого застосування конвенційних положень міжнародного права. Співпраця з МКС є суттєвим поштовхом для того, щоб переглянути й оцінити спроможність національної системи пра-

восуддя щодо серйозних міжнародних злочинів. Водночас МКС не є універсальним вирішенням проблеми правосуддя для України. Тому важливим для України є можливість створення спеціального механізму правосуддя щодо найтяжчих міжнародних злочинів; розгорнути програму навчання і підготовки фахівців із використання Стамбульського протоколу, відповідну сертифікацію спеціалістів, створення профільної спільноти, включаючи державних і незалежних експертів.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Myronova V, *Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia zakoniv i zvychaiv viiny* (Pravo 2007).

Edited books

2. Harasymiv O, Marko S, Riashko O, 'Iak pokaraty voiennykh zlochyntsyv v Ukraini: mekhanizmy vidnovlennia spravedlyvosti' v Stratonov V (ed), *Military offences and war crimes: background, theory and practice* (Baltija Publishing 2023).

Journal articles

3. Voitsikhovskiyi A, Bakumov O, Ustymenko O, Marchuk M, 'The Legal Mechanisms of Ensuring Regional Cooperation in Combatting Crime Within the Framework of the Council of Europe: Experience of Ukraine' [2019] 13 (1) *The Central European Journal of International and Security Studies* 138–60.

Newspaper articles

4. Abramovych O, 'Sprava za pozovom Ukrainy u Mizhnarodnomu sudi OON: chomu sud u Haazi ne pro vchynennia Rosiieiu henotsydu' (*Radio Svoboda*, 17.09.2023) <<https://www.radiosvoboda.org/a/sprava-za-pozovom-ukrayiny-u-mizhnarodnomu-sudi-oon/32594420.html>> (accessed: 31.01.2024).
5. Nazarchuk I, '20 rokiv nabuttia chynnosti Rymskoho statutu. Chy ye problemoiu, shcho Ukraina dosi yoho ne ratyfikovala?' (*Radio Svoboda*, 03.07.2022) <<https://www.radiosvoboda.org/a/rome-statute-ukraine/31923517.html>> (accessed: 31.01.2024).
6. Proholosheno Deklaratsiiu pro stvorennia Spetsialnoho trybunalu zi zlochyntsyv proty Ukrainy (*Yurydychna Hazeta*, 04.03.2022) <<https://yur-gazeta.com/golovna/progolosheno-deklaratsiyu-pro-stvorennia-specialnogo-tribunalu-zi-zlochinu-agresiyi-proti-ukrayini.html>> (accessed: 31.01.2024).
7. Prokuror Mizhnarodnoho sudu osobysto initsiiuvav rozsliduvannia shchodo vtorhnennia RF v Ukrainu (*Suspilne*, 28.02.2022) <<https://suspilne.media/212395-prokuror-mizhnarodnoho-sudu-osobysto-iniciuvav-rozsliduvanna-sodo-vtorgnenna-rf-v-ukrainu>> (accessed: 31.01.2024).

Websites

8. Stattia 5 Pochatok ta kinets zastosuvannia. (Komentar do obranykh statei Zhenevskoi konventsii pro povodzhennia z viiskovopoloneny 25/01/2024) <<https://blogs.icrc.org/ua/2024/01/25/5>> (accessed: 31.01.2024).

ON DOCUMENTING VIOLATIONS OF THE RIGHTS OF PRISONERS OF WAR

ABSTRACT. The effectiveness of mechanisms for implementing the norms of international humanitarian law regarding the observance of the rights of military prisoners depends not only on the motivation of citizens to protect their homeland but also on the ability of participants in armed conflicts to recover after the war. States that cannot protect the rights and freedoms of their citizens are at risk of losing their subjectivity. In modern conditions, when belonging to a political nation is determined mainly on a civil basis, it is not difficult to predict the strengthening of migration processes “under the protection” of subjects of international law who can avoid the consequences of the impending global crisis of changing the world order.

Despite the co-approved rules of coexistence and the efforts of international organizations to comply with them, the principles and norms of international humanitarian law and human rights are constantly violated. The stunning, tragic 20th century not only did not remain in the memory of most world leaders but also gave rise to many revanchist dictators who today pose a threat to the entire free world. In the context of the growing number of military conflicts, the use of the latest types of weapons of mass destruction, and the emergence of new hybrid threats of “controlled chaos” based on artificial intelligence and other high-tech and poorly researched tools, wars are becoming increasingly destructive, unpredictable content. Considering the manipulative and speculative attitude of the Russian Federation to the requirements of international humanitarian law, it is of great importance to solve the problem of protecting the rights of prisoners of war and mechanisms for documenting and bringing to justice subjects of relevant criminal offenses.

The current effectiveness of law enforcement of international humanitarian law is considered. The most promising areas of documenting war crimes and recording violations of the rights of prisoners of war are studied. The existing problems that stood in the way of punishing the aggressor are outlined. The most potential ways of bringing to justice for war crimes are analyzed. The list of amendments and additions that Ukrainian legislation requires for successfully applying the Istanbul Protocol has been defined.

KEYWORDS: scope of rights of prisoners of war under international humanitarian law; Geneva Conventions, Istanbul Protocol, documenting of war crimes.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Журнал “Право України” постійно надає своє шпальти для дослідження правових аспектів національно-визвольної війни України проти Російської Федерації (далі – РФ) – окремих статей і цілих підбірок¹. Цього року проблематиці притягнення до відповідальності Росії, її вищого політичного і військового керівництва та виконавців воєнних злочинів було присвячено три номери журналу.

Серед труднощів, з якими стикається дослідження цієї проблематики, на мою думку, – відсутність у міжнародному праві кодифікованих актів обов’язкового характеру щодо відповідальності держав. Друга проблема – складність, неоднозначність, багатофакторність, мінливість інтересів і волі держав у питанні розроблення та ухвалення таких актів. Третя проблема – несправедлива структура органів (та їх повноважень) Організації Об’єднаних Націй (далі – ООН). Четверта, глибинна проблема – принципові відмінності у розумінні природи і меж права загалом і міжнародного права зокрема в європейському, англо-американському та “не-західному” світі – і ця проблема обумовлює всі попередні. Звичайно, є не менш важливі інші проблеми і труднощі.

Всі вони разом демонструють збереження несамодостатності міжнародного права, яке саме через свою міжнародну природу не може стати (і на жаль, і на щастя) наднаціональним, “над-народним”. Зрештою, світова картина права і модерну, і постмодерну була і залишається державоцентричною, а в цих умовах міжнародне право визначається не лише логікою розвитку норм та інститутів, а й компромісом держав щодо обсягу і змісту його норм та їх застосування.

Але поширений скепсис багатьох учених і громадськості щодо перспектив вирішення завдань припинення російської агресії, відновлення територіальної цілісності України, відшкодування завданої шкоди, притягнення до відповідальності вищого політичного і військового керівництва Росії та виконавців воєнних злочинів на основі норм міжнародного права нічим не виправданий. Так, неможливо нічим замінити військові операції, а також політичні й економічні заходи. Але остаточне вирішення наших завдань може бути лише правовим і буде засноване насамперед на нормах міжнародного права.

У результатах досліджень українських і зарубіжних юристів, уміщених у трьох номерах видання, представлено осмислення загальних питань відповідальності Росії та її громадян; характеру й особливостей окремих злочинів, скоєних під час російської агресії проти України, та їх розслідування; форм і засобів притягнення до відповідальності за них.

¹ Три роки тому журнал “Право України” присвятив свої номери темам “Міжнародне право в умовах міжнародного збройного конфлікту та окупації” (№ 11/2020) та “Міжнародно-правові аспекти відновлення територіальної цілісності України” (№ 12/2020). Честь виступити ініціатором і координатором обох номерів випала автору цих рядків.

Зокрема, С. Саяпін (“Три погляди на відповідальність за війну Росії проти України”, № 2/2024) розглянув перебіг і потенціал розгляду відповідальності Росії та індивідуальної кримінальної відповідальності її громадян у міжнародних судових установах (судові процеси між Україною та Росією у Міжнародному суді ООН, роль Міжнародного кримінального суду в судовому переслідуванні осіб за воєнні злочини, запропонований спеціальний трибунал щодо агресії Російської Федерації проти України). Р. Атаджанов (RUSTAM ATADJANOV, “INDIVIDUAL CRIMINAL RESPONSIBILITY OF THE RUSSIAN STATE REPRESENTATIVES FOR THEIR WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY IN UKRAINE”, № 2/2024) запропонував шляхи притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності представників Росії за вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності в Україні на основі аналізу міжнародних правових інструментів, судової практики та деяких міжнародних справ щодо кожного з таких злочинів.

Найбільшу кількість досліджень у цій підбірці присвячено характеру й особливостям окремих злочинів, вчинених під час російської агресії проти України, та питанням їх розслідування. Зокрема, статті М. Буроменського і В. Гутника (“Ідентифікація та покарання злочину геноциду, вчиненого Росією в агресивній війні проти України з 2014 р.”, № 2/2024), Б. Бабіна і О. Позняка (“Імплементация категории геноцида у современную правовую систему Украины”, № 1/2024) присвячено ідентифікації та покаранню злочину геноциду, вчиненого Росією під час агресивної війни проти України. Виокремлюються широкий і вузький підходи до ідентифікації геноциду в міжнародній та національній теорії та практиці, обґрунтовується формування національної судової практики на основі широкого підходу, заснованого на покаранні геноцидального наміру як завершеного злочину, пропонуються засади алгоритмів розслідування геноциду та відповідної міжнародної співпраці, перспективи відображення у національній судовій практиці актів міжнародного права та законодавства України, притягнення до відповідальності не лише організаторів і виконавців, а й співучасників злочину геноциду. Методи документування фактів порушення прав військовополонених, і зокрема катування, жорстокого та нелюдського поводження, було розглянуто у дослідженні В. Тарасюка (“Щодо документування порушення прав військовополонених”, № 3/2024).

Питання відповідальності Росії за організацію міжнародних злочинних організацій, таких як “Група Вагнера” дослідив А. Чвалюк (“Перспективи міжнародної відповідальності за консолідацію міжнародної злочинної організації в державну збройну структуру”, № 1/2024). Автор встановив механізми застосування міжнародної відповідальності за консолідацію міжнародної злочинної організації в державну збройну структуру, коло суб’єктів, що мають нести цю відповідальність, кваліфікував відповідні злочини відповідно до норм міжнародного права, запропонував судовий орган, уповноважений розглядати такі справи. А міжнародно-правова відповідальність за кібертероризм стала предметом дослідження Л. Невари (“Міжнародно-правова відповідальність за кібератаки під час збройного конфлікту крізь призму міжна-

родного гуманітарного права”, № 3/2024). Автор розглядає кібератаки як акт війни, до якого застосовні принципи міжнародного гуманітарного права, а також пропозицію розширення застосування Римського статуту Міжнародного кримінального суду на кіберпростір.

О. Плотніков (“Відповідальність держави-окупанта за екоцид на окупованих територіях за законодавством України та міжнародним правом”, № 3/2024) дослідив проблеми притягнення Росії за здійснення екоциду за законодавством України та міжнародним правом. Він виокремив особливості екоциду як особливо тяжкого злочину, що зачіпає функціонування цілих екосистем, і особливості кримінальних проваджень щодо екоциду, порушених в Україні проти громадян Росії, зокрема щодо знищення греблі Каховської гідроелектростанції. Міжнародно-правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах російської агресії розглянуте Н. Мельниченко (“Захист культурних цінностей під час війни: український вимір”, № 1/2024).

Дослідження Л. Тимченка, В. Кононенка, У. Коруц (“Участь у формуванні політики пропаганди війни як підстава міжнародно-правової відповідальності”, № 1/2024) присвячено проблемі притягнення до відповідальності громадян Росії за участь у формуванні політики пропаганди війни – зокрема визначенню та особливостям кваліфікації цього злочину, його розумінню як особливого засобу ведення війни, виокремленню підстав міжнародної правової відповідальності пропагандистів.

Ще одну групу статей було присвячено формам і засобам притягнення до відповідальності за злочини, скоєні під час російської агресії проти України. Зокрема, дослідження О. Кресіна (“Правові засади механізму ‘Єднання заради миру’ та його використання в умовах війни Російської Федерації проти України”, № 1/2024) розкриває правові засади механізму “Єднання заради миру” у діяльності Генеральної Асамблеї ООН (далі – ГА ООН) та його використання в умовах війни РФ проти України. Автор доводить, що за допомогою цього механізму ГА ООН легітимно взяла на себе вирішення питань щодо агресії РФ в Україні, хоча й за допомогою більш обмежених, ніж у Ради Безпеки, засобів, а відповідні резолюції ГА ООН, хоч і мають неоднозначний правовий характер, мають за цих умов розглядатися як остаточне рішення найбільш складних і суперечливих питань від імені ООН як організації, а не її окремого органу. Також З. Тропін (“Інституційні механізми перегляду участі/обмеження участі/виключення Російської Федерації з Організації Об’єднаних Націй”, № 1/2024) розглянув можливі механізми перегляду участі, обмеження участі та виключення РФ з ООН.

У дослідженні М. Медведєвої (“Міжнародний компенсаційний механізм як засіб реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти України”, № 2/2024) розглянуто перспективи створення і використання міжнародного компенсаційного механізму як засобу реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти України. Суміжною є проблематика статті Н. Камінської (“Міжнародно-правовий режим контрзаходів у формі передачі Україні російських активів: теоретичні й практичні аспекти”, № 3/2024),

присвяченої міжнародно-правовому режиму контрзаходів у формі передачі Україні російських активів. У праці А. Федорової та Г. Христової (“Відшкодування шкоди, завданої життю та здоров’ю осіб унаслідок російської агресії проти України, крізь призму практики Європейського суду з прав людини”, № 3/2024) розглянуто проблему відшкодування шкоди, завданої життю та здоров’ю осіб внаслідок російської агресії, крізь призму практики Європейського суду з прав людини, а також у контексті створення Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, та майбутнього міжнародного компенсаційного механізму. А. Приходько (“Універсальна юрисдикція щодо міжнародних злочинів, вчинених в Україні”, № 2/2024) розглядає перспективи притягнення громадян Росії до відповідальності за міжнародні злочини, скоєні в Україні, у національних судах третіх держав згідно з принципом універсальної юрисдикції.

Я цілком свідомий того, що у цих трьох номерах “Права України” не було розглянуто багатьох ключових проблем у сфері притягнення до відповідальності Росії, її політичного і військового керівництва, організаторів, виконавців, співучасників величезної кількості злочинів, скоєних проти нашої держави і країни, українських громадян та юридичних осіб. Але сподіваюся, що думки, висловлені авторами, сприятимуть нашій Перемозі, відновленню, встановленню справедливості.

*За редакцією
координатора актуальної теми
“Міжнародно-правові механізми притягнення Росії
та її вищого військово-політичного керівництва до відповідальності”,
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента Міжнародної академії порівняльного права,
керівника Центру порівняльного правознавства
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ОЛЕКСІЯ КРЕСІНА*

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ:
“МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ
РОСІЇ ТА ЇЇ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО
КЕРІВНИЦТВА ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ”

1. Kresin O V (ed), *Deoccupation of Ukraine. Legal expertise* (State University of Trade and Economics 2022).
2. Kresin O V (ed), *Peacekeeping Operations in Ukraine* (W E Butler transl. and ed, Wildy, Simmonds & Hill 2019).
3. Sayapin S, *The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State* (T.M.C. Asser Press, Springer 2014).
4. Sayapin S, Atadjanov R, Kadam U, Kemp G, Zambrana-Tévar N, Quénivet N (ed), *International Conflict and Security Law: A Research Handbook* (T.M.C. Asser Press, Springer 2022).
5. Sayapin S, Tsybulenko E (ed), *The Use of Force against Ukraine and International Law: Jus ad Bellum, Jus in Bello, Jus post Bellum* (T.M.C. Asser Press, Springer 2018).
6. Андрейченко С С, Концепція атрибуції поведінки держави в міжнародному праві (Фенікс 2015).
7. Антипенко В Ф, Теория уголовной ответственности государства (Фенікс 2016).
8. Базов О В Міжнародно-правові засади організації і діяльності міжнародних кримінальних трибуналів (Алерта 2023).
9. Гнатовський М М, Короткий Т Р, Хендель Н В, Міжнародне гуманітарне право: довідник (Фенікс 2015).
10. Гутник В В Міжнародний кримінальний суд (Видавництво ЛНУ імені Івана Франка 2023).
11. Деокупація. Юридичний фронт: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) (О В Кресін упоряд і наук ред, Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму, Держ торг-еконун-т 2022).
12. Задорожній О, Анексія Криму – міжнародний злочин (К.І.С. 2015).
13. Задорожній О, Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права (К.І.С. 2015).
14. Злочини росії в Україні: від початку широкомасштабної збройної агресії (В В Мараєва та ін, Наук-дослід центр гуманітар проблем Збройн Сил України, НДЦ ГП ЗС України 2023).
15. Коваль Д, В ім'я мистецтва: міжнародно-правовий контекстуальний аналіз захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом (Фенікс 2016).

ПРАВО УКРАЇНИ • 2024 • № 3 • 77-78

Вибрана бібліографія з актуальної теми: "Міжнародно-правові механізми притягнення Росії та..."

16. Кориневич А О, *Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України* (Фенікс 2015).
17. Коруц У, *Заборона пропаганди війни: міжнародно-правові засади* (Фенікс 2023).
18. Кресін О В (кер авт кол, наук ред), Проценко І М, Савчук К О, Стойко О М, *Політико-правові засади миротворчої операції в Донбасі: світовий досвід для України: Наукова записка* (Інститут держави і права ім В М Корецького НАН України 2018).
19. Кресін О В (кер авт кол, наук ред), Савчук К О, Проценко І М, *Міжнародно-правові засади миротворчої діяльності міжнародних регіональних організацій у контексті відновлення територіальної цілісності України: Наукова записка* (Інститут держави і права ім В М Корецького НАН України, Норма права 2019).
20. Кресін О В *Резолюції Генеральної Асамблеї ООН: характер і значення у контексті війни РФ проти України* (Норма права 2024).
21. Кресіна І О (кер авт кол), Кресін О В, Проценко І М, Савчук К О, Стойко О М, *Політичні та міжнародно-правові механізми деокупації та відновлення територіальної цілісності держави: світовий досвід і Україна: Наукова записка* (Інститут держави і права ім В М Корецького НАН України 2017).
22. *Міжнародне гуманітарне право: особливості застосування в умовах збройної агресії РФ проти України* (Р В Алієв, М І Ануфрієв, В А Бортняк уклад; І Коропатнік заг ред, Професіонал 2023).
23. Олійник Х, 'Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни' (дис канд юрид наук, 2022).
24. *Особливості міжнародно-правового захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах: колективна монографія* (В Н Денисов заг ред, Парламентське видавництво 2023).
25. *Санкції – інструмент безпекової політики держави: зб. матеріалів наук. форуму* (Київ, 12 верес. 2023 р.) (А М Черняк упоряд, Нац акад Служби безпеки України 2023).
26. Сиводєд І С, *Теоретичні та організаційно-тактичні проблеми розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені на окупованих територіях України* (Вид-во Людмила 2023).
27. Сироїд Т Л, *Міжнародне кримінальне право* (Право 2023).
28. Стойко О М, Кресіна І О, Кресін О В, *Відродження постконфліктних територій: світовий досвід і Україна: наукова записка* (Інститут держави і права ім В М Корецького НАН України, Норма права 2020).

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ
У СПРОБАХ ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
(ДОКУМЕНТИ ТА КОМЕНТАРІ)

РЕЗОЛЮЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН 78/221
“СИТУАЦІЯ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ НА ТИМЧАСОВО
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ, ВКЛЮЧНО
З АВТОНОМНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ КРИМ
ТА МІСТОМ СЕВАСТОПОЛЬ” (2023 Р.)*

Генеральна Асамблея,

Керуючись цілями та принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй та посилаючись на Загальну декларацію прав людини¹, міжнародні договори про права людини та інші відповідні міжнародні документи і декларації,

Посилаючись на Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації², Конвенцію проти тортур та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та покарання³, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права⁴, Конвенцію про права дитини⁵ і Конвенцію про права осіб з інвалідністю⁶, а також на Декларацію Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів⁷,

Посилаючись також на Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р.⁸ та Додатковий протокол I до них 1977 р.⁹, як застосовні [у цьому випадку], а також на відповідне звичаєве міжнародне право,

Підтверджуючи первинну відповідальність держав дотримуватися, захищати та реалізовувати права людини,

Знову підтверджуючи відповідальність держав поважати міжнародне право, включно з принципом, згідно з яким усі держави повинні утримуватися від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави та від будь-яких інших дій,

* Резолюція Генеральної Асамблеї ООН, ухвалена 19 грудня 2023 р. [на основі доповіді Третього комітету (A/78/481/Add.3, параграф 33)] 78/221 “Ситуація з правами людини на тимчасово окупованих територіях України, включно з Автономною Республікою Крим та містом Севастополь”. Дивись: Situation of human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. Resolution 78/221 adopted by the General Assembly on 19 December 2023 <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n23/421/56/pdf/n2342156.pdf?token=RVvoR9suoBAqE5CEKG&fe=true>> (accessed: 26.03.2024). Переклад О. Кресіна.

¹ Резолюція 217 А (III).

² United Nations, Treaty Series, vol. 660, No. 9464.

³ United Nations, Treaty Series, vol. 1465, No. 24841.

⁴ Див. додаток до резолюції 2200 А (XXI).

⁵ United Nations, Treaty Series, vol. 1577, No. 27531.

⁶ United Nations, Treaty Series, vol. 2515, No. 44910.

⁷ Додаток до резолюції 61/295.

⁸ United Nations, Treaty Series, vol. 75, Nos. 970–973.

⁹ United Nations, Treaty Series, vol. 1125, No. 17512.

несумісних із цілями Організації Об'єднаних Націй, посиляючись на свою резолюцію 2625 (XXV) від 24 жовтня 1970 року, якою було схвалено Декларацію про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, і підтверджуючи принципи, що містяться в ній,

Посилаючись на свою резолюцію 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року під назвою “Визначення агресії”, в якій зазначено, що жодне територіальне надбання чи особливі переваги, отримані в результаті агресії, не визнаються і не повинні визнаватися законними,

Нагадуючи також про свою резолюцію 68/262 від 27 березня 2014 року про територіальну цілісність України, в якій вона [Генеральна Асамблея ООН] підтвердила свою відданість суверенітету, політичній незалежності, єдності та територіальній цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів і закликала всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати будь-які зміни статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя й утримуватися від будь-яких дій чи відносин, які можуть бути витлумачені як визнання будь-якого такого зміненого статусу,

Посилаючись далі на свою резолюцію ES-11/4 від 12 жовтня 2022 року під назвою “Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй”,

Посилаючись на свої резолюції 71/205 від 19 грудня 2016 року, 72/190 від 19 грудня 2017 року, 73/263 від 22 грудня 2018 року, 74/168 від 18 грудня 2019 року, 75/192 від 16 грудня 2020 року, 76/179 від 16 грудня 2021 року та 77/229 від 15 грудня 2022 року щодо ситуації з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна, свої резолюції 73/194 від 17 грудня 2018 року, 74/17 від 9 грудня 2019 року, 75/29 від 7 грудня 2020 року та 76/70 від 9 грудня 2021 року щодо проблеми мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, Україна, а також частин Чорного і Азовського морів, та відповідні рішення міжнародних організацій, спеціалізованих установ та органів системи ООН,

Посилаючись також на свої резолюції ES-11/1 від 2 березня 2022 року щодо агресії проти України, ES-11/2 від 24 березня 2022 року щодо гуманітарних наслідків агресії проти України та ES-11/6 від 23 лютого 2023 року про принципи Статуту ООН, що лежать в основі всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні, а також на резолюції Ради з прав людини 49/1 від 4 березня 2022 року¹⁰ і 52/32 від 4 квітня 2023 року¹¹ щодо ситуації з правами людини в Україні внаслідок російської агресії та S-34/1 від 12 травня

¹⁰ Див.: Official Records of the General Assembly, Seventy-seventh Session, Supplement No. 53 (A/77/53), chap. VI, sect. A.

¹¹ Official Records of the General Assembly, Seventy-eighth Session, Supplement No. 53 (A/78/53), chap. V, sect. A.

2022 року щодо погіршення ситуації з правами людини в Україні внаслідок російської агресії¹²,

Глибоко стурбована тим, що положення цих резолюцій та відповідних рішень міжнародних організацій, спеціалізованих установ та органів системи ООН не були імplementовані Російською Федерацією,

Засуджуючи триваючий тимчасовий контроль чи окупацію Російською Федерацією частини території України, включно з Автономною Республікою Крим та містом Севастополь (далі – “Крим”) та певними частинами Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей (далі – “тимчасово контрольовані чи окуповані території України”), та підтверджуючи невизнання її анексії,

Засуджуючи також неспровоковану агресію Російської Федерації проти України в порушення статті 2 (4) Статуту [ООН] та використання Криму із цією метою та для підтримки спроби незаконної анексії Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей,

Підтримуючи відданість України дотриманню міжнародного права в її зусиллях покласти край тимчасовій російській окупації Криму й вітаючи відданість України дотриманню, захисту та реалізації прав людини та основних свобод усіх осіб, включно з корінними народами, та її співпрацю з довірливими органами з прав людини та міжнародними інституціями,

Нагадуючи, що органи та посади Російської Федерації, створені на тимчасово окупованих територіях України, є нелегітимними та мають іменуватися “окупаційною владою Російської Федерації”,

Стурбовані тим, що чинні міжнародні зобов’язання та договори з прав людини, стороною яких є Україна, не дотримуються державою-окупантом, у такий спосіб значно зменшуючи можливість жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України реалізовувати свої права людини та основні свободи,

Підтверджуючи зобов’язання держав забезпечити повноцінну та ефективну реалізацію всіх прав людини та основних свобод особами, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, та корінними народами без будь-якої дискримінації та в умовах повної рівності перед законом,

Вітаючи звіти Управління Верховного комісара ООН з прав людини про ситуацію з правами людини в Україні, комісара Ради Європи з прав людини та місій експертів у рамках Московського механізму Організації з безпеки та співробітництва в Європі, в яких вони констатували, що порушення та зловживання у сфері прав людини продовжують відбуватися на території України, ураженій агресією Російської Федерації,

Вітаючи також доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини про ситуацію з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна, подані відповідно до

¹² Official Records of the General Assembly, Seventy-seventh Session, Supplement No. 53 (A/77/53), chap. VII.

резолуцій 71/205¹³ та 72/190¹⁴, доповіді Генерального секретаря, представлені відповідно до резолюцій 73/263¹⁵, 74/168¹⁶, 75/192¹⁷, 76/179¹⁸ та 77/229¹⁹, та доповіді від 18 жовтня 2022 року²⁰, 15 березня 2023 року²¹ та 19 жовтня 2023 року²² Незалежної міжнародної слідчої комісії щодо України відповідно до резолюції 49/1 Ради з прав людини,

Засуджуючи нав’язування та ретроактивне застосування правової системи Російської Федерації та її негативний вплив на ситуацію з правами людини на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, нав’язане автоматичне надання Російською Федерацією свого громадянства особам, які перебувають під захистом, що суперечить міжнародному гуманітарному праву, включно із Женевськими конвенціями та міжнародним звичаєвим правом, а також депортацію, регресивний вплив на здійснення прав людини та реалізовані обмеження права власності на землю тих, хто відмовився від цього громадянства,

Глибоко стурбована постійними повідомленнями про те, що правоохоронна система Російської Федерації здійснює обшуки та рейди в приватних помешканнях, комерційних приміщеннях і в місцях зустрічей [мешканців] на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, що непропорційно стосуються кримських татар, і нагадує, що Міжнародний пакт про громадянські та політичні права забороняє свавільне або незаконне втручання в приватне життя людини, її сім’ю, житло чи кореспонденцію,

Серйозно стурбована тим, що з 2014 року, за повідомленнями, російська влада застосовувала катування, і висловлює глибоку стурбованість постійними повідомленнями про свавільні затримання, арешти та ув’язнення Російською Федерацією українських громадян та громадян інших країн, зокрема за заяви та дії, що виражали незгоду з агресією Російської Федерації проти України, серед яких Емір-Усеїн Куку, Галина Довгопола, Сервер Мустафаєв, Владислав Єсипенко, Наріман Джелал, Асан та Азіз Ахметови²³, Ірина Данилович, Богдан Зіза, Енвер Крош, Вілен Темер’янов, Маріано Гарсія Калатаюд та багато інших,

Глибоко стурбована постійними суттєвими обмеженнями права на свободу пересування осіб, які раніше були безпідставно затримані та відбували покарання за політично мотивованими кримінальними звинуваченнями,

¹³ Див.: A/72/498.

¹⁴ Див.: A/73/404.

¹⁵ A/74/276.

¹⁶ A/75/334 та A/HRC/44/21.

¹⁷ A/76/260 та A/HRC/47/58.

¹⁸ A/77/220 та A/HRC/50/65.

¹⁹ A/78/340 та A/HRC/53/64.

²⁰ A/77/533.

²¹ A/HRC/52/62.

²² A/78/540.

²³ Вірогідно, тут присутня помилка. Має йтися про Асана та Азіза Ахтемових. Див. напр.: ‘Нарімана Джелялова, Асана Ахтемова та Азіза Ахтемова етапували з Криму до РФ для відбування покарання – адвокат Полозов’ (Кримська правозахисна група, 02.10.2023) <<https://crimeahrg.org/uk/narimana-dzhelyala-asana-ahtemova-ta-aziza-ahtemova-etapuvai-z-krimu-do-rf-dlya-vidbuvannya-pokarannya-advokat-polozov>> (accessed: 26.03.2024). Примітка перекладача.

Серйозно стурбована тим, що тимчасовий контроль чи окупація продовжує впливати на користування соціальними, культурними та економічними правами жителів, включаючи дітей, жінок, людей похилого віку, людей з інвалідністю та інших осіб, які перебувають у вразливих і маргіналізованих ситуаціях,

Засуджуючи повідомлені серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та порушення і зловживання у сфері прав людини, вчинені проти жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України, зокрема позасудові вбивства, викрадення, насильницькі зникнення, політично вмотивовані судові переслідування, дискримінацію, переслідування, залякування, насильство, включаючи сексуальне та гендерно орієнтоване, масові обшуки та рейди, свавільні затримання та арешти, катування та жорстоке поводження, зокрема з метою отримання зізнань, застосування до затриманих особливих режимів безпеки та примусового розміщення у психіатричних закладах, а також жажливі поводження та умови утримання під вартою, примусове переміщення або депортацію осіб, які перебувають під захистом, до Російської Федерації, повідомлені випадки порушення інших основних свобод, включаючи свободу вираження поглядів, релігії чи переконань та свободу об'єднань і право на мирні зібрання,

Серйозно стурбована повідомленнями про свавільні затримання та захоплення цивільних заручників Російською Федерацією на тимчасово контрольованих або окупованих територіях України, що суворо заборонено міжнародним правом,

Глибоко стурбована обмеженнями, з якими стикаються українці, в тому числі корінні народи Криму, зокрема кримські татари, у здійсненні своїх економічних, соціальних і культурних прав, включаючи право на працю та освіту, а також можливість зберігати свою ідентичність і культуру та освіту українською та кримськотатарською мовами,

Засуджуючи повідомлені випадки знищення культурної та природної спадщини, незаконні археологічні розкопки та передачу культурних цінностей, дискримінацію осіб, які належать до релігійних меншин, і придушення релігійних традицій, що зменшує значення української та кримськотатарської культур в етнокультурному ландшафті тимчасово контрольованих чи окупованих територій України,

Висловлюючи стурбованість мілітаризацією та асиміляцією молоді на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України Російською Федерацією, включаючи військову підготовку дітей до служби в російських збройних силах, а також запровадження системи “військово-патріотичного” виховання, та блокування доступу до української освіти,

Засуджуючи розпалювання ненависті проти України та українців, а також поширення дезінформації, що виправдовує агресивну війну проти України з боку Російської Федерації, у тому числі через систему освіти,

Глибоко стурбована згаданими вище політикою та практикою Російської Федерації, які створюють постійну загрозу та спричинили втечу великої

кількості українців із тимчасово контрольованих чи окупованих територій України,

Нагадуючи, що індивідуальне або масове примусове переміщення та депортації осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території на територію держави-окупанта чи будь-якої іншої країни, окупованої чи ні, а також депортація чи переміщення державою-окупантом частини власного цивільного населення на територію, яку вона окупує, заборонені міжнародним гуманітарним правом та можуть становити воєнні злочини або злочини проти людяності,

Глибоко стурбована постійними повідомленнями про те, що Російська Федерація здійснює політику та практику, спрямовані на зміну демографічної, зокрема етнічної, структури на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України,

Стурбована негативними наслідками для повного й ефективного здійснення прав людини жителями тимчасово контрольованих чи окупованих територій України, зокрема Криму, у результаті руйнівної діяльності держави-окупанта, включаючи експропріацію землі, знесення будинків і виснаження природних і сільськогосподарських ресурсів,

Підтверджуючи право всіх внутрішньо переміщених осіб і біженців, які постраждали від тимчасової окупації Російською Федерацією, на повернення до своїх домівок в Україні,

Підтверджуючи свою серйозну стурбованість тим, що згідно з рішенням так званого "Верховного суду Криму" від 26 квітня 2016 року та рішенням Верховного Суду Російської Федерації від 29 вересня 2016 року Меджліс кримськотатарського народу, орган самоврядування корінного народу Криму – кримських татар, продовжує проголошуватися екстремістською організацією, а заборона на його діяльність досі не скасована, а також тим, що триває переслідування лідерів Меджлісу кримськотатарського народу,

Засуджуючи постійний тиск, який чиниться на осіб, які належать до релігійних меншин, та їхні громади, у тому числі через часті поліцейські рейди, знесення релігійних будівель та вигнання з них, неправомірні вимоги до реєстрації, які вплинули на правовий статус та права власності, а також погрози і переслідування тих, хто належить до Православної Церкви України, протестантських церков, мусульманських релігійних громад, греко-католиків, римо-католиків та Свідків Єгови, а також засуджуючи безпідставне судове переслідування десятків мирних мусульман за нібито належність до екстремістських організацій,

Глибоко стурбована постійним використанням військових судів, у тому числі тих, що знаходяться на території Російської Федерації, для розгляду справ цивільних жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України та недотриманням державою-окупантом стандартів справедливого судового розгляду,

Засуджуючи постійне і дуже поширене зловживання законами про боротьбу з тероризмом і екстремізмом для придушення інакомислення, в тому числі шляхом застосування нового російського законодавства з метою від-

мовити жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України від мирних протестів відповідно до їх прав на свободу вираження поглядів і політичних переконань, після та під час неспровокованої агресивної війни Російської Федерації проти України,

Рішуче засуджуючи у зв'язку з цим триваючий тиск і масові затримання за тероризм, екстремізм та шпигунство й інші форми репресій проти журналістів та інших працівників медіа, правозахисників і громадських активістів у сфері захисту прав людини, зокрема й активістів громадянської ініціативи “Кримська солідарність”, які документують порушення та надають гуманітарну допомогу сім'ям жертв політично вмотивованих переслідувань,

Нагадуючи про наказ Міжнародного Суду ООН від 19 квітня 2017 року про тимчасові заходи у справі про застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації)²⁴,

Посилаючись також на наказ Міжнародного Суду ООН від 16 березня 2022 року про тимчасові заходи у справі щодо заяв про геноцид відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації)²⁵,

Нагадуючи також про заборону Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року для держави-окупанта примушувати осіб, які перебувають під захистом, служити в її збройних силах чи допоміжних військах, включаючи медичний персонал, і рішуче засуджуючи триваючий примусовий призов і мобілізацію до Збройних сил Російської Федерації на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України на тлі неспровокованої агресії проти України,

Нагадуючи, що безпека журналістів, інших працівників медіа та вільної преси або інших медіа має важливе значення для реалізації прав на свободу вираження поглядів і свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та здійснення інших прав людини й основних свобод, стурбована повідомленнями про те, що журналісти, працівники медіа та громадські журналісти продовжують стикатися з невинуватим втручанням в їхню репортерську діяльність на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, та висловлюючи глибоку стурбованість тим, що журналістів, працівників медіа та громадських журналістів безпідставно заарештовували, затримували, судили, переслідували та залякували безпосередньо через їхню репортерську діяльність, зокрема за висвітлення подій на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, а також неспровокованої російської агресивної війни проти України,

Засуджуючи блокування Російською Федерацією українських вебсайтів і телеканалів та захоплення українських частот мовлення на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, а також використання

²⁴ Див.: Official Records of the General Assembly, Seventy-second Session, Supplement No. 4 (A/72/4), chap. V, sect. A.

²⁵ Official Records of the General Assembly, Seventy-seventh Session, Supplement No. 4 (A/77/4), chap. V.

медіа, контрольованих державою-окупантом, для розпалювання ненависті проти українців, Православної Церкви України, кримських татар, мусульман, Свідків Єгови та активістів і закликів до звірств проти українців,

Глибоко стурбована задокументованими випадками, коли Федеральна служба безпеки Російської Федерації, як стверджується, катувала або жорстоко поводитися з громадянами України після їх арешту, зокрема із застосуванням побоїв, ударів електричним струмом та удушення потерпілих,

Вкотре висловлюючи свою стурбованість військовим використанням тимчасово контрольованих чи окупованих територій України та їх інфраструктури, включно із цивільною, в неспровокованій повномасштабній агресії Російської Федерації проти України, яке тягне за собою значні довгострокові негативні наслідки для навколишнього середовища в регіоні, що впливає на реалізацію цивільними особами прав людини,

Нагадуючи, що Російська Федерація несе юридичну відповідальність за окуповану територію як держава-окупант, і висловлюючи жаль з приводу руйнування Каховської гідроелектростанції, яке мало катастрофічні довгострокові гуманітарні, економічні, сільськогосподарські та екологічні наслідки в регіоні та серйозно впливає на реалізацію цивільними особами прав людини, а також рішуче засуджуючи відмову в задоволенні запиту Організації Об'єднаних Націй щодо надання гуманітарного доступу через річку Дніпро до постраждалих жителів територій, які перебувають під тимчасовим контролем Російської Федерації,

Засуджуючи постійні насильницькі дії Російської Федерації на Запорізькій атомній електростанції, включаючи силове захоплення контролю над її територією, обмеження для українського обслуговуючого персоналу з порушенням його прав людини, встановлення протипіхотних мін у деяких районах навколо на її території та інші насильницькі дії у зв'язку з постійною присутністю російських військових і персоналу "Росатома" на її території, які продовжують створювати серйозні та прямі загрози безпеці та надійності цього ядерного об'єкта та його цивільного персоналу, тим самим значно підвищуючи ризик ядерної аварії чи інциденту, що створює загрозу населенню України, сусідніх держав і міжнародному співтовариству,

Засуджуючи також безперервне використання тимчасово контрольованих або окупованих територій України для ракетних ударів і ударів безпілотників по всій території України, що спричиняє численні жертви серед цивільного населення та впливає на цивільні об'єкти, включаючи навмисні напади на медичні заклади та критичну енергетичну інфраструктуру,

Серйозно стурбована тим, що напади на українську цивільну портову інфраструктуру, засоби навігації й зернові термінали та планована блокада портів України, а також погрози застосування сили проти цивільних і торговельних суден у Чорному морі, що прямують до та із портів України, підривають критично важливі глобальні шляхи постачання продовольства, зокрема до найбільш вразливих регіонів, таким чином загрожуючи глобальній продовольчій безпеці та доступу до доступних, безпечних і поживних продуктів харчування для всіх, хто їх потребує,

Вітаючи постійні зусилля Генерального секретаря, Верховного комісара ООН з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Ради Європи, Незалежної міжнародної слідчої комісії щодо України та інших міжнародних і регіональних організацій, спрямовані на підтримку України щодо дотримання, захисту та реалізації прав людини, а також висловлюючи стурбованість відсутністю безпечного і безперешкодного доступу визнаних регіональних і міжнародних механізмів моніторингу прав людини та правозахисних неурядових організацій до тимчасово контрольованих або окупованих територій України,

Рішуче засуджуючи примусове переміщення українських дітей та інших цивільних осіб на тимчасово контрольовані чи окуповані території України та їхню депортацію до Російської Федерації, а також розлучення сімей і дітей із законними опікунами та будь-яку наступну зміну особистого статусу дітей, усиновлення або поміщення в прийомні сім'ї та спроби їх перевиховання,

Відзначаючи видачу Міжнародним кримінальним судом ордерів на арешт Володимира Путіна, Президента Російської Федерації, та Марії Львової-Белової, Уповноваженої з прав дитини в Адміністрації Президента Російської Федерації²⁶, на основі наявності обґрунтованих підстав вважати їх відповідальними за воєнний злочин незаконної депортації дітей та незаконного переміщення дітей з окупованих територій України до Російської Федерації,

Відзначаючи також включення Збройних сил Росії та пов'язаних із ними збройних груп у додаток до щорічної доповіді Генерального секретаря [ООН] щодо дітей у ситуаціях збройного конфлікту – щодо вбивств дітей і нападів на школи та лікарні в Україні,

Високо оцінюючи зусилля спеціального представника Генерального секретаря з питань сексуального насильства під час конфліктів щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні,

Визнаючи важливість розслідування, проведеного Незалежною міжнародною слідчою комісією щодо України, та наголошуючи на ролі, яку відіграє Управління Верховного комісара ООН з прав людини у сприянні об'єктивній оцінці ситуації з правами людини в Україні, й у зв'язку з цим вітаючи розслідування Міжнародного кримінального суду,

Рішуче засуджуючи триваючі свавільні затримання на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, триваючу безкарність у повідомлених випадках насильницьких зникнень, а також так звані фільтраційні процедури, зокрема щодо переміщених осіб,

Глибоко стурбована тим, що тимчасова окупація Криму стала зразком для [спричинення] серйозної кризи у сфері прав людини на інших територіях України під тимчасовим контролем чи окупацією Російської Федерації,

Підтверджуючи, що захоплення Криму та інших територій України силою є незаконним і порушенням міжнародного права, а також підтверджу-

²⁶ Ідеться про посаду Уповноваженої при Президенті Російської Федерації з прав дитини. Примітка перекладача.

ючи, що контроль над усією територією України має бути негайно повернутий Україні,

1. *Висловлює жаль* з приводу невиконання Російською Федерацією неодноразових запитів і вимог Генеральної Асамблеї, а також наказів Міжнародного Суду ООН від 19 квітня 2017 року про тимчасові заходи у справі щодо застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму і Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації) та від 16 березня 2022 року про тимчасові заходи у справі щодо заяв про геноцид відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації);

2. *Рішуче засуджує* триваюче та повне ігнорування Російською Федерацією своїх обов'язків за міжнародним правом, включаючи Статут Організації Об'єднаних Націй, щодо її юридичної відповідальності за окуповану територію, включаючи обов'язок зберігати право України та права всіх цивільних осіб;

3. *Жорстко засуджує* агресію Російської Федерації проти України в порушення статті 2 (4) Статуту та використання Криму для цієї мети та для підтримки спроби незаконної анексії Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей;

4. *Вимагає* від Російської Федерації негайного припинення агресивної війни проти України та безумовного виведення всіх своїх збройних сил із території України в межах її міжнародно визнаних кордонів;

5. *Засуджує* порушення та зловживання [міжнародним] правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом, які вчинені російською окупаційною владою та спричиняють дискримінацію жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України, в тому числі кримських татар, а також українців і осіб, які належать до інших етнічних та релігійних груп;

6. *Вимагає*, щоб Російська Федерація поважала зобов'язання за міжнародним правом щодо дотримання законодавства України, яке діяло до тимчасової окупації;

7. *Наполегливо закликає* Російську Федерацію:

(а) Дотримуватися всіх своїх зобов'язань відповідно до застосовного [щодо предмета цієї резолюції] міжнародного права;

(б) Повністю та негайно виконати накази Міжнародного Суду ООН від 19 квітня 2017 року та 16 березня 2022 року;

(с) Вжити всіх заходів, необхідних для негайного припинення всіх порушень і зловживань міжнародним правом прав людини та порушень міжнародного гуманітарного права [здійснених] проти жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України, зокрема повідомлених дискримінаційних заходів і практики, свавільних затримань та арештів, порушень та зловживань у рамках фільтраційних процедур, насильницьких зникнень, катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, сексуального та гендерно орієнтованого на-

сильства, зокрема з метою примусити затриманих осіб дати свідчення проти себе або “співпрацювати” з правоохоронними органами, забезпечити справедливий судовий процес, скасувати все дискримінаційне законодавство та притягнути до відповідальності винних у цих порушеннях і зловживаннях, забезпечивши незалежне, неупереджене та ефективне розслідування всіх звинувачень;

(d) Утримуватися від арешту чи судового переслідування жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України за вчинення некримінальних дій або висловлення думок, у тому числі в коментарях чи публікаціях у соціальних мережах, і звільнити всіх жителів, які були заарештовані чи ув’язнені за такі дії;

(e) Зберігати закони, що діють в Україні, скасувати закони, незаконно введені Російською Федерацією на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, які дозволяють примусове виселення та конфіскацію приватної власності, включаючи землю, в порушення застосовного міжнародного права, і поважати права власності всіх колишніх власників, які раніше постраждали від конфіскацій;

(f) негайно звільнити та дозволити повернення в Україну без попередніх умов громадян України, яких було незаконно затримано, а також тих, хто був переміщений або депортований до Російської Федерації;

(g) Розкрити кількість та дані щодо осіб, депортованих із тимчасово контрольованих чи окупованих територій України до Російської Федерації, та вжити негайних заходів для забезпечення добровільного повернення таких осіб до України;

(h) Припинити практику поміщення затриманих в одиночні камери як метод залякування;

(i) Відстежувати та задовольняти медичні потреби всіх українських громадян включно з незаконно утримуваними під вартою та засудженими за політично вмотивованими звинуваченнями на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України й у Російській Федерації та дозволити моніторинг стану здоров’я і умов утримання цих осіб незалежними міжнародними спостерігачами та лікарями з авторитетних міжнародних організацій у сфері охорони здоров’я, включаючи Європейський комітет із запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню та Міжнародний Комітет Червоного Хреста, а також ефективно розслідувати всі випадки смерті під час утримання під вартою;

(j) Відповідно до міжнародного права захищати права українських ув’язнених і затриманих до їх звільнення на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України та у Російській Федерації, у тому числі тих, хто голодує, і заохочує її [Російську Федерацію] дотримуватися Мінімальних стандартних правил Організації Об’єднаних Націй щодо поводження з в’язнями (Правила Нельсона Мандели)²⁷ і Правил Організації Об’єднаних

²⁷ Додаток до резолюції 70/175.

Націй щодо поводження із жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, щодо жінок-злочинниць (Бангкокські правила)²⁸;

(к) Вирішити триваючу проблему безкарності та забезпечити притягнення до відповідальності перед незалежним судовим органом осіб, відповідальних за порушення та зловживання [міжнародним] правом прав людини та порушення міжнародного гуманітарного права;

(л) Створювати та підтримувати безпечне та сприятливе середовище для журналістів і працівників медіа та громадських журналістів, правозахисників та адвокатів, щоб вони могли виконувати свою роботу в Криму незалежно та без неправомірного втручання, у тому числі шляхом утримання від заборон на поїздки, депортацій, свавільних арештів, затримання та притягнення до кримінальної відповідальності, інших обмежень щодо здійснення їх прав;

(м) Поважати, захищати та реалізовувати свободу думки та вираження поглядів, яка включає свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї через будь-які засоби масової інформації й незалежно від кордонів, створювати безпечне і сприятливе середовище для плюралізму незалежних медіа та забезпечувати безпечне і сприятливе середовище для організацій громадянського суспільства;

(н) Поважати свободу поглядів, об'єднань і мирних зібрань без дискримінації за жодними ознаками²⁹, окрім тих, які дозволені міжнародним правом, а також свободу думки, совісті та релігії чи переконань без дискримінації за будь-якою ознакою, зняти дискримінаційні регуляторні бар'єри, що забороняють або обмежують діяльність релігійних груп на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, включаючи, але не обмежуючись парафіянами Православної Церкви України, кримськими татарами-мусульманами і Свідками Єгови, а також дозволити безперешкодний доступ, без будь-яких необґрунтованих обмежень, до місць богослужіння, а також до зібрань для молитви та інших релігійних практик;

(о) Відновити користування правами всіх осіб без будь-якої дискримінації за походженням, релігією чи переконаннями, скасувати рішення, які забороняли культурні та релігійні установи, неурядові організації, правозахисні організації та медіа, й відновити користування правами осіб, які належать до етнічних громад на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, зокрема етнічних українців і кримських татар, у тому числі правом на вільну участь у культурному житті громади;

(р) Поважати, захищати та реалізовувати право бути вільним від свавільного чи незаконного втручання в особисте життя, сім'ю, житло чи кореспонденцію;

(q) Забезпечити здійснення права на свободу переконань і їх вираження, а також права на мирні зібрання та свободу об'єднань всіма жителями тим-

²⁸ Додаток до резолюції 65/229.

²⁹ Вірогідно, тут помилка. Має йтися про відсутність обмежень на будь-яких підставах – і далі за текстом. Примітка перекладача.

часово контрольованих чи окупованих територій України в будь-якій формі, включаючи одиночне пікетування, без будь-яких обмежень, крім тих, які допустимі згідно з міжнародним правом, включаючи міжнародне право прав людини, і без дискримінації за будь-якою ознакою, а також припинити практику зловживання вимогами щодо попереднього дозволу на мирні зібрання та винесення попереджень або погроз потенційним учасникам цих зібрань;

(г) Утриматися від криміналізації права на свободу думки без втручання, свободи вираження поглядів і права на мирні зібрання та скасувати всі покарання, накладені на жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України за висловлення незгодних поглядів, у тому числі щодо статусу тимчасово контрольованих чи окупованих територій України та неспровокованої російської агресивної війни проти України;

(с) Забезпечити доступність освіти українською та кримськотатарською мовами, припинити блокування доступу до української освіти;

(т) Поважати права корінних народів України, викладені в Декларації ООН про права корінних народів, негайно скасувати рішення про визнання Меджлісу кримськотатарського народу екстремістською організацією та заборону його діяльності, скасувати рішення про заборону в'їзду до Криму лідерам Меджлісу, скасувати вироки, зокрема й заочні, щодо кримських татар та їхніх лідерів і негайно звільнити безпідставно утримуваних, зокрема й лідерів Меджлісу кримськотатарського народу, а також утриматися від збереження чи встановлення нових обмежень щодо здатності кримських татар зберігати свої представницькі інститути;

(у) Припинити незаконний призов і мобілізацію жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України до лав Збройних сил Російської Федерації, припинити тиск, спрямований на примус жителів тимчасово контрольованих чи окупованих територій України служити в Збройних силах або допоміжних військах Російської Федерації, а також використання пропаганди, спрямованої також на дітей і через систему освіти, та забезпечити суворе дотримання своїх міжнародних зобов'язань як держави-окупанта;

(v) Припинити також практику кримінального переслідування жителів, які чинять опір призову та мобілізації до Збройних або допоміжних сил Російської Федерації;

(w) Припинити практику депортації громадян України з тимчасово контрольованих чи окупованих територій України за неприйняття російського громадянства, припинити переміщення її [Російської Федерації] власного цивільного населення на тимчасово контрольовані чи окуповані території України та припинити практику заохочення таких переміщень;

(x) Негайно і беззастережно скасувати рішення про спрощення процедури отримання громадянства Російської Федерації для українських дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування;

(y) Надати відповідним органам ООН і міжнародним організаціям повний список та інші відомості про всіх українських дітей, примусово переміщених на тимчасово контрольовані чи окуповані території України або

депортованих до Російської Федерації, зокрема й тих, яких згодом було усиновлено чи передано до прийомних сімей, для того щоби цим дітям було забезпечено захист і піклування відповідно до міжнародного права;

(z) припинити примусове переміщення або депортацію українських дітей та інших цивільних осіб та вжити всіх необхідних заходів із метою їх безпечного повернення та возз'єднання сімей згідно з найкращими інтересами дитини та відповідно до міжнародного права;

(aa) Повною мірою та негайно почати співпрацювати з Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, Організацією з безпеки та співробітництва в Європі та Незалежною міжнародною слідчою комісією щодо України, які повинні мати безпечний, надійний і безперешкодний доступ до всієї території України, включно з тимчасово окупованими територіями України, й Радою Європи щодо ситуації з правами людини на територіях України, тимчасово контрольованих чи окупованих Російською Федерацією;

(bb) Створити умови, а також надати засоби для уможливлення добровільного, безпечного, гідного та безперешкодного повернення до своїх домівок усіх внутрішньо переміщених осіб та біженців, які постраждали внаслідок тимчасової окупації територій України Російською Федерацією;

(cc) Припинити політику насильницької зміни демографічного, в тому числі етнічного, складу населення та вжити необхідних заходів, спрямованих на припинення вільної міграції та поселення громадян Російської Федерації на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України;

(dd) Забезпечити дотримання зобов'язань за міжнародним правом, у тому числі гуманітарним правом та Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року³⁰, щодо збереження пам'яток культурної спадщини України на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, зокрема щодо Ханського палацу в Бахчисарай та пам'ятки "Стародавнє місто Херсонес і його Хора", для запобігання та припинення повідомлених незаконних археологічних розкопок у Криму та на інших тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України та незаконного переміщення культурних цінностей України за межі території України;

8. *Закликає* Російську Федерацію розглянути суттєві занепокоєння та всі рекомендації, висвітлені у звітах Генерального секретаря та Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо ситуації з правами людини на тимчасово окупованих територіях України, включно з Автономною Республікою Крим та містом Севастополь, а також попередні відповідні рекомендації зі звітів про ситуацію з правами людини в Україні Управління Верховного комісара на основі роботи моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, створеної для запобігання подальшому погіршенню ситуації з правами людини на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України;

³⁰ United Nations, Treaty Series, vol. 249, No. 3511.

9. Підтримує зусилля України щодо підтримки економічних, фінансових, політичних, соціальних, інформаційних, культурних та інших зв'язків зі своїми громадянами на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України з метою полегшення їхнього доступу до демократичних процесів, економічних можливостей та об'єктивної інформації;

10. Закликає всі міжнародні організації та спеціалізовані установи системи Організації Об'єднаних Націй, коли вони згадують тимчасово контрольовані чи окуповані території України, включно з Автономною Республікою Крим та містом Севастополь, у своїх офіційних документах, повідомленнях, публікаціях, інформації та звітах, у тому числі стосовно статистичних даних щодо Російської Федерації або наданих Російською Федерацією, а також тих, що розміщені або використовуються на офіційних Інтернет-ресурсах і платформах ООН, вказувати на “Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, а також певні території Херсонської, Запорізької, Донецької й Луганської областей, Україна, тимчасово контрольовані або окуповані Російською Федерацією”, а також для позначення органів Російської Федерації та їхніх представників на тимчасово окупованих територіях України, на “окупаційну владу Російської Федерації”, і закликає всі держави та інші міжнародні організації робити те саме;

11. Закликає держави-члени підтримувати правозахисників на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України й по всій Україні та продовжувати пропагувати повагу до прав людини, зокрема шляхом засудження порушень, вчинених Російською Федерацією на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, на двосторонніх і багатосторонніх форумах;

12. Також закликає держави-члени брати конструктивну участь в узгоджених зусиллях, зокрема у рамках міжнародних ініціатив і Міжнародної Кримської платформи, спрямованих на покращення ситуації із правами людини на тимчасово контрольованих чи окупованих територіях України, а також продовжувати використовувати всі дипломатичні засоби для тиску і спонукання Російської Федерації виконувати її зобов'язання згідно з міжнародним правом прав людини і міжнародним гуманітарним правом та надати безперешкодний доступ до тимчасово контрольованих чи окупованих територій України для визнаних регіональних і міжнародних механізмів моніторингу прав людини, зокрема Моніторингової місії [ООН] з прав людини в Україні та Моніторингової ініціативи в Україні Бюро з демократичних інституцій та прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі;

13. Засуджує всі спроби Російської Федерації легітимізувати чи нормалізувати її спробу незаконної анексії територій України, включаючи автоматичне нав'язування громадянства Російської Федерації, незаконні виборчі кампанії та голосування, перепис населення, насильницьку зміну демографічної структури населення та придушення національної ідентичності;

14. Закликає міжнародне співтовариство продовжувати підтримувати роботу Організації Об'єднаних Націй для дотримання міжнародного права

прав людини та міжнародного гуманітарного права на територіях України, тимчасово контрольованих або окупованих Російською Федерацією;

15. *Просить* Генерального секретаря продовжувати пошук шляхів і засобів, зокрема консультацій з Верховним комісаром ООН з прав людини та відповідними регіональними організаціями, для забезпечення безпечного і безперешкодного доступу до Криму та інших територій України, тимчасово контрольованих або окупованих Російською Федерацією, визнаним регіональним та міжнародним механізмам моніторингу прав людини, зокрема Моніторинговій місії [ООН] з прав людини в Україні та Незалежній міжнародній слідчій комісії щодо України, для уможливлення виконання ними своїх мандатів;

16. *Наполегливо закликає* Російську Федерацію забезпечити належний і безперешкодний доступ міжнародних моніторингових місій з прав людини й правозахисних неурядових організацій до тимчасово контрольованих або окупованих територій України, включаючи всі місця, де можуть перебувати особи, позбавлені волі, визнаючи, що міжнародна присутність і моніторинг дотримання міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права мають першочергове значення для запобігання подальшому погіршенню ситуації;

17. *Вирішує* включити пункт під назвою “Ситуація на тимчасово окупованих територіях України” до щорічного порядку денного Генеральної Асамблеї;

18. *Просить* Генерального секретаря продовжувати активно займатися цим питанням і вживати всіх необхідних заходів, у тому числі в рамках Секретаріату, для забезпечення повної та ефективної координації всіх органів Організації Об’єднаних Націй щодо виконання цієї резолюції;

19. *Також просить* генерального секретаря продовжувати надавати свої добрі послуги і продовжувати обговорення цього питання, залучаючи всі відповідні зацікавлені сторони й з урахуванням занепокоєнь, висвітлених у цій резолюції;

20. *Також просить* Генерального секретаря доповісти Генеральній Асамблеї на її сімдесят дев’ятій сесії про прогрес, досягнутий в імplementації всіх положень цієї резолюції, включаючи можливі шляхи та рекомендації щодо покращення її виконання, і подати на розгляд проміжний звіт Раді з прав людини на її п’ятдесят шостій сесії, після чого відбудеться інтерактивний діалог відповідно до резолюції Ради 53/30 від 14 липня 2003 року³¹;

21. *Вирішує* продовжити розгляд цього питання на своїй сімдесят дев’ятій сесії у рамках пункту [порядку денного] “Сприяння та захист прав людини”.

³¹ Див.: Official Records of the General Assembly, Seventy-eighth Session, Supplement No. 53 (A/78/53), chap. VII, sect. A.

Олексій Кресін

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
керівник Центру порівняльного правознавства
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4016-6596>
okresin@gmail.com

НАУКОВИЙ КОМЕНТАР

Ця резолюція є частиною серії актів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ГА ООН), ухвалених у 2016–2023 рр.

19 грудня 2016 р. ГА ООН ухвалила резолюцію “Ситуація з правами людини в АР Крим та м. Севастополі (Україна)”. Текст документа частково повторював резолюцію № 68/262 “Територіальна цілісність України” ухвалену 27 березня 2014 р. Він посилається на принцип незастосування сили чи погрози силою в міжнародних відносинах, а також підтверджує відданість держав – членів ООН політичній незалежності й територіальній цілісності України. Принципово новим у резолюції 2016 р. стало визнання “тимчасової окупації” і невизнання анексії Криму з боку Російської Федерації (далі – РФ), засудження поширення на цю територію правової системи РФ. Але фокус резолюції інший – це масові порушення прав людини на окупованих територіях, які засуджуються як із погляду міжнародного права прав людини, так і міжнародного гуманітарного права, а РФ як державу-окупанта закликають до виконання її зобов'язань¹.

Під час обговорення проєкту резолюції представник України С. Кислиця зазначив, що підтримка державами-членами документа може зробити ще більш видимими питання прав людини в Криму, буде виявом наполягання на зобов'язанні Росії, як держави-окупанта, їх дотримуватися. Представниця РФ О. Мозоліна звела свій виступ до ствердження внутрішнього характеру конфлікту в Україні й звинувачень “київської влади” у масових порушеннях прав людини, особливо у південно-східних регіонах держави².

Проєкт документа попередньо розглядав III комітет ГА ООН (до компетенції якого входять соціальні, гуманітарні та культурні питання)³. Проєкт резолюції представили 30 країн⁴. Її підтримало 70 держав, проти неї проголосували 26 країн (зокрема, Вірменія, Білорусь, Китай, Індія, Казахстан,

¹ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine). Resolution 71/205 adopted by the General Assembly on 19 December 2016.

² United Nations General Assembly. Seventy-first session. 65th plenary meeting. Official records. A/71/PV.65. 19 December 2016.

³ United Nations General Assembly. Seventy-first session. Agenda item 68 (c). Promotion and protection of human rights: human rights situations and reports of special rapporteurs and representatives. Report of the Third Committee. A/71/484/Add.3. 7 December 2016.

⁴ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine). Draft resolution A/C.3/71/L.26. 31 October 2016.

Південноафриканська Республіка (далі – ПАР), Узбекистан). Утрималися від голосування 77 держав⁵.

Слід зазначити, що разом із “кримською” резолюцією розглядалися й питання щодо ситуації з правами людини у різних країнах. Резолюцію щодо Китайської Народної Демократичної Республіки (далі – КНР) було ухвалено консенсусом (без голосування), щодо Сирії з результатом 116/16/52, щодо Ірану – 85/35/63. Отже, “кримська” резолюція набрала найменше голосів (така тенденція зберігалася і в наступні роки), але в усіх трьох випадках голосування кількість держав, які утрималися, була дуже значною⁶.

Резолюції з такою ж назвою, але з розширеним змістом, ГА ООН ухвалювала і в наступні роки. Серед порушень прав людини, викладених у резолюції № 72/190 2017 р., були: запровадження російського права, судочинства та системи управління на окупованих територіях; дискримінація осіб за етнічною та релігійною ознакою, зокрема українців і кримських татар; свавільні затримання, тортури та інше жорстоке, негуманне та таке, що принижує людську гідність, поводження із затриманими особами; примусові виселення і конфіскація приватної власності; депортація заарештованих і ув’язнених осіб із Криму до РФ; безкарність осіб, винних у порушеннях прав людини; перешкоджання діяльності незалежних журналістів, правозахисників і адвокатів; заборона, необґрунтоване закриття або перешкоджання діяльності культурних, релігійних і представницьких інституцій (зокрема, заборона Меджлісу кримськотатарського народу), громадських організацій, медіа, проведення культурних заходів; обмеження навчання українською та кримськотатарською мовами; заборона на в’їзд до Криму кримськотатарським громадським діячам; примус щодо служби населення в армії і відповідні тиск та пропаганда; примусове поширення на населення громадянства РФ; недопущення роботи в Криму місій міжнародних організацій для моніторингу порушень прав людини⁷.

Ініціаторами і “спонсорами” проєкту резолюції стали вже 42 країни⁸. Кількість держав, які підтримали і не підтримали резолюцію, не змінилася (70 і 26), 76 держав утрималися від голосування⁹.

Резолюцію з такою самою назвою 2018 р. (№ 73/263) було розширено, вона містила більш виразне (хоча по суті те саме) формулювання щодо статусу Криму: ‘захоплення Криму силою є незаконним і є порушенням міжнародного права, <...> ці території має бути повернуто’. Державам і міжнародним організаціям було запропоновано офіційно використовувати щодо Криму таке визначення: “АР Крим і м. Севастополь, Україна, тимчасово оку-

⁵ United Nations General Assembly. Seventy-first session. 65th plenary meeting. Official records. A/71/PV.65. 19 December 2016.

⁶ United Nations General Assembly. Seventy-first session. 65th plenary meeting. Official records. A/71/PV.65. 19 December 2016.

⁷ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Resolution 72/190 adopted by the General Assembly on 19 December 2017.

⁸ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Draft resolution A/C.3/72/L.42

⁹ United Nations General Assembly. Seventy-second session. 73rd plenary meeting. Official records. A/72/PV.73. 19 December 2017.

повані Російською Федерацією”. Серед порушень прав людини додані: поза-судові страти, викрадення, насильницькі зникнення; політично мотивовані переслідування, залякування, насильство, включно із сексуальним; використання психіатрії з каральною метою; депортації; обмеження свободи думки і висловлювання, об’єднань, мирних зібрань, сповідання релігії чи вірувань; використання антитерористичних та антиекстремістських законів для придушення інакомислення. РФ було закликано допускати співробітників консульств України до затриманих громадян України, а також офіційних представників України, включно із співробітниками Офісу Уповноваженого Верховної Ради України, – до ув’язнених осіб та інших громадян України¹⁰.

Проект документа представили 32 держави¹¹. За ухвалення резолюції проголосували 66 держав, 27 – проти, 71 країна утрималася від голосування¹².

Резолюція № 74/168 2019 р. містила посилення на ширше коло актів міжнародного права, зокрема на резолюцію ГА ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. “Визначення агресії”¹³ та ін. Серед порушень прав людини, здійснюваних РФ на території окупованого Криму, цього разу були додані чіткіші формулювання щодо: примусового відправлення осіб до психіатричних лікарень як форми залякування та покарання політичних опонентів і активістів; використання тортур для отримання фальшивих зізнань у політично мотивованих переслідуваннях; перешкоджання реалізації соціальних та економічних прав мешканців, зокрема дітей, людей похилого віку і осіб з обмеженими можливостями; тиску на релігійні громади, зокрема через часті поліцейські рейди, невинуватні вимоги під час реєстрації громад, що впливають на правовий статус і права власності, погрози і переслідування вірних Православної церкви України (далі – ПЦУ), протестантських конфесій, мусульман, Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ), римо-католиків, Свідків Єгови, безпідставні переслідування десятків мирних мусульман за приписуване їм членство у певних релігійних організаціях; масових затримань правозахисників на підставі боротьби з тероризмом та інших форм репресій щодо них; цілеспрямованої політики РФ щодо зміни демографічної структури Криму через, з одного боку, створення неприйнятних умов для проживання місцевого населення, що для багатьох стало причиною виїзду, а з другого – через сприяння переїзду росіян на цю територію; різноманітних заходів окупаційної влади, спрямованих на дискримінацію етнічних і релігійних груп, зокрема кримських татар і українців; недопущення незалежних лікарів і представників міжнародних організацій до заа-

¹⁰ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Resolution 73/263 adopted by the General Assembly on 22 December 2018.

¹¹ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Draft resolution A/C.3/73/L.48. 31 October 2018.

¹² United Nations General Assembly. Seventy-third session. 65th plenary meeting. Official records. A/73/PV.65. 21 December 2018.

¹³ Definition of Aggression. Resolution 3314 (XXIX) adopted by the General Assembly on 14 December 1974.

рештованих і ув'язнених осіб, а також відсутність ефективного розслідування смертей таких осіб¹⁴.

Проект документа представили 34 країни¹⁵. Резолюцію підтримали: 66 держав проголосували “за”, 23 – “проти” (зокрема, Вірменія, Білорусь, Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан), 83 – утрималися¹⁶.

У резолюції № 75/192 2020 р. було уточнено і наголошено на частині вже традиційних положень. Зокрема, зазначалося, що ‘органи та чиновники Російської Федерації, запроваджені в тимчасово окупованому Криму, є не-легітимними і мають згадуватися як “окупаційні органи влади Російської Федерації”’. Серед нових положень: занепокоєння і засудження непотрібних і непропорційних обмежувальних заходів окупаційної влади у зв’язку з пандемією коронавірусу й водночас недостатності медичних і гігієнічних заходів для попередження цього захворювання; невідповідні умови у пенітенціарних інституціях, зокрема переповнені камери і брак дієвої медичної допомоги; непропорційні й дискримінаційні обшуки приватних помешкань, офісів, рейди у місцях зібрань кримських татар; негативний вплив окупації на реалізацію соціально-економічних прав населення, особливо його вразливих груп; обмеження для громадян України на окупованих територіях щодо реалізації їх соціально-економічних прав, включно з правом на роботу, а також щодо можливості зберігати їх ідентичність, культуру, освіту українською і кримськотатарською мовами; мілітаризація й асиміляція молоді та блокування її доступу до освіти в Україні; будівництво інфраструктурних об’єктів, пов’язане з експропріацією землі, руйнуванням будинків, виснаженням природних і сільськогосподарських ресурсів, що має негативний вплив на природу і спричиняє зміни в економічній і демографічній структурі півострова; знесення або позбавлення громад їх релігійних будівель; розгляд справ цивільного населення у військових судах, неповага з боку держави-окупанта до стандартів справедливого судового розгляду; кримінальне переслідування кримчан за ухилення від призову до збройних сил РФ; невинуватне втручання у роботу медіа, свавільні арешти, утримання, переслідування, залякування їх співробітників у зв’язку з їх професійною діяльністю. Наголошувалися: право всіх внутрішньо переміщених осіб та біженців на повернення до Криму й вимога поваги до їх прав власності; вимога відкрити повну інформацію про дітей, позбавлених батьківської опіки в Криму з початку окупації, включно з пізніше усиновленими чи переданими до прийомних сімей за межі Криму, щоб забезпечити можливість Україні опікуватися ними та забезпечити їхній захист¹⁷.

¹⁴ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Resolution 74/168 adopted by the General Assembly on 18 December 2019.

¹⁵ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Draft resolution A/C.3/74/L.28. 31 October 2019.

¹⁶ United Nations General Assembly. Seventy-fourth session. 50th plenary meeting. Official records. A/74/PV.50. 18 December 2019.

¹⁷ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Resolution 75/192 adopted by the General Assembly on 16 December 2020.

Проект документа представили 27 країн¹⁸. Резолюцію підтримало 64 держави, проти неї проголосували 23 (зокрема, Вірменія, Білорусь, Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан), 86 утрималися від голосування¹⁹.

У резолюції № 76/179 2021 р. було додано засудження: обмеження у праві на вільне пересування для колишніх засуджених за політичними звинуваченнями; переслідування осіб, які відмовляються надавати свідчення проти третіх осіб; руйнування культурної спадщини, незаконних археологічних робіт, переміщення культурних цінностей, переслідування релігійних традицій, 'спрямовані на стирання української й кримськотатарської культурних ідентичностей з етнокультурного ландшафту Криму'; проведення загальноросійського перепису населення в Криму, законність якого щодо цього регіону не повинна визнаватися; депортації громадян України з Криму, зокрема на підставі застосування міграційного та виправного законодавства РФ. Останню закликали до: застосування заходів щодо обмеження вільної міграції її громадян до Криму; оприлюднення докладної інформації про поширення коронавірусу в Криму і заходів щодо боротьби з пандемією; забезпечення належних життєвих умов у Криму, включно із справедливим і недискримінаційним розподілом водних ресурсів серед цивільного населення. Кримських татар уперше в серії резолюцій щодо України названо корінним народом Криму, РФ закликало поважати відповідні права корінних народів України, встановлені у Декларації ООН про права корінних народів 2007 р. Серед міжнародних переговорних майданчиків для сприяння поліпшенню ситуації з правами людини на півострові згадано Міжнародну кримську платформу, до участі в якій закликало всіх держав-членів²⁰.

Проект представили 29 країн²¹. Резолюцію ухвалили 65 голосами "за", проти неї проголосували 25 держав (зокрема, Вірменія, Білорусь, Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан), 85 утрималися²².

Резолюція № 77/229 2022 р., ухвалена в умовах широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, містила нові положення: вказівку на використання території Криму для подальшої агресії РФ і спроби незаконної анексії Херсонської й Запорізької областей; перенесення досвіду окупації Криму на інші території України, що перебувають під "тимчасовим військовим контролем" РФ, силове утримання яких є незаконним та їх має бути негайно повернуто Україні; невиконання РФ тимчасового наказу Міжнародного Суду ООН 2022 р. (щодо припинення бойових дій та ін.); засудження розпалювання в Росії ненависті до України й українців, ПЦУ, кримських татар, мусульман, Свідків Єгови, громадських активістів, поширення закликів щодо

¹⁸ Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Draft resolution A/C.3/75/L.32. 30 October 2020.

¹⁹ United Nations General Assembly. Seventy-fifth session. 46th plenary meeting. Official records. A/75/PV.46. 16 December 2020.

²⁰ Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Resolution 76/179 adopted by the General Assembly on 16 December 2021.

²¹ Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Draft resolution A/C.3/76/L.29. 28 October 2021.

²² United Nations General Assembly. Seventy-sixth session. 53rd plenary meeting. Official records. A/76/PV.53. 16 December 2021.

звірств проти українців у медіа; поширення дезінформації, спрямованої на виправдання агресії проти України, зокрема через систему освіти; ухвалення нового законодавства РФ, спрямованого на відмовлення мешканців Криму від мирних протестів; так звані фільтраційні процедури щодо переміщених осіб. Від РФ вимагалось: негайно припинити її агресію й без умов вивести свої збройні сили (далі – ЗС) із міжнародно визнаної території України; припинити перешкоджання мешканцям Криму, зокрема українцям і кримським татарам, у культурному житті їх громад; припинити кримінальне переслідування мешканців Криму за опір призову і мобілізації до ЗС РФ; скасувати рішення щодо спрощеної процедури набуття громадянства РФ для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківської опіки; припинити переміщення українських дітей на територію РФ, вжити всіх належних дій для їх безпечного повернення та воз'єднання сімей. Низку положень попередніх резолюцій щодо незаконних дій РФ у цьому документі було поширено на всі окуповані нею території України²³.

Проект резолюції представили 44 країни²⁴. Її підтримали 82 держави, проти проголосували 14 (Білорусь, Китай, Казахстан та ін.), 80 утрималися від голосування²⁵.

Резолюція № 78/221 2023 р. має суттєво розширену назву: “Ситуація з правами людини на тимчасово окупованих територіях України, включно з Автономною Республікою Крим та містом Севастополь”. Це відображає не перше, але більш послідовне поширення положень цієї групи резолюцій на всі незаконно контрольовані й анексовані території України – АР Крим, Севастополь, частини Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей²⁶. Водночас значна частина положень документа концентрується насамперед на особливих реаліях і порушеннях прав людини саме на Кримському півострові.

У резолюції відображено нову кваліфікацію дій РФ: замість “тимчасового військового контролю” – “тимчасовий контроль або окупація” українських територій. Отже, в одній формулі об'єднано окупацію як традиційний інститут міжнародного гуманітарного права та незаконне здійснення ефективного контролю як інститут, що послідовно розвивається в рішеннях міжна-

²³ Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Resolution 77/229 adopted by the General Assembly on 15 December 2022.

²⁴ Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Draft resolution A/C.3/77/L.35. 1 November 2022.

²⁵ United Nations General Assembly. Seventy-seventh session. 54th plenary meeting. Official records. A/77/PV.54. 15 December 2022.

²⁶ У коментарі Міністерства закордонних справ України (далі – МЗС України) щодо ухвалення цієї резолюції дещо невиправдано стверджується, що цей документ вперше “охоплює ситуацію з правами людини на всіх тимчасово окупованих РФ територіях України”. Адже таке охоплення передбачене вже в резолюції 2022 р. із цієї ж групи. Див.: Коментар МЗС України щодо ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН резолюції “Ситуація з правами людини на тимчасово окупованих територіях України, включаючи Автономну Республіку Крим та місто Севастополь” (Вебсайт Міністерства закордонних справ України, 20.12.2023) <<https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ua-shchodo-uhvalennya-generalnoy-u-asambleyeyu-onn-rezolyuciyi-situaciya-z-pravami-lyudini-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini-vklyuchayuchi-ar-krim-ta-misto-sevastopol>> (дата звернення: 26.03.2024).

родних трибуналів *ad hoc* та Європейського суду з прав людини²⁷. На нашу думку, це може підкреслювати, що у баженні розробників проєкту резолюції ці два різні режими зближені за своїм правовим регулюванням та на практиці безпосередньо пов'язані один з іншим (наприклад, другий переходить у перший). Отже, документ прагне використати норми та підходи, напрацьовані щодо них обох, в умовах складності, багатоаспектності й мінливості правового режиму захоплених Росією територій України. Також замість “агресії РФ” у резолюції здебільшого використовується формулювання “агресивна війна РФ” проти України.

Резолюція містить низку нових положень. Зокрема, здійснено посилення на Конвенцію про права дитини й Конвенцію про права осіб з інвалідністю як застосовні щодо предмета резолюції; збільшено кількість згадок про корінні народи України. Засуджуються: протиправна практика РФ щодо свавільних затримань та захоплення цивільних заручників на окупованих територіях; руйнування греблі Каховської гідроелектростанції, що має і матиме надалі катастрофічні наслідки для цілого регіону України, а також відмова у гуманітарному допуску представників ООН на постраждалу від цього територію, окуповану РФ; насильницькі дії РФ на Запорізькій атомній електростанції, що можуть мати катастрофічні наслідки не лише для України, а й для низки інших держав; використання окупованих територій для нанесення атак ракетами і безпілотниками по решті території України (при цьому вказано на свідомий характер атак на цивільні об'єкти, включно з лікарнями та критичною енергетичною інфраструктурою; підлив глобальної харчової безпеки через атаки на українські цивільні морські порти та їх інфраструктуру, засоби навігації, зернові термінали, спроби блокади українських портів, погрози застосування сили проти цивільних суден). Більш докладно розкриті і підкріплені посиланням на ордери Міжнародного кримінального суду питання засудження насильницького переміщення дітей та інших цивільних осіб у межах окупованих територій та їх депортації до РФ, протиправна зміна цивільного статусу українських дітей – їх усиновлення або передання до прийомних сімей²⁸.

Проект резолюції представили 50 країн²⁹. Її ухвалення підтримали 78 держав, проти проголосували 15 (Білорусь, Бурунді, Китай, Куба, КНДР, Еритрея, Гондурас, Іран, Малі, Нікарагуа, Нігер, РФ, Судан, Сирія, Зімбабве), утрималися від голосування 79, не брала участь у голосуванні 21 країна (Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан та ін.)³⁰.

²⁷ Див. про це: Стойко О. М., Кресіна І. О., Кресін О. В. *Відродження постконфліктних територій: світовий досвід і Україна: наукова записка* (Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Норма права 2020); Кресін О. В. Рішення ЄСПЛ щодо Криму 2020 р. і щодо Донбасу 2023 р.: юридична кваліфікація незаконного контролю РФ щодо території України (2023) 3 *Право України* та ін.

²⁸ Situation of human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. Resolution 78/221 adopted by the General Assembly on 19 December 2023.

²⁹ Situation of human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. Draft resolution A/C.3/78/L.42. 31 October 2023.

³⁰ Situation of human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol: resolution / adopted by the General Assembly. Voting Summary. 19.12.2023.

Слід відзначити, що підтримка кожної з резолюцій в цій серії державами-членами була достатньою і водночас недостатньо переконливою, а також нижчою, ніж щодо резолюцій про права людини в інших державах (КНДР, М'янма, Іран). Крім того, окрім невеликого сплеску в 2022 р., який відобразив реакцію деяких держав-членів на повномасштабне вторгнення РФ в Україну, загалом зберігалася тенденція до поступового зниження підтримки “українських” резолюцій такого типу. Також варто звернути увагу на те, що, окрім першої резолюції з цієї серії в 2016 р., наступні практично не обговорювалися. Причини цього переважно не пов'язані з війною РФ проти України. Зокрема, це незмінна позиція багатьох держав щодо неприпустимості змішування політичних питань (проблеми політичної цілісності держав, самовизначення народів та ін.) з питаннями захисту прав людини, а також щодо нібито непропорційно значної уваги в ГА ООН до проблем “західних” держав і “подвійних стандартів” у ставленні до держав у різних регіонах світу.

Тетяна Фулей

кандидатка юридичних наук, заслужена юристка України, начальниця відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України (Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9800-8785>
science.nsj@gmail.com

УДК 340.13+347.9:341.645.5

ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ СУДАМИ УКРАЇНИ: ФЕНОМЕН СПРАВИ *YVONNE VAN DUYN V. HOME OFFICE*

АНОТАЦІЯ. Рішення Суду справедливості Європейського Союзу (ЄС) у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* можна вважати своєрідним феноменом судового правозастосування в Україні – так, Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР) налічує понад 100 тис. рішень національних судів з посиланням на цю справу, до того ж найбільш ранні рішення у ЄДРСР датуються 2007 р., а пік масового цитування (понад 30 тис. щороку) припав на 2009–2011 рр., тобто задовго до підписання та ратифікації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Доволі прикметно, що позиція Суду справедливості ЄС щодо принципу юридичної визначеності, з посиланням на справу *Yvonne van Duyn v. Home Office*, національними судами була “долучена” до ланцюжка “принцип верховенства права – з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ)”, попри те, що вона не мала жодного стосунку до практики ЄСПЛ; відтак ця позиція стала сполучною ланкою між принципом верховенства права, яким національний суд керується “з урахуванням практики ЄСПЛ”, та висновком суду, що “зацікавлені особи повинні мати змогу покладатися на зобов’язання, взяті державою”.

Справа *Yvonne Van Duyn v. Home Office* є лише окремим, проте доволі показовим прикладом запиту на “гарні цитати”, інакше кажучи, загальної тенденції суддів для “підсилення” обґрунтованості судових рішень посилалися на “високе”, на авторитет. Очевидно, що таким авторитетом передусім є практика ЄСПЛ. Ту обставину, що рішення Суду справедливості ЄС, на відміну від практики ЄСПЛ, у той період не були джерелами права в Україні, судді не усвідомлювали або ігнорували.

Рішення Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* стосується тлумачення одного з аспектів юридичної визначеності щодо застосування директив Ради ЄС (як джерел права ЄС) та їх прямої дії на громадян держав – членів ЄС – питань, які в українських судах у принципі не могли виникнути; водночас воно застосовується українськими судами для трактування “юридичної визначеності як основи правовідносин, що виникають в процесі реалізації певного права”, найчастіше – на отримання надбавки до пенсії або іншої соціальної виплати. Аналіз цитати з рішення Суду справедливості ЄС, яка стала “вірусною”, дає змогу виснувати, що запит на “гарні цитати” не корелюється з потребою опрацювати джерела цитування: щонайменше дві фрази із “вірусної” цитати (щодо відсутності механізму реалізації права та щодо застосування державою зобов’язань, які “містяться у законодавчому

© Тетяна Фулей, 2024

акті, який загалом не має автоматичної прямої дії”) мали б викликати питання у будь-якого юриста, а масштаб цитування (понад 100 тис.) свідчить про поширеність явища, яке можна охарактеризувати як нездатність чи небажання вникати в суть.

Ураховуючи, що українським суддям з часом доведеться застосовувати не лише рішення Суду справедливості ЄС, а й практику міжнародних кримінальних судів і трибуналів, наприклад, при розгляді справ щодо воєнних злочинів, важливо їх застосовувати релевантно та доречно. У цьому аспекті ключовою є роль Верховного Суду – оскільки запит на “гарні цитати” існує, він у той чи інший спосіб буде задоволений. Відтак суд касаційної інстанції має їх не відтворювати у своїх рішеннях, тим самим поширюючи як зразок для наслідування, а критично осмислювати, виконуючи завдання забезпечення єдності судової практики через формування доречних висновків про обрання та застосування норм права до спірних правовідносин.

Ключові слова: принцип верховенства права; принцип юридичної визначеності; практика ЄСПЛ; джерело права; механізм реалізації права особи; суд; Суд справедливості ЄС.

Європейська рада 23–24 червня 2022 р. ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі¹ (далі – ЄС). Це рішення значно активізувало увагу українських суддів до права ЄС. Варто зауважити, що Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) і касаційні суди, посилаючись на пріоритетність міжнародних договорів, у своїй практиці неодноразово застосовували міжнародні стандарти щодо забезпечення справедливої конкуренції з урахуванням практики Суду справедливості ЄС (англ. *Court of Justice of the European Union (CJEU)*)². Так, широкого розголосу набув висновок, викладений у п. 9.1 Постанови ВП ВС від 3 серпня 2022 р. у справі № 910/9627/20, про те, що згідно з ч. 11 ст. 2 Закону України “Про ринок електричної енергії”³

суб’єкти владних повноважень, а також суди при застосовуванні норм цього Закону беруть до уваги правозастосовну практику Енергетичного Співтовариства та Європейського Союзу, зокрема рішення Суду Європейського Союзу (Європейського Суду, Загального Суду), практику Європейської Комісії та Секретаріату Енергетичного Співтовариства щодо застосовування положень актів законодавства Європейського Союзу, зазначених у цій статті⁴.

Цей та низка інших висновків ВС щодо розгляду спорів у сфері енергетики вже стали предметом наукового аналізу⁵.

Проте застосування рішень Суду справедливості ЄС судами України має набагато тривалішу історію, що заслуговує на окреме дослідження.

¹ European Council conclusions, 23–24 June 2022 <<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/24/european-council-conclusions-23-24-june-2022/>> (accessed: 14.11.2023).

² Судді ВС розповіли про значення і застосування практики Суду Європейського Союзу в національній практиці з питань міжнародного захисту судами України (*Судова влада України*, 13.10.2023) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1492553>> (дата звернення: 05.12.2023).

³ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>> (дата звернення: 05.12.2023).

⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 серпня 2022 р. у справі № 910/9627/20. Провадження № 12-59rc21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852859>> (дата звернення: 06.12.2023).

⁵ Badanova I, ‘EU Law in Non-EU Countries: Reflections on Ukrainian Supreme Court’s Jurisprudence on Energy Matters’ (2023) 9–10 Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки 12–17. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2022.9-10.12-17>.

Передусім ідеться про феномен справи *Yvonne Van Duyn v. Home Office*⁶, на яку у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР) є понад 100 тис. посилань (станом на 23 листопада 2023 р. – 111 904), найраніші з яких датуються 2007 р. Поза сумнівом, Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію)⁷, ратифікована Законом України “Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони”⁸, передбачає поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді. До прикладу, ст. 153 Угоди про асоціацію містила зобов’язання України з поступового приведення існуючого та майбутнього законодавства у сфері державних закупівель у відповідність до *acquis* ЄС у сфері державних закупівель, і у цьому процесі належна увага повинна приділятися відповідному прецедентному праву ЄС та імплементаційним заходам Європейської Комісії, а також, якщо в цьому виникне необхідність, будь-яким змінам в *acquis* ЄС, що відбуватимуться у той самий час. Однак посилання у рішеннях національних судів на рішення Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne Van Duyn v. Home Office* набули масового характеру задовго до підписання Угоди про асоціацію, що породжує питання про юридичне підґрунтя застосування рішень Суду справедливості ЄС українськими судами.

Мета дослідження – проаналізувати застосування національними судами рішення Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne Van Duyn v. Home Office* як феномен (тобто незвичайне явище, яке важко збагнути) правозастосування, дослідити його хронологію, масштаб, характерні риси, зрозуміти наслідки та засвоїти уроки (те, що англійською зазвичай позначають як *lessons learned*).

“Вірусна” цитата: хронологія виникнення та поширення

Найраніше ухваленими судовими рішеннями, у яких згадується рішення Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne Van Duyn v. Home Office*, як вбачається з ЄДРСР, є три постанови Окружного адміністративного суду міста Києва (далі – ОАСК) від 20 листопада 2007 р. у справах № 7/107, № 7/121 та № 7/136 за позовами до Адміністративно-господарського управління Генерального Штабу Збройних Сил України про визнання дій неправомірними.

⁶ Yvonne van Duyn v Home Office. Judgment of the Court of 4 December 1974. Case 41-74. European Court Reports 1974-01337 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61974CJ0041>> (accessed: 05.12.2023).

⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення: 05.12.2023).

⁸ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України 16 вересня 2014 р. № 1678-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>> (дата звернення: 05.12.2023).

ми та стягнення грошової компенсації за неотримане колишніми військово-службовцями речове майно. Визнаючи дії відповідача неправомірними, суд, зокрема, зазначив:

Правовідносини, що виникають в процесі реалізації права на пільгу (в даному випадку це стосується можливості реалізації встановленої державою гарантії для військово-службовців як складової їхнього правового статусу), будуються на принципі юридичної визначеності. Зазначений принцип не дозволяє державі посилатися на відсутність певного нормативного акта, який визначає механізм реалізації прав та свобод громадян, закріплених у конституційних та інших актах. Як свідчить позиція Суду ЄС у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office (Case 41/74 van Duyn v. Home Office)* принцип юридичної визначеності означає, що зацікавлені особи повинні мати змогу покладатися на зобов'язання, взяті державою, навіть якщо такі зобов'язання містяться у законодавчому акті, який загалом не має автоматичної прямої дії. Така дія зазначеного принципу пов'язана з іншим принципом відповідальності держави, який полягає у тому, що держава не може посилатися на власне порушення зобов'язань для запобігання відповідальності.

При цьому, якщо держава чи орган публічної влади схвалили певну концепцію, в даному випадку це надання військовослужбовцям певних гарантій, а саме забезпечення їх речовим майном або за їхнім бажанням надання грошової компенсації за належне їм речове майно, така держава чи орган вважатимуться такими, що діють протиправно, якщо вони відступлять від такої політики чи поведінки, зокрема, щодо фізичних осіб без завчасного повідомлення про зміни в такій політиці чи поведінці, оскільки схвалення такої політики чи поведінки дало підстави для виникнення обґрунтованих сподівань у фізичних осіб стосовно додержання державою чи органом публічної влади такої політики чи поведінки⁹.

Через кілька днів – 27 листопада 2007 р. – подібне мотивування наведено в іншій постанові ОАСК, якою зобов'язано Головне управління Пенсійного фонду України (далі – ПФУ) в м. Києві зробити перерахунок раніше призначеної пенсії без застосування обмежень, встановлених Законом України “Про Державний бюджет України на 2006 рік”¹⁰. Загалом у ЄДРСР є 7 постанов ОАСК, датованих 2007 р., із наведеною вище цитатою.

На початку наступного року практику посилатися на це рішення запозичили й інші суди. Так, 10 січня 2008 р. Рівненський окружний адміністративний суд, розглядаючи справу № 2-а-7837/08 за позовом 23 осіб, які є дітьми війни в розумінні Закону України “Про соціальний захист дітей війни”, до районного управління ПФУ про зобов'язання перерахувати та виплатити пенсію з врахуванням доплати в розмірі 30 % мінімальної пенсії за віком, зазначив:

Суд також не бере до уваги посилання відповідача на те, що відсутній нормативно-правовий акт, який визначав би порядок реалізації ст. 6 Закону України “Про со-

⁹ Постанови Окружного адміністративного суду міста Києва від 20 листопада 2007 р. у справі № 7/107 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/9629062>>, у справі № 7/121 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/9629075>> та у справі № 7/136 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/9629077>> (дата звернення: 05.12.2023).

¹⁰ Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 27 листопада 2007 р. у справі № 7/108 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/2497863>> (дата звернення: 05.12.2023).

ціальний захист дітей війни”. Керуючись принципом верховенства права, суд з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини, зазначає, що правовідносини, які виникають в процесі реалізації права на отримання надбавки до пенсії будуються на принципі юридичної визначеності. Зазначений принцип не дозволяє державі посилаючись на відсутність певного нормативного акта, який визначає механізм реалізації прав та свобод громадян, закріплених у конституційних та інших актах. Як свідчить позиція Суду ЄС у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* (Case 41/74 *van Duyn v. Home Office*) принцип юридичної визначеності означає <...> [продовження ідентичне наведеної вище цитаті з постанови ОАСК від 20 листопада 2007 р. – Т. Ф.]¹¹.

Таким чином позиція Суду справедливості ЄС (у текстах рішень національних судів – “Суду ЄС”) щодо принципу юридичної визначеності була “долучена” до ланцюжка “принцип верховенства права – який застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини” як його завершальна ланка, хоча вона вочевидь не мала жодного стосунку до практики ЄСПЛ. Водночас практика ЄСПЛ (на відміну від практики Суду справедливості ЄС) в Україні уже визнавалася джерелом права, тоді як для застосування рішень Суду справедливості ЄС правових підстав на той час не було.

Доволі швидко відтворення цитати щодо позиції Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* (з певними модифікаціями у різних категоріях справ) у рішеннях національних судів набуло масового характеру. Зараз цю цитату можна було б охарактеризувати “вірусною”, проте тоді такого поняття ще не існувало. Так, відповідно до ЄДРСР, кількість документів, у яких згадується справа *Yvonne van Duyn v. Home Office*, ухвалено: у період по 31 грудня 2008 р. – 3481 рішень; по 31 грудня 2009 р. – вже 39 543, по 31 грудня 2010 р. – 70 878, по 31 грудня 2011 р. – 104 184.

Рішення Суду справедливості ЄС як ланка ланцюжка: “засилений” касаційною інстанцією зразок для наслідування

“Вірусна” цитата з посиланням на справу *Yvonne van Duyn v. Home Office* є у рішеннях судів усіх інстанцій, зокрема й касаційної. Так, Вищий адміністративний суд України (далі – ВАСУ) відтворив її в ухвалі від 23 грудня 2009 р. у справі № 2а-1022/06 (22-ас/1919)¹² за позовом потерпілого внаслідок Чорнобильської катастрофи 3 категорії про стягнення невикладених коштів. Водночас у ланцюжок “принцип верховенства права – з урахуванням практики ЄСПЛ – позиція Суду справедливості ЄС” ВАСУ “вмонтував” ще одну ланку, а саме ст. 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” (далі – Закон № 3477-IV)¹³. Зокрема, використовуючи цитату з посиланням на рішення

¹¹ Постанова Рівненського окружного адміністративного суду від 10 січня 2008 р. у справі № 2-а-7837/08 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/3886888>> (дата звернення: 05.12.2023).

¹² Ухвала Вищого адміністративного суду України від 23 грудня 2009 р. у справі №2а-1022/06 (22-ас/1919) <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/7288153>> (дата звернення: 05.12.2023).

¹³ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>> (дата звернення: 05.12.2023).

Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office*, колегія суддів ВАСУ зазначила, що застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики та рішень ЄСПЛ та керується ст. 17 Закону № 3477-IV, у якій встановлено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Після такого вступу, з одного боку, у неуважного чи необізнаного читача могло виникнути враження, що йдеться про рішення ЄСПЛ (а не якогось іншого суду), яке ще більше підсилювалося включенням рішення Суду справедливості ЄС до переліку рішень ЄСПЛ у наступному абзаці ухвали ВАСУ:

Також колегія суддів бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, зокрема, справа “Кечко проти України”, “Бурдов проти Росії”, № 59498/00, пар. 35, ECHR 2002-III (*mutatis mutandis*), справа *Yvonne van Duyn v. Home Office* (Case 41/74 *van Duyn v. Home Office*; справа про принцип юридичної визначеності)¹⁴.

З другого боку, ВАСУ остаточно оформив такий ланцюжок: застосування принципу верховенства права з урахуванням судової практики та рішень ЄСПЛ – посилання на ст. 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” → вказівка на те, що правовідносини у справі ґрунтуються на принципі юридичної визначеності → викладення позиції Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* → посилання на це рішення у переліку рішень ЄСПЛ з наголосом, що колегія суддів бере до уваги практику ЄСПЛ. Цим немов би створювалося враження, що для використання позиції, висловленої у рішенні Суду справедливості ЄС (в ухвалі ВАСУ – “Суду ЄС”), у національному законодавстві існує юридичне підґрунтя, тоді як насправді підстав для такого висновку не було – такого підґрунтя не існувало. Касаційний суд не започаткував такий підхід – як проілюстровано вище, вказівка на те, що суд керується верховенством права з урахуванням практики ЄСПЛ була вже в постанові Рівненського окружного адміністративного суду¹⁵, а посилання на ст. 17 Закону № 3477-IV трапляється, до прикладу, у постанові ОАСК від 10 липня 2008 р. у справі № 9/107¹⁶ щодо зобов’язання здійснити перерахунків і виплату щорічної допомоги на оздоровлення за 2007 р. та щомісячну додаткову пенсію за 2007 р. відповідно до статей 48, 50 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”. Водночас ВАСУ “засилив” його як зразок для наслідування – як самим ВАСУ¹⁷, так і судами нижчих інстанцій.

Проте, як вже зазначалося, на відміну від практики ЄСПЛ, яка застосовувалася судами як джерело права в силу ст. 17 Закону № 3477-IV, на той час не існувало жодних правових підстав для застосування національними

¹⁴ Ухвала Вищого адміністративного суду України від 23 грудня 2009 р. у справі №2а-1022/06 (н 12).

¹⁵ Постанова Рівненського окружного адміністративного суду від 10 січня 2008 р. у справі № 2-а-7837/08 (н 11).

¹⁶ Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 10 липня 2008 р. у справі № 9/107 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/2486112>> (дата звернення: 05.12.2023).

¹⁷ Ухвала Вищого адміністративного суду України від 17 червня 2010 р., провадження К-4989/08 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/10396202>> (дата звернення: 05.12.2023).

судами рішень Суду справедливості ЄС. За такою ж логікою можна було б викласти зміст принципу юридичної визначеності – а саме для цього справа *Yvonne van Duyn v. Home Office* наводилася – з рішення, до прикладу, англійського, французького, американського чи німецького суду. Проте у такому випадку факт неналежності такого рішення до джерел права в Україні був би очевидним, і в уважного читача неминуче виникло б запитання на кшталт “до чого тут рішення іноземного суду?”, тоді як щодо Суду справедливості ЄС, назва якого (особливо у варіанті “Суд ЄС”) співзвучна з назвою ЄСПЛ, підміна джерел права була менш очевидною.

Багаторазове копіювання неминуче призводить до помилок. В одній із постанов ВАСУ, а саме від 7 листопада 2013 р. у справі № 2-а-3785/10/1870, зазначалося:

<...> згідно усталеної практики ЄСПЛ, що викладена, зокрема, у рішенні по справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* (Case 41/74 *van Duyn v. Home Office*), принцип юридичної визначеності означає, що зацікавлені особи повинні мати змогу покладатися на зобов’язання, взяті державою¹⁸.

Незважаючи на подальше виправлення описки¹⁹, цитоване вище формулювання з постанов ВАСУ від 7 листопада 2013 р. посилює сприйняття зазначених положень із рішення Суду справедливості ЄС – що особи повинні мати змогу покладатися на зобов’язання, взяті державою – як “усталеної практики ЄСПЛ”, що має застосовуватися судами як джерело права в Україні.

Про що свідчить аналіз рішень з ЄДРСП

Вибірковий аналіз судових рішень з ЄДРСП (усі понад 100 тис. рішень з посиланням на справу *Yvonne van Duyn v. Home Office*, на наше переконання, аналізувати недоцільно) дає змогу дійти таких висновків.

По-перше, у рішеннях національних судів суб’єкт його ухвалення зазначається щонайменше у трьох варіантах: Суд ЄС, ЄСПЛ та “Європейський суд”. Третій варіант свідчать про те, що автори таких рішень знайомі з тим, що відповідачем в ЄСПЛ є держава-член Ради Європи, відтак ймовірно розуміли, що ЄСПЛ не міг прийняти рішення *Yvonne van Duyn v. Home Office*.

По-друге, незважаючи на назву суду – ЄСПЛ, Суду ЄС чи неіснуючого “Європейського суду” – це рішення наводилося у переліку джерел права, які застосовує національний суд. Як продемонстровано вище, рішення у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* було сполучною ланкою між принципом верховенства права, яким національний суд керується “з урахуванням практики ЄСПЛ”, яка на підставі ст. 17 Закону № 3477-IV є джерелом права,

¹⁸ Постанова Вищого адміністративного суду України від 7 листопада 2013 р. у справі № 2-а-3785/10/1870, К/9991/12447/11 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/35090876>> (дата звернення: 05.12.2023).

¹⁹ Ухвала Вищого адміністративного суду України про виправлення описки від 2 жовтня 2014 р. у справі № 2-а-3785/10/1870 (К/9991/12447/11) <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/41332416>> (дата звернення: 05.12.2023).

та висновком суду, що “зацікавлені особи повинні мати змогу покладатися на зобов’язання, взяті державою”. Очевидно те, що рішення Суду справедливості ЄС не були джерелами права в Україні, судді цей факт не усвідомлювали або ігнорували. На це вказує також посилення на це рішення, через кому, у переліку рішень ЄСПЛ²⁰.

По-третє, пік масового цитування рішення у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* як джерела права в Україні припав на 2009–2011 рр. – понад 30 тис. цитувань щороку, далі він зменшився до кількох сотень на рік. До прикладу, на 31 грудня 2013 р. налічувалося 106 927, 31 грудня 2017 р. – 107 740, на 31 грудня 2022 р. – 111 511. Водночас констатуємо, що це рішення продовжує застосовуватися судами усіх рівнів, включно з Верховним Судом, до прикладу, крайній раз – у постанові від 16 березня 2023 р.²¹.

По-четверте, справа *Yvonne van Duyn v. Home Office* застосовується у різних категоріях спорів – не лише у різноманітних категоріях спорів щодо соціальних виплат, де це справді було масовим, а й у податкових спорах²², спорах з приводу охорони навколишнього природного середовища²³ тощо.

По-п’яте, рішення у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* застосовується українськими судами як трактування юридичної визначеності як основи правовідносин, що виникають в процесі реалізації певного права, найчастіше – на отримання надбавки до пенсії або іншої соціальної виплати. Зупинимось на цьому детальніше.

Застосування “вірусної” цитати (як юридичного підґрунтя для вирішення спору та мотивування рішення) до обставин справи, зокрема у соціальних спорах, дає змогу виокремити щонайменше дві проблеми, які заслуговують на детальніший аналіз.

Відсутність механізму реалізації прав в. відсутність бюджетних коштів

Перша проблема стосується механізму реалізації прав – суд зазначив, що принцип юридичної визначеності “не дозволяє державі посилаючись на відсутність певного нормативного акта, який визначає механізм реалізації прав та свобод громадян, закріплених у конституційних та інших актах”. Переважна більшість спорів, зокрема щодо стягнення грошової компенсації за неотримане колишніми військовослужбовцями речове майно, перерахунку чорнобильських пенсій, нарахування та виплати надбавок до пенсій для дітей війни та ін., не стосувалися відсутності механізму реалізації прав особи – не виплати були зумовлені відсутністю коштів.

²⁰ Ухвала Вищого адміністративного суду України від 23 грудня 2009 р. у справі № 2а-1022/06 (22-ас/1919) (н 12).

²¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16 березня 2023 р. у справі № 640/351/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109601322>> (дата звернення: 05.12.2023).

²² Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 15 травня 2019 р. у справі № 825/1496/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82119034>> (дата звернення: 05.12.2023).

²³ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16 березня 2023 р. у справі № 640/351/20 (н 21).

Наголосимо на важливості розмежування відсутності механізму реалізації права та відсутності коштів як підстави звернення до суду за захистом порушеного права. Про відсутність механізму йшлося б, до прикладу, якщо б відповідно до закону реалізація певного права передбачалася Порядком, встановленим Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ), проте КМУ не прийняв би відповідного порядку – як це було у справі “Будченко проти України” (заява № 38677/06)²⁴. У ній ЄСПЛ аналізував незапровадження протягом 10 років механізму реалізації законодавчого положення про звільнення заявника від оплати за спожиту електроенергію та природний газ, на що заявник мав право за законом (пункти 37, 42, 45). Аналогічним прикладом відсутності механізму можна вважати “справи про 1 відсоток” (категорія справ за позовами громадян, які придбали нерухомість вперше, про повернення збору у розмірі 1 відсотка вартості нерухомого майна)²⁵ до набрання чинності Постановою КМУ “Про внесення змін до Порядку сплати збору на обов’язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій”²⁶. До прийняття цього нормативного акта механізму застосування описаної податкової пільги не існувало – так, згідно з п. 9 ст. 1 Закону України “Про збір на обов’язкове державне пенсійне страхування” (зі змінами і доповненнями), громадяни, які придбавають житло вперше, не є платниками цього збору, однак механізму звільнення від збору не було запроваджено. Відтак покупці сплачували збір (щоб уникнути відмови у вчиненні відповідної нотаріальної дії), а згодом зверталися до органів ПФУ щодо повернення коштів як помилково сплачених. Отримавши відмову – а практика свідчила, що територіальні управління ПФУ послідовно відмовляли у задоволенні заяв таких платників, посилаючись на неможливість підтвердити факт купівлі житла вперше через відсутність в Україні єдиної системи реєстрації прав на нерухоме майно, – покупці мали єдиний спосіб повернути сплачений збір, а саме шляхом звернення до суду з позовами до ПФУ. Проте з набранням чинності Постановою КМУ від 23 вересня 2020 р. № 866 держава створила в рамках Порядку № 1740²⁷ цілком дієвий механізм, за умови дотримання якого фізична особа, що придбаває житло вперше та, відповідно, не є платником збору на обов’язкове державне пенсійне страхування з операції купівлі нерухомого майна (житла), не сплачує збір при нотаріальному посвідченні договору купівлі-продажу.

Натомість у справах щодо перерахунку пенсій чи інших соціальних виплат звернення до суду були зумовлені відсутністю не механізму реалізації

²⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Будченко проти України” (заява № 38677/06) від 24 квітня 2014 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_995#Text> (дата звернення: 05.12.2023).

²⁵ Фулей Т, “Помилка державного органу чи відсутність механізму: застосування практики ЄСПЛ у справі про один відсоток” в *Закарпатські правові читання. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції* (О Рогач, Я Лазур, М Савчин (заг ред), Ужгородський національний університет. РІК-У, 2019) 365–74.

²⁶ Про внесення змін до Порядку сплати збору на обов’язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 866 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2020-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 05.12.2023).

²⁷ Порядок сплати збору на обов’язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій: затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1998 р. № 1740 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1740-98-%D0%BF#n16>> (дата звернення: 05.12.2023).

права особи чи застосування певної пільги, а коштів. Свідченням цього є не лише зупинення дії окремих положень щодо соціального забезпечення законами про Державний бюджет України на відповідні роки, але й, окрім іншого, посилення у рішеннях національних судів на практику ЄСПЛ у справах на кшталт “Кечко проти України” та “Бурдов проти Росії” з акцентом на тому, що доки надбавки передбачені законодавством, і приписи є чинними, держава не може відмовляти у їх виплаті через відсутність бюджетних коштів²⁸.

У постановах ОАСК від 20 листопада 2007 р. суд зазначив, що з ухваленням Закону України “Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів” дію ст. 9¹ Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” було зупинено. Можна погодитися з судом, що

<...> таке відстрочення виконання у часі державою взятого на себе зобов’язання повинно розцінюватися як неналежне виконання нею зобов’язання, а саме його складовою обов’язку по реалізації гарантій, які надаються військовослужбовцям в силу їх особливого правового статусу та несення ними військової служби виконання функцій по захисту Вітчизни як виконання конституційного обов’язку перед державою²⁹.

Однак зупинення дії приписів закону, які встановлюють соціальні гарантії (у цьому випадку – грошова компенсація за неотримане колишніми військовослужбовцями речове майно) через необхідність економії бюджетних коштів не має ототожнюватися з відсутністю механізму реалізації права. Про жоден механізм тут не йдеться – відтак фраза “Зазначений принцип не дозволяє державі посилатися на відсутність певного нормативного акта, який визначає механізм реалізації прав та свобод громадян, закріплених у конституційних та інших актах”, що використовувалася ОАСК як аргумент для застосування принципу юридичної визначеності, є недоречною.

“Автоматична пряма дія”

Друга проблема стосується того, що “зацікавлені особи повинні мати змогу покладатися на зобов’язання, взяті державою, навіть якщо такі зобов’язання містяться у законодавчому акті, який загалом не має автоматичної прямої дії”. Навіть якщо знехтувати вадами перекладу (на наше переконання, замість “зацікавлена особа” (в оригіналі англ. *the persons concerned* – “особи, яких це стосується”) слід послуговуватися терміном “заінтересована особа”, що є похідним від усталеного юридичного терміна “інтерес”), ця фраза *per se* мала б збентежити будь-якого вітчизняного правника – які в Україні існують законодавчі приписи, що “не мають автоматичної прямої дії” на суб’єктів?

Щоб зрозуміти суть цієї фрази, звернемося до аналізу рішення Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne Van Duyn v. Home Office*. Зазначимо, що

²⁸ Наприклад: Ухвала Вищого адміністративного суду України від 23 грудня 2009 р. у справі № 2а-1022/06 (н 12).

²⁹ Постанови Окружного адміністративного суду міста Києва від 20 листопада 2007 р. (н 9).

ця справа розглядалася у 1974 р. за процедурою *preliminary ruling*, передбаченою ст. 177 Договору про Європейське економічне співтовариство (далі – Договір про ЄЕС)³⁰, аналогом якої є ст. 267 Договору про функціонування ЄС (*Treaty on the Functioning of the European Union*)³¹ (далі – ДФЄС). В українській фаховій літературі процедуру *preliminary ruling* перекладають по-різному: “преюдиційний запит”³², “преюдиціальний запит”³³, “преюдиційні провадження”³⁴, “преюдиціальні провадження”³⁵, “преюдиційні провадження” по розгляду справ за запитами національних судів³⁶ та ін. Суть процедури зводиться до того, що у випадку звернення особи до суду держави-члена ЄС (національного суду) за захистом прав, передбачених у праві ЄС (договорах, директивах тощо), перед національним судом постає необхідність застосовувати право ЄС. Оскільки виключну компетенцію тлумачити право ЄС мав лише Суд справедливості ЄС, то національні суди відповідно до процедури *preliminary ruling* могли звертатися із відповідним запитом, як це і відбулося у справі *Yvonne Van Duyn v. Home Office*.

Обставини справи стосувалися обмеження свободи пересування працівників у межах ЄЕС. Позивачка, громадянка Нідерландів, оскаржувала дії уряду Сполученого Королівства, зокрема Міністерства внутрішніх справ, щодо відмови їй в дозволі на в'їзд до Сполученого Королівства для працевлаштування на посаді секретаря у Церкві саєнтології. Вона вважала, що ця відмова порушувала ст. 45(3) ДФЄС (на час розгляду справи – ст. 48(3) Договору про ЄЕС), оскільки рішення було ухвалене на підставі не її особистої поведінки, як того вимагала Директива Ради 64/221/ЄЕС від 25 лютого 1964 р. про координацію спеціальних заходів щодо пересування та проживання іноземних громадян, які виправдані міркуваннями громадського порядку, громадської безпеки чи громадського здоров'я (далі – Директива 64/221/ЄЕС)³⁷, а на підставі ставлення уряду Сполученого Королівства до її роботодавця.

Припис ст. 3 (1) Директиви 64/221/ЄЕС (чинної до 29 квітня 2006 р.) передбачав, що заходи, які вчиняються з підстав державної політики чи громадської безпеки мають ґрунтуватися виключно на особистій поведінці відповідної особи (англ. *Measures taken on grounds of public policy or of public security*

³⁰ Treaty establishing the European Community (Nice consolidated version). Article 177 – EEC Treaty <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tec_2002/art_234/oj> (accessed: 05.12.2023).

³¹ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Article 267 (ex Article 234 TEC) <http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/art_267/oj> (accessed: 05.12.2023).

³² Андрійчук О, ‘Процедура преюдиційного запиту за ст. 234 договору про ЄС як квінтесенція права Європейської Унії’ (2005) 8 Юридичний журнал 21–6; Попов О, ‘Преюдиційний запит як інструмент забезпечення єдності судової практики: сутність і механізми впровадження у цивільне судочинство’ (2017) 136 Проблеми законності 72–81.

³³ Коструба А, ‘Преюдиціальний запит як інститут похідної юрисдикції у процесуальному праві Франції: питання національної рецепції’ (2018) 3 Право України 144–58.

³⁴ Взаємодія Суду ЄС і національних судів: преюдиційні провадження. Лектор Олександр Водяніков <<https://youtu.be/NmgCJTwdBA?si=omyjPMueKP0GObrU>> (дата звернення: 05.12.2023).

³⁵ *Право Європейського Союзу: підручник* (Р А Петров (ред), Право 2019) 41.

³⁶ Комарова Т, *Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС* (Право 2018) 156.

³⁷ Council Directive 64/221/EEC of 25 February 1964 on the co-ordination of special measures concerning the movement and residence of foreign nationals which are justified on grounds of public policy, public security or public health <<http://data.europa.eu/eli/dir/1964/221/oj>> (accessed: 05.12.2023).

shall be based exclusively on the personal conduct of the individual concerned); на його впровадження уряд Сполученого Королівства не вжив конкретних заходів. Вважаючи саєнтологію шкідливою для психічного здоров'я, уряд її не заохочував, проте не визнав незаконною. Отримавши відмову у в'їзді, позивачка оскаржила її як неправомірну до англійського суду, посилаючись на право ЄС (Договір про ЄЕС та Директиву 64/221/ЄЕС) та стверджувала, що Директива 64/221/ЄЕС повинна застосовуватись як обов'язкова для Сполученого Королівства. Міністерство внутрішніх справ Сполученого Королівства стверджувало, що припис Директиви 64/221/ЄЕС не має прямої дії, оскільки залишає уряду право на власний розсуд застосовувати винятки щодо вільного пересування.

Власне, лише у такому контексті з'ясовується справжній зміст двох аналізованих фраз з "вірусної" цитати – як "відсутність певного нормативного акта, який визначає механізм реалізації прав та свобод громадян" (уряд Сполученого Королівства на той час не запровадив механізму перевірки "особистої поведінки", як того вимагала Директива 64/221/ЄЕС, для вжиття заходів, які б обмежували вільне пересування працівників всередині ЄЕС), так і щодо "автоматичної прямої дії" (уряд Сполученого Королівства стверджував, що приписи директиви адресовані урядам, а не індивідам, і не мають прямої дії на осіб).

Це було ключовим аспектом питань, що їх національний суд Сполученого Королівства (у цьому випадку – *High Court of Justice*) – адресував Суду справедливості ЄС: чи може Директива 64/221/ЄЕС породжувати права, які підлягають захисту в національних судах держав-членів на підставі її приписів як норм прямої дії. Зауважимо, що основне значення рішення Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne Van Duyn v. Home Office* полягає передусім у роз'ясненні питання щодо прямої дії директив, а саме: директива має пряму дію, якщо її положення є безумовними та достатньо чіткими та точними, і якщо держава – член ЄЕС не імплементувала директиву до встановленого терміну. Зокрема, Суд справедливості ЄС зазначив, що оскільки припис Директиви 64/221/ЄЕС, який держави-члени зобов'язані імплементувати, стосується відступу від фундаментальних цінностей Договору ЄС (якою є свобода пересування), то юридична визначеність вимагає, щоб особи, яких це стосується (громадяни держав – членів ЄС, яким ст. 48(3) Договору про ЄЕС гарантовано свободу пересування в межах ЄЕС), могли розраховувати на виконання державою свого зобов'язання (дотримуватися вимог директиви, тобто приймати рішення про обмеження свободи пересування працівників всередині ЄС винятково на підставі "особистої поведінки" особи), навіть якщо воно (це зобов'язання) є в законодавчому акті, що не має автоматичної прямої дії в повному обсязі (тобто у Директиві 64/221/ЄЕС). Саме в цьому полягає сенс, закладений Судом справедливості ЄС у справі *Yvonne Van Duyn v. Home Office*, і саме у такому аспекті цей суд застосував принцип юридичної визначеності.

Замість висновків

Серед принципів, які активно пропагує ВС, є *jura novit curia* (“суд знає закони”). Для прикладу наведемо таке:

7.42. Велика Палата Верховного Суду звертає увагу на те, що згідно з принципом *jura novit curia* (“суд знає закони”) суд самостійно здійснює пошук і застосовує норми права для вирішення спору безвідносно до посилань сторін, але залежно від установлених обставин справи. Суд виявляє активну роль, самостійно надаючи юридичну кваліфікацію спірним правовідносинам, обираючи та застосовуючи до них належні норми права після повного та всебічного з’ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх позовних вимог і заперечень, підтверджених доказами, дослідженими у судовому засіданні. Підсумок такої процесуальної діяльності суду знаходить відображення в судовому рішенні, зокрема у його мотивувальній та резолютивній частинах. Отже, обов’язок надати юридичну кваліфікацію відносинам сторін спору, виходячи з фактів, установлених під час розгляду справи, та визначити, яку юридичну норму слід застосувати для вирішення спору, виконує саме суд (близькі за змістом висновки Велика Палата Верховного Суду сформулювала у постановках від 15 червня 2021 року у справі № 904/5726/19 (пункти 6.56-6.58), від 28 вересня 2022 року у справі № 483/448/20 (провадження № 14-206цс21, пункт 9.58)). <...>³⁸.

Цей підхід суголосний з п. 54 Доповіді Венеційської комісії “Верховенство права”³⁹ щодо наявності у суду повноважень визначати, які закони є застосовними щодо конкретної справи (іншими словами – здійснювати юридичну кваліфікацію), вирішувати питання факту і застосовувати належний і чинний закон до фактичних обставин згідно з достатньо прозорою і передбачуваною (несвавільною) методологією тлумачення, а відтак, узгоджується з виокремленими на підставі аналізу зазначеної Доповіді вимогами верховенства права, які стосуються доступу до правосуддя⁴⁰.

У світлі принципу “суд знає закони” та зазначеної вимоги верховенства права – здійснення судом належної юридичної кваліфікації та застосування судом закону у передбачуваний спосіб – феномен застосування українськими судами рішення Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne Van Duyn v. Home Office* наводить на певні роздуми.

Метою цієї статті є не оцінка судових рішень у соціальних спорах (ні конкретних рішень, ні судової практики загалом) чи оцінка державної політики з оптимізації бюджетних видатків у спосіб зупинення бюджетним законодавством дії окремих положень законів у сфері соціального забезпечення. Предметом дослідження є використання українськими судами – як юридичної основи для вирішення спору – рішення Суду справедливості ЄС. Безперечно, судді працюють в умовах надмірного навантаження, а використання сучасних технологій дає змогу швидко запозичувати іннова-

³⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 червня 2023 р. у справі № 554/10517/16-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113091902>> (дата звернення: 05.12.2023).

³⁹ Верховенство права. Доповідь: Європейська комісія “За демократію через право” (Венеційська комісія). Страсбург, 4 квітня 2011 р. Доповідь № 512/2009. CDL-AD(2011)003rev. Ориг. англ. (2011) 10 Право України 168–84.

⁴⁰ Москаль Р, ‘Вимоги верховенства права стосовно доступу до правосуддя’ [2020] 115 (2) Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 36–49.

ції. На цьому аргументи щодо виправдання понад 100 тис. тиражування наведеної вище “вірусної” цитати вичерпуються. Перелік “засвоєних уроків”, проте, є дещо довшим.

1. У національних судів існує запит на “гарні цитати” для “підсилення обґрунтування”. Причин такого запиту, очевидно, декілька – слабкість навиків аргументації судових рішень (дається взнаки відсутність відповідних дисциплін в університетських програмах підготовки юристів), недосконалість вітчизняного законодавства, усвідомлення тривалої відірваності української правничої спільноти від західної, а також радянське минуле та звичка посилалися на авторитет. Як слушно зауважив А. Бущенко,

Розумієте, що відбулося. Раніше був Маркс, Енгельс, і Генеральний секретар ЦК КПСС, яких обов’язково було цитувати. Зараз замість Маркса і Енгельса – Європейський суд з прав людини, Міжнародний комітет з прав людини, ну там... Венеціанська комісія. Тріада. Можна їх там... як там барельєфи ці робили. Маркс, Енгельс, Ленін. Тобто стиль, ну так скажемо, спосіб притулити щось одне до іншого залишився той же самий. Як Ленін не тулився до генетики – ну, мало Ленін в генетиці розбирався, на жаль, але все рівно, будь-яку дисертацію тих років почитайте, там обов’язково буде цитата з Маркса, з Леніна, з останнього з’їзду КПРС, так тепер – Європейський суд, Венеціанка, ну щось іще там таке дуже розумне⁴¹.

Справа *Yvonne Van Duyn v. Home Office* є лише окремим, проте доволі показовим прикладом загальної тенденції судів, яка чітко прослідковується з аналізу судової практики, посилалися у своїх рішеннях на “високе”, на авторитет. Прикметно, що “високим” визнається не національне законодавство чи доктрина, а міжнародні джерела, зокрема, рішення міжнародних судів.

2. “Вмонтованість” цитати у ланцюжок: застосування принципу верховенства права з урахуванням практики ЄСПЛ → посилення на ст. 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” → вказівка на те, що правовідносини у справі ґрунтуються на принципі юридичної визначеності → викладення позиції Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* → посилення на це рішення у переліку рішень ЄСПЛ з наголосом, що суд бере до уваги практику ЄСПЛ, – свідчить про авторитетність практики ЄСПЛ. Це є беззаперечним показником того, що ЄСПЛ став “частиною правової культури країни”⁴². Інакше кажучи, практика ЄСПЛ заповнила нішу авторитету, і стала джерелом цілої низки “гарних цитат”, які, на думку суддів, мали б виконувати функцію “підсилення” обґрунтованості їхніх судових рішень.

3. На відміну від практики ЄСПЛ, що є джерелом права в Україні, підстав для застосування національними судами рішення Суду справедливості ЄС було не більше, ніж рішення суду будь-якої іноземної держави чи міжнародної організації, членом якої Україна не є. Неусвідомлення чи ігнорування

⁴¹ Люди професії: суддя Аркадій Бущенко <<https://www.youtube.com/watch?v=xxKAMHymLOY>> (дата звернення: 05.12.2023) 9:33–10:33.

⁴² Там само 7:39.

цього факту щонайменше бентежить, особливо зважаючи на два наступні “уроки” (міркування).

4. Прагнення суддів використовувати “гарні цитати” не корелюється у них з потребою опрацювати джерела цитування. Зауважимо, що перекладу (навіть неофіційного) рішення Суду справедливості ЄС у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* немає. Проте навіть якщо б воно було перекладене і доступне – а кілька наукових публікацій, у яких воно доречно згадується, в Україні є⁴³, то мало б виникнути питання щодо слушності його застосування та того, наскільки воно є релевантним до українських справ. Як було продемонстровано вище, цитоване рішення Суду справедливості ЄС стосується тлумачення одного з аспектів юридичної визначеності щодо застосування директив (як джерел права ЄС) та їх прямої дії на громадян держав – членів ЄС – питань, які в українських судах у принципі не могли виникнути. У цьому зв’язку слід зазначити, що українським суддям з часом доведеться застосовувати не лише рішення Суду справедливості ЄС, а й практику міжнародних кримінальних судів і трибуналів, наприклад, при розгляді справ щодо воєнних злочинів. Тому дуже важливо вивчати рішення міжнародних судів – і застосовувати їх релевантно та доречно.

5. Доводиться констатувати масове застосування національними судами “гарних цитат” без з’ясування їх змісту та контексту. У цій статті ми зупинилися на аналізі лише двох фраз із “вірусної” цитати – одна стосувалася відсутності механізму реалізації права, інша – застосування державою зобов’язань, які “містяться у законодавчому акті, який загалом не має автоматичної прямої дії” – які, на наше переконання, мали б викликати питання у будь-якого українського юриста. Масштаб цитування (понад 100 тис.) свідчить про поширеність явища, яке можна охарактеризувати як нездатність чи небажання вникати в суть. Відтак, вимога скласти іспит на визначення рівня володіння державною мовою для виконання службових обов’язків, програмою якого передбачено, що

вільне володіння державною мовою передбачає, що в межах загальної та спеціальної (відповідно до сфери діяльності) комунікації особа може:

- розуміти все, що чує або читає;
- вилучати інформацію з різних усних чи письмових джерел, узагальнювати її та робити аргументований аналіз;
- викладати послідовно усно (у швидкому темпі) й письмово точно сформульовані судження; <...>⁴⁴,

видається цілком доречною. На іспиті особа має продемонструвати, що вона вміє:

⁴³ Пилипенко П, Рим О, ‘Про свободу переміщення працівників країнами Європейського Союзу’ (2018) 67 Вісник Львівського університету. Серія юридична 189–98.

⁴⁴ Програма іспиту на рівень володіння державною мовою особами, які зобов’язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов’язків: Рішення Національної комісії зі стандартів державної мови 1 липня 2021 р. № 36 <<https://mo.gov.ua/diyalnist-i-proyekt/ispit-na-riven-volodinnya-derzhavnoy-movoyu/ispit-na-vyznachennia-rivnia-volodinnia-derzhavnoy-movoyu-dlia-vikonannya-sluzhbovykh-obov'язkiv>> (дата звернення: 05.12.2023).

- писати зрозумілі, зв'язні, складні тексти в офіційному стилі з чіткою структурою і з дотриманням мовних норм, на письмі виражати думки послідовно, логічно й точно, звертаючись до адресата гнучко й ефективно;
- писати зрозумілі, добре структуровані тексти на складні теми, підкреслюючи вихідні положення, викладаючи й доводячи власну позицію, вказуючи на причини, наводячи відповідні приклади та завершуючи логічним висновком; <...>⁴⁵.

Таким чином, навички розуміння прочитаного, вилучення необхідних цитат із доречних письмових джерел, узагальнення інформації та аргументованого її аналізу, викладення і доведення власної позиції тощо є конче необхідними для суддівської діяльності, а відтак – запорукою належного здійснення правосуддя.

Насамкінець, видається важливим наголосити на ролі суду касаційної інстанції. Оскільки запит на “гарні цитати” існує, він у той чи інший спосіб буде задоволений. Тому суд касаційної інстанції має не “засилувати” такі цитати, тим самим поширюючи їх як зразок для наслідування, а критично осмислювати доречність таких “інновацій”, виконуючи завдання забезпечення єдності судової практики через формування доречних висновків про обрання та застосування норм права до спірних правовідносин.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Komarova T, *Sud Yevropeiskoho Soiuzu: rozvytok sudovoi systemy ta praktyky tlumachennia prava YeS* (Pravo 2018).

Edited books

2. *Pravo Yevropeiskoho Soiuzu: pidruchnyk* (Petrov R A (red), Pravo 2019).

Journal articles

3. Badanova I, ‘EU Law in Non-EU Countries: Reflections on Ukrainian Supreme Court’s Jurisprudence on Energy Matters’ (2023) 9–10 *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky* 12–7. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2022.9-10.12-17>.
4. Andriichuk O, ‘Protsedura preiudytsiinoho zapytu za st. 234 dohovoru pro YeS yak kvintesentsiia prava Yevropeiskoi Unii’ (2005) 8 *Yurydychnyi zhurnal* 21–6.
5. Kostuba A, ‘Preiudytsialnyi zapyt yak instytut pokhidnoi yurysdyksii u protsesualnomu pravi Frantsii: pytannia natsionalnoi retseptsii’ (2018) 3 *Pravo Ukrainy* 144–58.
6. Moskal R, ‘Vymohy verkhovenstva prava stosovno dostupu do pravosuddia’ [2020] 115 (2) *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav* 36–49.
7. Popov O, ‘Preiudytsiinyi zapyt yak instrument zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky: sutnist i mekhanizmy vprovadzhennia u tsyvilne sudochynstvo’ (2017) 136 *Problemy zakonnosti* 72–81.
8. Pylypenko P, Rym O, ‘Pro svobodu peremishchennia pratsivnykiv krainamy Yevropeiskoho Soiuzu’ (2018) 67 *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna* 189–98.

⁴⁵ Програма іспиту на рівень володіння державною мовою особами, які зобов’язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов’язків: Рішення Національної комісії зі стандартів державної мови 1 липня 2021 р. № 36 (н 44).

Conference papers

9. Fuley T, 'Pomyłka derzavnoho orhanu chy vidsutnist mekhanizmu: zastosuvannia praktyky YeSPL u spravi pro odyń vidsotok' v *Zakarpatski pravovi chytannia. Materialy XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (O Rohach, Ya Lazur, M Savchyn (zah. red.). Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. RIK-U, 2019) 365-374.

Websites

10. Liudy profesii: suddia Arkadii Bushchenko <<https://www.youtube.com/watch?v=xxKAMHymLOY>> (accessed: 05.12.2023). 9:33-10:33.
11. Suddi VS rozpozvily pro znachennia i zastosuvannia praktyky Sudu Yevropeiskoho Soiuzu v natsionalnii praktytsi z pytan mizhnarodnoho zakhystu sudamy Ukrainy (*Sudova vlada Ukrainy*, 13.10.2023) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1492553>> (accessed: 05.12.2023).
12. Vzaiemodiia Sudu YeS i natsionalnykh sudiv: preiudytsiini provadzhennia. Lektor Oleksandr Vodiannikov <<https://youtu.be/NmgCJTwdDBA?si=omyjpMueKP0GObpU>> (accessed: 05.12.2023).

Tetyana Fuley

APPLICATION OF THE JUDGMENTS OF THE COURT OF JUSTICE
OF THE EUROPEAN UNION BY UKRAINIAN COURTS:
THE PHENOMENON OF THE CASE OF YVONNE VAN DUYN
V. HOME OFFICE

ABSTRACT. The application of the judgment of the Court of Justice of the European Union (CJEU) in the case of *Yvonne van Duyn v. Home Office* can be considered a peculiar phenomenon in the Ukrainian judicial system. In particular, the Unified State Register of Court Decisions contains more than 100,000 decisions of domestic courts with reference to this case. The earliest dates back to 2007, with the peak in 2009–2011 (more than 30,000 per year), and that is long before signing and ratification of the Association Agreement between Ukraine and the EU.

It is quite remarkable that the CJEU's opinion regarding the principle of legal certainty, with reference to the case of *Yvonne van Duyn v. Home Office*, has been added by domestic courts to the chain "principle of the rule of law – taking into account the European Court of Human Rights (ECtHR) case law". This is despite the fact that the CJEU (in the texts of decisions of national courts – "the EU Court") judgment has no relation to the ECtHR case law. As a result, the CJEU's opinion became a connecting link between the principle of the rule of law, which guides the national courts with "consideration of the case law of the ECtHR", and the subsequent courts' conclusion that "the persons concerned should be able to rely on the obligations undertaken by the state".

The case of *Yvonne Van Duyn v. Home Office* is only a specific, but quite indicative illustrative example of the domestic courts' demand for "nice quotes", in other words, the general tendency of judges to "strengthen" the justification of their decisions by reference to "fine art", to reputable authority. It is obvious that such authority is, above all, the ECtHR case law. However, the judges either did not realize or ignored the fact that the CJEU judgments, unlike the ECtHR case law, were not sources of law in Ukraine at that time.

The judgment of the CJEU in the case of *Yvonne van Duyn v. Home Office* concerns the interpretation of one of the aspects of legal certainty in relation to the application of EU Council directives (as a source of EU law) and their direct effect on citizens of the EU member states, while such an issue just could not arise in Ukrainian courts. However, it was utilized by Ukrainian courts to interpret "legal certainty as the basis of legal relations arising in the process of exercising a certain right", most often the right to receive pension supplements or other social payments. The analysis of the quote from the CJEU judgment, which became "viral", allows to conclude that the demand

ПРАВО УКРАЇНИ • 2024 • № 3 • 103-120

Тетяна Фулей

for “nice quotes” does not necessarily mean getting acquainted with the source of quotation, since at least two phrases from the “viral” quote (on the lack of a mechanism for the realization of the right and on the state obligations “laid down in a legislative act that has no automatic direct effect in its entirety”) should raise questions for any lawyer. While the extent of quotations (over 100,000) indicates the prevalence of a phenomenon that can be characterized as the inability or reluctance to grasp the essence of things.

Given that Ukrainian judges will eventually have to apply not only the judgements of the CJEU, but also the case law of international criminal courts and tribunals, e. g. while handling war crimes cases, it is important to apply them duly and appropriately. In this regard, the role of the Supreme Court is crucial – since the demand for “nice quotes” exists, it will be satisfied one way or another. Therefore, the court of cassation should not blindly reproduce them in its decisions, thereby spreading as a model for imitation, but critically reflect on them, fulfilling the task of ensuring the uniformity of judicial case law by forming appropriate conclusions about the selection and application of legal norms to disputed legal relations.

KEYWORDS: the principle of the rule of law, the principle of legal certainty, the ECtHR case law, the source of law, the mechanism for the realization of the individual’s right, the court, the Court of Justice of the European Union.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

DOI: 10.33498/opus-2024-03-121

Andrii Semenchenko

Dr. Habil. (Public Administration), Professor,
Honored Science and Technology Figure of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0001-6482-3872>
andrii.semenchenko@gmail.com

Oleh Zaiarnyi

Dr. Habil. (Law), Professor,
Professor at the Department for Intellectual Property and
Information Law,
Educational and Scientific Institute of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine)
ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0003-4549-7201>
Researcher: ID S-3358-2018
oleganalitik.knu@gmail.com

УДК 338.47

CHARACTERISTICS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE PROVISION OF POSTAL SERVICES DURING MARTIAL LAW AND UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION POLICY

ABSTRACT. In the context of the full-scale war initiated by the Russian Federation against Ukraine, and amidst a significant increase in internal and external migration, ensuring the proper functioning of the postal mechanism has become an urgent challenge for the state. The legal significance of this issue has been amplified due to the ongoing local self-government reform in Ukraine. This reform is founded on principles such as equal access of residents from various territorial communities to public services, decentralization of power, and the systemic digital transformation of local self-government bodies. However, despite ongoing reforms in the administrative-territorial structure, local self-government, and the sphere of electronic public services in Ukraine, the domain of postal services has seen only marginal improvements. Nonetheless, enhancing Ukrainian legislation regarding the legal regulation and administration of postal services is one of the focal points of negotiations for Ukraine's potential membership in the European Union.

The purpose of this article is to analyze the state of development within Ukraine's postal service sector and examine the mechanisms of its public administration and self-regulation. It seeks to identify the features of their application, particularly in the context of military aggression from the Russian Federation, and to provide recommendations to state bodies and postal operators for their enhancement.

© Andrii Semenchenko, Oleh Zaiarnyi, 2024

This article scrutinizes the state of Ukraine's postal service and its mechanisms of state regulation and self-regulation. It identifies key features of their application, including in the face of Russian aggression, such as democratic principles, alignment with international and European legislation, market liberalization, and the minimization of regulatory influence. The necessity of balancing the democratic nature of state regulation mechanisms with clear procedures for state supervision (control) to ensure compliance with legislation in postal service provision, reporting, and monitoring of service quality, has been underscored.

In the conclusions drawn from the study, individual recommendations to state bodies and postal operators are formulated. These recommendations aim to improve their activities and the mechanisms of legal regulation of public relations in this area, enhance inter-operator interaction, including collaboration between appointed and private operators. The necessity of developing a strategy for the development of postal communication and the advisability of creating an association of postal operators are also emphasized.

KEYWORDS: public administration; postal service; designated postal operator; universal postal services; regulatory body in the field of postal services.

With Ukraine's foreign policy favoring European integration and its aim to join the single European digital market, there arises the challenge of enhancing existing mechanisms and devising new ones for state regulation in the postal services sector. These mechanisms need to align closely with European legislation, consider global trends, accommodate the socio-economic characteristics of Ukraine, and address the specifics of its martial law situation.

Analysis of recent research and publications reveals several key findings in the field of postal services¹. In the study focuses on the market of postal services, identifying the criteria of speed, convenience, and accessibility for the delivery of goods. The strengths and weaknesses of the three leading national postal operators – JSC “Ukrposhta”, LLC “Nova Poshta”, and LLC “Trading House ‘Mist Express’” – are analyzed. Moreover, strategic directions for enhancing their competitiveness are outlined². Examines the functioning and competitive landscape of the Ukrainian postal services market, along with potential development pathways³. Delves into global trends within postal services, highlighting the significant revenue growth in postal parcels, express deliveries, and financial services. The study asserts that the conventional model of offering financial services through postal banks has become outdated due to processes such as corporatization, privatization, and licensing. These services are now integrated into larger financial and banking groups or handled by postal services as agency functions⁴. Characterizes the positive aspects and advantages of Ukrainian postal service enterprises employing modern information and communication technologies (ICT). The study evaluates their functionality, ICT utilization, collaboration with users, and expansion of

¹ Кушнір О, Кріль О, ‘Дослідження конкурентного середовища операторів поштового зв’язку’ (2021) 32 Економіка та суспільство. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-38>.

² Горбаль Н, Шаровський Я, Ярошенко В, ‘Конкурентна ситуація на ринку поштового зв’язку України’ (2019) 5 Бізнес Інформ 123–8. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-5-123-128>.

³ Блінов А, ‘Вижили не всі: що відбувається з поштовими банками у світі’ (Економічна правда, 16.06.2020) <<https://www.epravda.com.ua/publications/2020/06/16/661788>> (дата звернення: 10.12.2023).

⁴ Формування позитивного іміджу підприємств поштового зв’язку з використанням інформаційно-комунікаційних технологій <<https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/sonce.pdf>> (дата звернення: 10.12.2023).

service offerings. Lastly⁵, analyzes the state of the postal service market in Ukraine, identifies primary challenges – including the alignment of European directives with national legislation – and suggests priority steps to address them.

The pressing issue of enhancing the efficiency and effectiveness of state regulation in the provision of postal services remains largely unresolved. This includes the improvement of organizational and legal mechanisms, their seamless integration with market mechanisms of self-regulation and self-organization, and the consideration of martial law and European integration requirements for the national postal sector's entry into the internal European market. The importance of addressing these challenges has become increasingly significant, particularly in light of the EU decision granting Ukraine candidate status for European Union membership.

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the development status of Ukraine's postal service sector and its mechanisms of public administration and self-regulation. This analysis aims to identify their application features, particularly in the context of Russian Federation military aggression. Based on the findings, the article seeks to provide substantiated recommendations to state bodies and postal operators for improving their operations.

According to the State Statistics Service, the share of postal and courier services in the total volume of services in Ukraine has remained unchanged in recent years and barely exceeds one percent⁶.

However, it's important to note that this indicator may not accurately reflect the true state of affairs in the field, as it more likely indicates shortcomings in accounting for the services provided.

Figure 1 illustrates the dynamics of the postal and courier services market's development. Among the more than 200 registered postal operators (further referred to as OPP), JSC "Ukrposhta", LLC "Nova Poshta", JSC "Mist Express", and LLC "DELIVERY" have exerted the greatest influence in the field. Notably, one of the primary tasks of JSC Ukrposhta as the designated operator is to ensure the provision of universal services to users. These services include the delivery of pensions, state aid, compensations, subsidies, and other types of social benefits in cash, particularly financial assistance to refugees (*Fig. 1*).

The postal service sector suffered significant financial, infrastructural, and human losses as a result of the war with the Russian Federation but managed to maintain its stability and constancy. For instance, the aforementioned postal operators (OPPs) alone incurred total losses amounting to UAH 294 million, with over 3,060 properties being destroyed or damaged. These and other losses within Ukraine's postal sector contributed to a decline in its rating positions in international indices.

According to the latest research conducted by the Universal Postal Union (UPU) on the Integrated Index for Postal Development (2IPD), Ukraine has consistently

⁵ Інтеграція в рамках асоціації: динаміка виконання угоди між Україною та ЄС: аналітичний звіт (вид п'яте, доповнене, В Мовчан, І Коссе ред, 2023) <http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/Report_Integration_2023_ua.pdf> (дата звернення: 10.12.2023).

⁶ Data Bank (Derzhstat) <<https://stat.gov.ua/en>> (accessed: 10.12.2023).

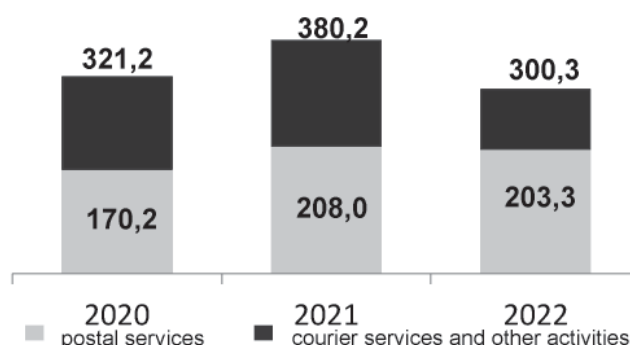

Fig. 1. Market of postal services and courier activities

dropped in international rankings. Among 172 UPU member countries, Ukraine's ranking declined from 37 place in 2019 to 30 in 2020, further dropping to 33 in 2021, 38 in 2022, and 48 in 2023 (Fig. 2)⁷.

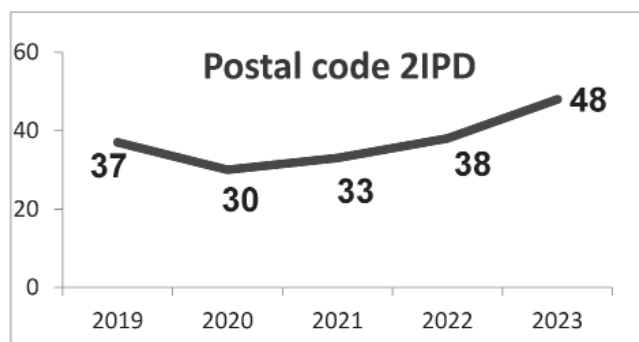

Fig. 2. Rating of Ukraine by the Comprehensive Postal Service Development Index

This index provides a comprehensive assessment of countries' postal performance, ranging from 0 to 100, across four dimensions of postal development: reliability, coverage, relevance, and sustainability. It not only demonstrates the relative performance of postal operators worldwide but also emphasizes the promotion of postal development and optimization of postal infrastructure efficiency. Thus, it serves as a unique tool for policymakers, regulators, postal operators, and other stakeholders in understanding the role of postal services in the era of e-commerce.

The negative trend of Ukraine's decline in international rankings according to the 2IPD Index from 2021 to 2023 highlights the need to analyze the main factors influencing its postal sector. Among these factors, the primary issue is undoubtedly the Russian aggression against Ukraine and its consequences for the postal sector of the economy. There is a pressing need to mitigate negative factors

⁷ Integrated Index for Postal Development (2IPD) <<https://www.upu.int/en/universal-postal-union/activities/research-publications/integrated-index-for-postal-development>> (accessed: 10.12.2023).

while reinforcing positive influences through the formulation of appropriate state regulatory policies and mechanisms for their implementation. At the core of these policies should be a human-centric approach, prioritizing the high-quality provision of individuals' needs.

The successful implementation of such policies should entail the rational integration and application of instruments of public administration (regulation) and market mechanisms of self-organization, self-regulation, and self-development. It requires strategic foresight in anticipating future developments and timely, adequate responses to them. Additionally, it necessitates maximum involvement of business entities and users of postal services in policy formation and implementation, along with the effective utilization of resources.

Today, one of the most crucial and pressing issues in the field of postal services in Ukraine, which each of the national postal operators (OPPs) primarily addresses independently, utilizing mechanisms of self-regulation and self-development, is to ensure the sustainability and stability of their infrastructure under martial law. Given its significance for citizens, society, and the state, the postal infrastructure has been deliberately targeted by the Russian Federation, with ongoing attempts to destroy it.

In contrast to private postal operators, the designated operator, JSC Ukrposhta, has received international technical assistance to maintain and reconstruct its postal infrastructure damaged as a result of hostilities in Ukraine during 2022 and 2023. This assistance came particularly through the Universal Postal Union (UPU) project funded by the Solidarity Emergency Fund, thanks to contributions from Canada, Italy, Japan, Panama, Slovakia, and Switzerland.

Furthermore, as a result of appeals from the Universal Postal Union (UPU) and the Group of European Postal Regulators (ERGP), several measures were taken to alleviate the burden on sending parcels to Ukraine. Specifically:

12 postal operators (Australia, Denmark, Sweden, Estonia, Finland, France, Germany, Ireland, Japan, Luxembourg, Norway, Portugal, and Slovenia) waived fees for delivering postal items to Ukraine.

15 postal operators (Austria, Armenia, Cyprus, Czech Republic, Estonia, Georgia, Gibraltar, Guernsey, Hungary, Ireland, Jersey, Norway, Poland, Slovakia, and Slovenia) provided free delivery of parcels to Ukraine.

These initiatives underscore international efforts to support Ukraine's postal infrastructure and ensure the continued flow of essential items, including medicines and humanitarian aid, to the country.

Under martial law, Ukrainian OPPs have initiated various additional services aimed at providing assistance to their business partners, clients, volunteers, and the Armed Forces of Ukraine. These services include:

- Providing premises of representative offices and trucks free of charge for volunteers.

- Transporting goods for volunteers, charitable foundations, international organizations, small and medium-sized businesses, and individuals who have been evacuated to the western regions of Ukraine and abroad.

– Financing equipment at the request of government organizations, providing humanitarian aid, and sending it to the most affected regions.

– Accommodating displaced persons from the temporarily occupied territories and delivering food and medicine to the occupied territories, among other services.

At the same time, it is deemed advisable within the framework of self-organization and self-regulation to establish an association of OPPs. Such an association would serve to integrate, lobby, and advocate for the collective interests of businesses before the state. It could draw upon the previous experience of the Ukrainian Association of Direct Marketing⁸. Whose members included Nova Poshta LLC, Meest Express LLC, Euroindex, OTTO-Posyltorg, Poshtorg Catalog, Univest Marketing, Unimail Ukraine, and others. This association also conducted studies on the quality of postal services in Ukraine.

In Ukraine, a legislative framework for the public administration of postal services has been established, primarily comprising the laws of Ukraine “On Postal Services”⁹ and “On the National Commission for the State Regulation of Electronic Communications, Radio Frequency Spectrum and Provision of Postal Services”¹⁰, along with several by-laws developed in accordance with the requirements of Directive 97/67/EC of the European Parliament and of the Council, “On common rules for the development of the internal market for Community postal services and for the improvement of the quality of service”¹¹, dated December 15, 1997. This new legislation clearly delineates the basic principles, tasks, and functions of actors in the postal services sector. It regulates relations between state authorities and local governments, postal operators, and users of their services, aiming to promote the development of the sector and enhance service quality.

Thus, according to the Law “On Postal Services”, the Ministry of Infrastructure is responsible for formulating and implementing state policy in the provision of postal services. The National Commission for the State Regulation of Electronic Communications, Radio Frequency Spectrum, and Provision of Postal Services (hereinafter referred to as the Regulator) is tasked with ensuring the efficiency of the postal services market’s functioning. Additionally, according to the Regulator promotes the opening of new markets, integrates Ukrainian markets into the European Union, fosters competition, and ensures non-discriminatory access for users to postal services. The NCEC maintains the Unified State Register of Postal Operators (EDRP), establishes pricing policies, regulates tariffs for three universal postal services, monitors service quality, and supervises compliance with postal services legislation. It also defines procedures for submission and receipt of reports and information from postal operators necessary for exercising its powers.

⁸ Ukrainian Association of Direct Marketing <<http://www.uadm.com.ua/en>> (accessed: 10.12.2023).

⁹ Про поштовий зв’язок: Закон України від 3 листопада 2022 р. № 2722-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2722-20#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

¹⁰ Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв’язку: Закон України від 16 грудня 2021 р. № 1971-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

¹¹ Directive 97/67/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 1997 on common rules for the development of the internal market of Community postal services and the improvement of quality of service <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1997/67/oj>> (accessed: 10.12.2023).

By decision of the Ministry of Infrastructure, JSC Ukrposhta is designated as the sole provider of universal postal services in Ukraine.

Only tariffs for services such as internal simple and registered letters without declared value (recommended) weighing up to 50 grams and postal cards are subject to state regulation. All other postal services, including universal services, are independently set by postal operators.

An important aspect of state regulation involves changes in price (tariffs) for regulated services during the legal regime of martial law and within six months from its termination or cancellation. The regulation process is simplified, allowing the designated operator to propose price adjustments based on the actual inflation index from the previous year, provided there is confirmation of the actual and/or planned unprofitability of providing these services without the need for extensive documentation submission.

The National Commission for the State Regulation of Electronic Communications, Radio Frequency Spectrum, and Provision of Postal Services conducts state supervision (control) over the postal services market in accordance with Article 9 of the Law of Ukraine “On Postal Services”, as outlined in the Law of Ukraine “On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Field of Economic Activity”¹². However, the effect of this law is limited solely to appeals from individuals regarding violations of their legal rights, as it does not provide for a corresponding appeal from legal entities.

The features of national legislation in the field of public administration of postal services include its democratic nature, focus on international and European legislation, and the liberalization of the service market, aiming to minimize regulatory influence. These features encompass:

- Balancing the interests of society, Operational Postal Providers (OPPs), service users, and the state.
- Introducing the notification principle regarding the maintenance (inclusion, exclusion) of OPPs from the Unified State Register of Postal Operators.
- Significantly reducing the list of regulated marginal tariffs for universal services by the Regulator.
- Expanding the scope of postal services to include courier services and services for sending parcels weighing up to 30 kg.
- Emphasizing openness, transparency, impartiality, and non-discrimination in public administration mechanisms.

The democratic quality of these mechanisms should be balanced by clear mechanisms of state supervision (control) over compliance with legislation in the field of postal services, reporting, monitoring the quality of postal services, and other related aspects.

However, this set of legislative acts and their content need clarification to fully harmonize with the provisions of Directive 97/67/EU of the European Parliament and of the Council of the European Union. Moreover, it is essential to fulfill

¹² Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 травня 2007 р. № 877-V <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

Ukraine's international obligations, particularly regarding the implementation of the provisions of Regulation (EU) 2018/644 of the European Parliament and of the Council on cross-border parcel delivery services into national legislation by December 31, 2024¹³. Additionally, Commission Implementing Regulation (EU) 2018/1263 establishes a form for the submission of information by parcel delivery service providers¹⁴.

Furthermore, this set of regulations should incorporate concepts, strategies, and programs reflecting the strategic vision of the state's political leadership concerning the development of postal services in the medium and long term. These initiatives should be in alignment and interconnected with other national and international strategic and conceptual documents, including the new Comprehensive Strategy for Postal Reform of the Universal Postal Union (UPU, 2023)¹⁵.

Ukraine has experience in developing such documents; however, many have lost their relevance due to their antiquity. For instance, the Concept of the State Target Economic Program for the Development of Postal Services for 2009–2013¹⁶ and the Concept of Communications Development of Ukraine until 2010¹⁷ are outdated. Similarly, the Strategy for the Implementation of the Provisions of the European Union Directives in the Field of Postal and Courier Services ("Road Map")¹⁸ is considered complete following the adoption of the Law "On Postal".

The National Economic Strategy for the period up to 2030¹⁹ outlines key conclusions regarding the nature of the postal services market, the role of the National Postal Operator JSC "Ukrposhta", identifies challenges and barriers to achieving strategic goals, and proposes ways to address them. It also sets "target indicators – 2030" for strategic goal 3, "Ensuring high-quality and competitive postal services for citizens and businesses". These indicators include ensuring the availability of 100 percent of all addresses in the Unified Electronic Register and increasing the use of postal services for the purchase of goods (up to 15 billion US

¹³ Regulation (EU) 2018/644 of the European Parliament and of the Council of 18 April 2018 on cross-border parcel delivery services <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018R0644>> (accessed: 10.12.2023).

¹⁴ Commission Implementing Regulation (EU) 2018/1263 of 20 September 2018 establishing the forms for the submission of information by parcel delivery service providers pursuant to Regulation (EU) 2018/644 of the European Parliament and of the Council <http://data.europa.eu/eli/reg_impl/2018/1263/oj> (accessed: 10.12.2023).

¹⁵ Мінінфраструктури: IV Конгрес Всесвітнього поштового союзу виступив на підтримку України та її поштового сектору (05 жовтня 2023) <<https://www.kmu.gov.ua/news/mininfrastruktury-iv-konhres-vsesvitnoho-poshtovoho-soiuzu-vystupyv-na-pidtrymku-ukrainy-ta-ii-poshtovoho-sektoru>> (дата звернення: 10.12.2023).

¹⁶ Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку поштового зв'язку на 2009–2013 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 січня 2009 р. № 35-п <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/35-2009-%D1%80#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

¹⁷ Про Концепцію розвитку зв'язку України до 2010 року: постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1999 р. № 2238 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2238-99-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

¹⁸ Про схвалення Стратегії імплементації положень директив Європейського Союзу у сфері послуг поштового зв'язку та кур'єрських послуг ("дорожньої карти"): розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 104-п <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/104-2018-%D1%80#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

¹⁹ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/179-2021-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

dollars). However, these indicators do not fully reflect the real state of the postal services market in Ukraine and thus require significant revision in our opinion.

The planned achievement of these “target indicators-2030” also fails to address the challenges and barriers identified in the National Economic Strategy, particularly concerning legislative and infrastructural support:

- Legally unregulated definition of the status of a postal operator, leading to ambiguity in identifying a business entity as a postal operator and uncertainty regarding the application of postal legislation.

- Presence of obstacles to healthy competition in the market, such as distortion caused by requirements imposed on the national operator to maintain infrastructure for letter, newspaper, and pension delivery in rural areas without timely tariff compensation for losses or Public Service Obligation (PSO).

- Inadequate condition of sorting infrastructure.

- Lack of investment.

- Obsolescence of postal operators’ transport facilities and entrenched corruption.

- Inadequate condition of logistics infrastructure, among other issues.

Thus, the problem of the unresolved legislative determination of the status of OPPs has led to a dynamic increase in the number of operators who mistakenly identify themselves as OPPs. These operators unreasonably register themselves in the Unified State Register of Enterprises and Organizations of Ukraine under the notification principle. However, in reality, they do not qualify as OPPs. This situation creates risks for corruption, smuggling, the functioning of the “gray” market, and also leads to the avoidance of submitting reports and information upon request.

Under martial law in Ukraine, this problem has become even more acute. With the dynamic growth of the number of Operational Postal Providers (OPPs) in the Unified State Register of Postal Services, there is a significant decrease in the number of reports from them, coupled with an increase in user complaints about the quality of their postal services. The main factors contributing to these processes include the non-mandatory reporting of OPPs in accordance with the Law “On Protection of the Interests of Reporting Entities during Martial Law or State of War”²⁰, and a ban on inspections during martial law as per the Government’s decision “On the Termination of Measures of State Supervision (Control) and State Market Surveillance under Martial Law”²¹. Exceptions are situations that pose a threat to human rights, legitimate interests, ensuring the security of the state, as well as the fulfillment of Ukraine’s international obligations. In such cases, the Regulator may carry out unscheduled measures of state supervision (control) based on decisions from the Ministry of Infrastructure.

²⁰ Про захист інтересів суб’єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 3 березня 2022 р. № 2115-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2115-20#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

²¹ Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/303-2022-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

These problems complicate both the formulation of a robust state regulatory policy in this area and an adequate and prompt response from the Regulator regarding the quality of postal services provided by OPPs.

Figure 3 illustrates the dynamics of changes in the number of Operational Postal Providers (OPPs) and reports from them over the years, reflecting trends of rapid growth in the number of registered postal operators and a simultaneous decrease in reports from them. While the first trend could be perceived as a positive factor in the development of competition in the postal services market and the absence of barriers, the second trend highlights significant concerns. It underscores issues related to the unresolved determination of the status of a postal operator and the lack of effective mechanisms for monitoring and state supervision (control) in this area.

Figure 4 depicts the trend of increasing user complaints about the quality of postal services over the past three years.

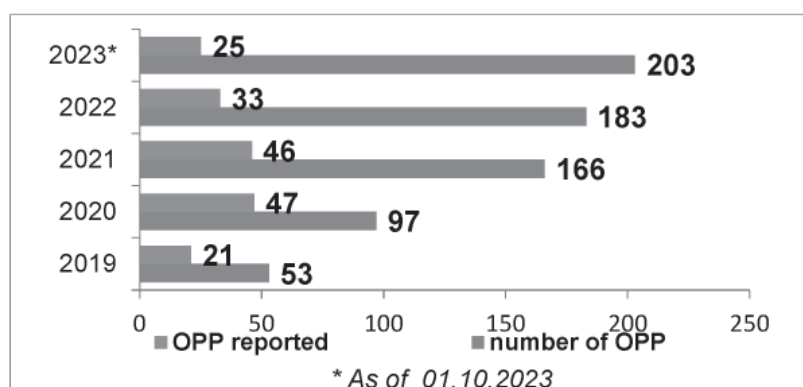

Fig. 3. Number of OPPs in the Register and their reporting

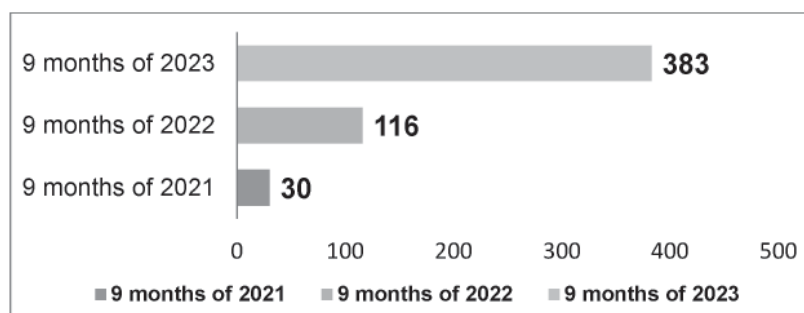

Fig. 4. Number of user complaints about the quality of postal services

The Law “On Postal Communication” defines the concept of a “postal operator” as “a business entity that operates on the territory of Ukraine and

provides postal services in accordance with the procedure established by law”. It also defines “postal services” as the activity of a postal operator involving the receipt, processing, transportation, and delivery of postal items, including courier services, aimed at fulfilling users’ orders for postal orders to meet their needs. Therefore, Ukrainian business entities are classified as postal operators if they engage in activities on the territory of Ukraine to provide any of the listed postal services or their combination and are registered on a notification basis in the Unified State Register of Postal Services.

According to the legislation²², the exclusion of any postal operator from this Register is possible in the following cases:

- Notification of the Operational Postal Provider (OPP) about the termination of activities in the field of providing postal services, submitted to the Regulator.
- Failure of the OPP to submit, within the period specified in Article 14 of this Law, a notice confirming the information entered in the Unified State Register of Postal Services.
- Based on information from the Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs, and Public Organizations about the termination of a legal entity or the cessation of entrepreneurial activity of an individual entrepreneur.

At the same time, the legislation does not define the liability of postal operators for failure to provide reports or information in a timely manner, or for late submission, to the Regulator. The legislation only provides for unscheduled measures of state supervision (control) in case of failure to correct reporting errors within the established period. However, there is no further specification of the consequences for the “violator” based on the results of the audit, including the possible exclusion from the Register.

During peacetime, the grounds for conducting unscheduled inspections are defined in Article 6 of the Law of Ukraine “On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Field of Economic Activity”.

For the efficient and effective fulfillment of the Regulator’s mission, as defined in the Law²³, the Regulator must ensure a balance of interests among users, the state, and business entities operating in the fields of electronic communications, radio frequency spectrum, and provision of postal services. This includes ensuring the security of electronic communications, developing competition, and integrating Ukrainian markets into these spheres with the markets of the European Union.

To achieve these objectives, the Regulator must have access to high-quality and up-to-date information. In the context of the dynamic development of the information sphere²⁴, such information support should be based on automated exchanges using the national system of interaction of state electronic information resources. Furthermore, deepening collaboration between the national regulator in the field of postal services, the Universal Postal Union, and national regulators

²² Про затвердження Порядку та форми ведення єдиного державного реєстру операторів поштового зв’язку: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв’язку від 19 квітня 2023 р. № 138 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0816-23#Text>> (дата звернення: 10.12.2023).

²³ Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв’язку (н 10).

²⁴ Заярний О, ‘Інформаційна сфера як об’єкт адміністративно-правової охорони: деякі доктринальні та нормативні аспекти’ (2016) 23 Журнал східноєвропейського права 18–23.

of European Union member states, as well as other strategic partners of Ukraine in foreign policy, is relevant.

CONCLUSIONS. The study reveals that current public administration in the field of postal services in Ukraine is oriented towards international and European legislation, liberalization of the service market, and minimizing regulatory impact.

Given the ongoing war against Ukraine and the state of digital transformations across various spheres of public life, there is a need to balance the democratic qualities of public administration mechanisms with clear procedures for state supervision (control) over compliance with legislation in the field of postal services, reporting, and monitoring the quality of postal services. Otherwise, there is a risk of a dynamic increase in the number of operators who mistakenly identify themselves as Operational Postal Providers (OPPs) and are registered in the Unified State Register of Enterprises and Registers, although they do not meet the criteria.

– Improvement of the legal framework of public administration in the field of providing postal services should prioritize the following areas:

– Implementing Regulation (EU) 2018/644 of the European Parliament and of the Council on cross-border parcel delivery services and Commission Implementing Regulation (EU) 2018/1263 into national legislation.

– Elaborating a draft national strategy for the development of the postal service sector.

– Simplifying procedures for conducting unscheduled inspections under martial law.

– Clarifying the criteria for classifying business entities as postal operators.

Strengthening the responsibility of postal operators for non-provision, untimely provision, provision of incomplete, and false reports and information.

There is a demonstrated need to strengthen inter-operator interaction, including the designated operator with private operators, and to establish the Association of Postal Operators. Furthermore, the role of organizing tax reporting and mechanisms of self-regulation and self-organization in ensuring the sustainability and stability of the postal infrastructure under martial law is highlighted.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Horbal N, Sharovskyi Ya, Yaroshenko V, 'Konkurentna sytuatsiia na rynku poshtovoho zv'iazku Ukrainy' (2019) 5 Biznesinform 123–8.
2. Kushnir O, Kril O, 'Doslidzhennia konkurentnoho seredovyshcha operatoriv poshtovoho zv'iazku' (2021) 32 Ekonomika ta suspilstvo <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-38>.
3. Zaiarnyi O, 'Informatsiina sfera yak ob'ekt administratyvno-pravovoi okhorony: deiaki doktrynalni ta normatyvni aspekty' (2016) 23 Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava 18–23.

Newspaper articles

4. Blinov A, 'Vyzhyly ne vsi: shcho vidbuvaietsia z poshtovymy bankamy u sviti' (*Ekonomichna pravda*, 16.06.2020) <<https://www.epravda.com.ua/publications/2020/06/16/661788>> (accessed: 10.12.2023).

Websites

5. Formuvannia pozytyvnoho imidzhu pidpriemstv poshtovoho zv'iazku z vykorystanniam informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii <<https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/sonce.pdf>> (accessed: 10.12.2023).

6. Intehratsiia v ramkakh asotsiatsii: dinamika vykonannia uhody mizh Ukrainoiu ta YeS: analitychnyi zvit (vyd p'iate, dopovnene, V Movchan, I Kosse red, 2023) <http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/Report_Integration_2023_ua.pdf> (accessed: 10.12.2023).
7. Mininfrastruktury: IV Konhres Vsesvitnoho poshtovoho soiuzu vystupyv na pidtrymku Ukrainy ta yii poshtovoho sektoru (05.10.2023) <<https://www.kmu.gov.ua/news/mininfrastruktury-iv-konhres-vsesvitnoho-poshtovoho-soiuzu-vystupyv-na-pidtrymku-ukrainy-ta-ii-poshtovoho-sektoru>> (accessed: 10.12.2023).

Андрій Семенченко
Олег Заярний

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. В умовах широкомасштабної війни Російської Федерації проти України, істотного зростання внутрішньої і зовнішньої міграції актуальною проблемою для держави є забезпечення належного функціонування механізму поштового зв'язку. Юридичне значення цієї проблеми посилюється у зв'язку з проведенням в Україні реформи місцевого самоврядування, заснованої на засадах рівної доступності жителів різних територіальних громад до публічних послуг, децентралізації влади, системної цифрової трансформації органів місцевого самоврядування. Водночас, проведені в Україні реформи адміністративно-територіального устрою, місцевого самоврядування, сфери електронних публічних послуг лише незначною мірою охопили сферу поштового зв'язку. Проте удосконалення законодавства України у цій сфері правового регулювання і механізму публічного адміністрування послуг поштового зв'язку є одним із напрямів переговорного процесу про набуття Україною статусу держави – члена Європейського Союзу.

Метою статті є аналіз стану розвитку сфери поштового зв'язку України та механізмів її публічного адміністрування та саморегулювання, визначення особливостей їх застосування, зокрема і в умовах воєнної агресії Російської Федерації, за результатами якого обґрунтувати рекомендації державним органам та операторам поштового зв'язку щодо їх удосконалення.

У статті проведено аналіз стану сфери поштового зв'язку України та механізмів її державного регулювання та саморегулювання, визначено особливості їх застосування, зокрема і в умовах воєнної агресії Російської Федерації, основними з яких є демократичність, спрямованість на міжнародне та європейське законодавство, лібералізацію ринку послуг, мінімізацію регуляторного впливу. Доведено необхідність збалансування демократичних якостей механізмів державного регулювання чіткими процедурами державного нагляду (контролю) за дотриманням законодавства у сфері надання послуг поштового зв'язку, звітності та моніторингу якості надання послуг поштового зв'язку.

У висновках, за результатами проведеного дослідження сформульовано окремі рекомендації державним органам та операторам поштового зв'язку, які спрямовані на удосконалення їхньої діяльності та механізму правового регулювання суспільних відносин у цій сфері загалом, посилення міжоператорської взаємодії, зокрема й призначеного оператора з приватними операторами. Обґрунтовано необхідність розроблення стратегії розвитку сфери поштового зв'язку та доцільність створення асоціації операторів поштового зв'язку.

Ключові слова: публічне адміністрування; сфера поштового зв'язку; призначений оператор поштового зв'язку; універсальні послуги поштового зв'язку; регуляторний орган у сфері надання послуг поштового зв'язку.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2024 • № 3 • 121-133

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ

Тамара Новікова

кандидатка юридичних наук,
суддя Черкаського окружного адміністративного суду
(Черкаси, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-4352-3991>
novikova_TV@i.ua

УДК 342.951.02:342.5 (477)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МАТРИЦІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В СУДОВІЙ СИСТЕМІ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена питанням відповідальності в судовій системі, що має важливе значення для її функціонування. Саме матрична структура відповідальності необхідна для забезпечення належної процесуальної діяльності судів. Авторка окреслила новітні підходи до дослідження відповідальності в судочинстві на підставі наукових розробок з питань загальноправової відповідальності та відповідальності в адміністративному процесі. Зокрема, матричний підхід відповідальності є новим в умовах реформування судової системи, що пов'язано із запровадженням нових технологій і методів, забезпечення ефективності та прозорості діяльності судів, належного виконання процесуальних обов'язків, удосконалення функцій судового контролю за виконанням рішень і відповідальності при їх ухваленні.

Метою статті є окреслення сучасних підходів до підвищення ефективності судочинства з використанням нового матричного методу відповідальності в процесуальній діяльності. На основі комплексного аналізу теоретико-методологічних і правових засад обґрунтовано та розроблено концепцію системної відповідальності, зокрема її зовнішньої та внутрішньої матриці процесуальної діяльності судів.

Доведено, що перспективність реалізації матричного підходу діяльності судів, як ефективного напрямку активізації правосуддя, гарантує можливість систематизації всіх стадій судового процесу, виявлення неузгоджених дій, їх відмежування за допомогою інформаційних технологій, оскільки функціонування кожного окремого підрозділу системи є частиною загальної матриці відповідальності.

Запропонована авторкою стаття охоплює основну сферу правосуддя і розглядається крізь призму матричної відповідальності за неправомірні дії, недотримання закону, порушення прав особи, зниження рівня довіри суспільства до судової інституції. Розглядаючи судовий процес крізь оновлену систему відповідальності, як першооснову процесуальної діяльності, авторка зосередила увагу на її особливостях, які формують і впорядковують судочинство на всіх рівнях, забезпечуючи їхню транспарентність та ефективність. Акцентовано, що повна матриця відповідальності та матриця повноважень охоплюють весь спектр процесуальної діяльності, що дасть змогу систематизувати його за допомогою новітніх технологій.

Ключові слова: матриця відповідальності судової системи; матриця повноважень; матричний підхід; принципи відповідальності; зовнішня і внутрішня матриця відповідальності; судочинство.

Проблема відповідальності в судовому процесі була і залишається актуальною для вітчизняної науки та практики, адже об'єктивний і своєчасний розгляд справи стає основним завданням судочинства. У сучасній науці існує велике різноманіття організаційних форм і підходів до реалізації ефективності судового процесу. Авторка запропонувала власний матричний підхід до відповідальності та розподілу повноважень у судовій системі з врахуванням нових методів інформаційних технологій. Одним із найдотичніших до візуалізації певної організаційної форми є матриця розподілу відповідальності, яка дає змогу ілюструвати зв'язки та процесуальні дії суду під час здійснення правосуддя, як у конкретній справі учасниками процесу на всіх його стадіях, так і процеси всієї системи судочинства.

Потреба у динамічному розвитку держави загостила увагу громадськості до функціонування судової системи, її технологічного оновлення та ефективності. Питання відповідальності було предметом дослідження багатьох вітчизняних учених на рівні теорії права та в галузевих науках. Зокрема, юридичну відповідальність досліджували: у розумінні інституту матеріального та процесуального права (А. Боровик, А. Дубинський, О. Андрушко); у кримінальному процесі (І. Красницький, Р. Білокінь, І. Гловюк); у цивільному процесі (І. Андрієнко); в адміністративному процесі (О. Бандурка); у господарському процесі (А. Селівон).

Розкриваючи сутність відповідальності з позицій дотримання прав і свобод людини та громадянина, у наукових колах багато уваги приділялося питанням функціонування судової інституції. Формування і становлення національної системи судочинства досліджувала О. Балацька¹. Вітчизняний дослідник В. Бігун² акцентував увагу на проблемах забезпечення права на справедливий судовий розгляд та ефективний захист прав громадян, за умови "сутнісного" судочинства, через запровадження структурованого механізму відповідальності.

Останні дослідження вчених і фахівців, у питаннях відповідальності в судовій системі, присвячені її реформуванню, забезпеченню справедливо-го судочинства, юридичній відповідальності у процесуальних діях. До цієї проблеми зверталися: В. Бігун, М. Бліхар, І. Гриценко, С. Короед, І. Кресіна, П. Мандзик, А. Мурзановська, Л. Наливайко, Н. Никитченко, М. Погорєцький, С. Прилуцький, В. Самохвалов, О. Ткачук, А. Чернушенко, О. Щербатюк, М. Шульга та ін.

Предметом дослідження матриці відповідальності, інноваційних методів еволюції при управлінні ресурсами, формування категорій результативності й ефективності в державному секторі займалася Н. Буреннікова³. Питання регламентації діяльності митного органу, із запровадження матричного під-

¹ Балацька О, 'Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини' (2018) 1 Вісник кримінального судочинства 8–15.

² Бігун В, 'Добросесність як юридичний термін і сенс' (2019) 1 Часопис Київського університету права 25–9.

³ Буреннікова Н, 'Сучасні підходи до забезпечення ефективності процесу управління людськими ресурсами промислових підприємств у контексті проєктного менеджменту' (2021) 1 Innovation and sustainability 13–9.

ходу менеджменту якості, були предметом дослідження Н. Осадчої⁴. Впровадження інноваційних методів матриці відповідальності для адміністрування податків досліджувала Т. Крушельницька⁵.

Однак питання наукового аналізу відповідальності в судовій системі, приведення діяльності судових органів до міжнародних стандартів, побудови структурованого матричного механізму відповідальності в судах для ефективного управління, не входили до наукових розвідок. Авторка статті посилається на публікації досліджень у галузі суспільних і прикладних наук, управлінських процесів, наукових доробок, що дає можливість розглянути категорію відповідальності та результативності судової влади за кінцевими результатами, з відповідними показниками-індикаторами довіри громадськості.

Мета дослідження полягає в окресленні сучасних підходів до забезпечення ефективності судочинства, розроблення пропозицій правового регулювання діяльності, впровадження структурного, матричного розподілу відповідальності в судових органах. На підставі аналізу особливостей форм юридичної відповідальності суспільних наук і матричної відповідальності процесів у розумінні прикладних наук авторка акцентувала увагу на запровадженні нового методу системи відповідальності судочинства, з урахуванням інформаційних технологій.

В умовах війни питання відповідальності набуває особливого значення. Для забезпечення чіткого механізму функціонування судової системи необхідна ефективна система контролю і відповідальності в управлінні судовими процесами, яка б сприяла формуванню успішної діяльності судів. За таких умов важливого значення набуває системний (матричний) підхід відповідальності у судочинстві на всіх його стадіях. З питаннями вироблення якісної складової результативності процесуальних дій пов'язаний кінцевий результат всієї структури правосуддя. Пропонована авторкою матриця контрольних заходів у судочинстві забезпечить планування та організацію процесуальної діяльності, доступ до правосуддя, виконання рішень судів, уніфікацію повноти контролю, достовірності даних внесених до бази даних реєстрів і відображення ефективності роботи через зіставлення інформації. Це вдосконалисть прозорість судового процесу й унеможливить помилки і неточності судової статистики.

Досліджуючи окреслене питання відповідальності, розглянемо його поняття та сутність, застосування у різних напрямках діяльності. Визначення поняття “матриця відповідальності” (англ. *Responsibility Assignment Matrix*), забезпечує опис та узгодження структури відповідальності за виконання певних процесів, або пакетів робіт, із зазначенням повноважень і дій кожного працівника підрозділу за його виконання. За призначенням, матриця

⁴ Осадча Н, ‘Система управління якістю послуг митного органу: документообіг та матриця відповідальності’ [2011] 1 (19) Вісник економічної науки України 94–103.

⁵ Крушельницька Т, ‘Матриця управлінських рішень як методична основа розвитку державно-управлінської діяльності податкових інституцій в Україні’ (2012) 8 Державне управління: удосконалення та розвиток 9.

містить перелік робіт по одній осі та перелік підрозділів і виконавців, які беруть участь у їх виконанні – по іншій. Водночас до елементів матриці належать коди видів діяльності (визначеного переліку), вартість робіт, кінцевий результат.

Матриця відповідальності судочинства описує персональний розподіл за діяльністю кожного працівника суду, з потребою у його виконанні, коли, окрім керівника установи і конкретного виконавця, з процесом пов'язують діяльність інших працівників, таких як відповідальний (керівник відділу), що бере участь у виконанні завдання, або проінформований, який і контролює його виконання.

Сукупність цих двох суб'єктів процесуальних розподілів дає змогу формувати матрицю, де представлені керівник (пасивний учасник) і виконавець (активний учасник) процесів певних операцій (дій). В інформаційних технологіях такі матриці називаються RACI-діаграми (*Responsible, Accountable, Consulted and/or Informed*). На думку вчених, однією з популярних матриць зацікавлених сторін є матриця відповідальності (RACI), що позначає чотири типи відповідальності: *Відповідальність* (R), *Підзвітність* (A), *Консультації* (C), *Інформування* (I)⁶. У загальноприйнятій практиці кожний термін матриці має своє визначення: *Відповідальність* (R – *Responsible*) – особа-виконавець; *Підзвітний* (A – *Accountable*) – особа, відповідальна за успішне виконання, яка ухвалює рішення; *Консультації* зацікавленої сторони (C – *Consulted*) – зацікавлена сторона, яка надає інформацію про завдання, тобто профільний експерт (*the subject matter experts – SMEs*); *Поінформованість* (I – *Informed*) – зацікавлена сторона, яка повідомляє про результат виконання завдання. У матричній формулі комунікація – це односпрямована дія (бізнес-аналітик), а у випадку консультування *Consulted* – односпрямована особа (бізнес-аналітик) і зацікавлена сторона – двостороння консультація. При заповненні матриці RACI важливо переконаватися, що всі зацікавлені сторони і рівень їх відповідальності визначені.

Щодо управлінської сфери, на думку Н. Осадчої, 'запровадження матриці відповідальності' знайшло своє застосування у роботі митних органів, для вдосконалення 'процесуального підходу єдиної стратегії системи менеджменту, з визначеними принципами організації якості та внутрішнього контролю'⁷.

Водночас, аналізуючи 'соціальну матрицю, як парадигму буття', М. Шульга розглядає її як 'базисну структуру соціальних відносин', які забезпечують даний тип існування суспільства або його спосіб життя. Учений надає визначення терміна "матриця", як чогось вихідного, базового, основного', тобто як 'зразок якоїсь деталі, штамп, моделі, що слугують першоосновою для масового відтворення подібних виробів, об'єктів, примірників. Недарма ла-

⁶ Zosym Maxym, 'Матриця відповідальності (RACI Matrix)' (18.10.2022) <<https://www.maxzosim.com/raci-matrix>> (дата звернення: 05.02.2024).

⁷ Осадча (н 4) 98.

тинське слово *matrix*, від якого походить відповідний термін, означає “першопричина”⁸.

Отже, поділяючи думку вчених, вважаємо, що застосування системного підходу відповідальності у судочинстві сприятиме вирішенню проблем у досягненні результативності судового процесу. Виходячи з обраної теми, набуває доцільності матричний підхід відповідальності в судовій системі. Для вивчення зазначеної проблематики досить цікавими є показники ефективності системи правосуддя, оформлені в дослідженнях міжнародних експертів, порівняно з ‘кращими судовими практиками Європейського Союзу’⁹, які опираються на кількісні та якісні індикатори роботи судочинства, з використанням спеціальних інструментів результативності.

Досліджуючи категорію результативності у контексті проєктного менеджменту, Н. Буреннікова акцентує увагу на кількісному і якісному показниках – індикаторах управління людськими ресурсами підприємства¹⁰. Учена зазначає, що категорія результативності (*of the efficiency*) будь-якого процесу визначається за кінцевими наслідками, одночасно з кількісного боку у вигляді характеристики масштабного продукту, і з якісного, з урахуванням ефективності (*of the effectiveness*) відповідних показників, оскільки індикатори ефективності (*of the effectiveness*) та індикатори якості сприятимуть досягненню конкретної мети.

Запропонована модель оцінювання ефективності управління, на нашу думку, має всі підстави для її застосування в судочинстві. Окреслений основний склад моделей ефективності побудований на обґрунтованості управлінських рішень у проєктному менеджменті, кадровому ресурсі та матриці відповідальності працівників на кожній стадії реалізації. Застосовуючи матричний підхід діяльності до судового процесу, важливо зрозуміти, що оцінювання ступеня важливості кожного його елементу сприятиме ефективному його функціонуванню, покращенню якості послуг, підвищенню ступеня незалежності від інших гілок влади мінімізує збої в роботі та забезпечить стійку систему взаємозв’язків.

Один із таких прикладів кризового явища матриці відповідальності судової системи пов’язаний з її функціональними процесами самоврядних органів, що призвело до перезавантаження державного органу – Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ), яка діє на постійній основі у системі правосуддя України згідно з Законом України “Про судоустрій і статус суддів” (далі – Закон)¹¹. Зокрема, кризові явища в діяльності Комісії проявилися внаслідок порушення матричних принципів відповідальності її посадових осіб у проведенні кваліфікаційних і конкурсних процедур, що

⁸ Шульга М, *Збір соціальної матриці* (Інститут соціології НАН України 2018) 284.

⁹ Смалюк Р, Руда Т, ‘Матриця українського правосуддя: оцінка української системи правосуддя за методикою EU JUSTICE SCOREBOARD 2022’ (Міжнародний фонд “Відродження”, Центр політико-правових реформ, 2022) <<https://pravo.org.ua/books/matrytsya-ukrayinskogo-pravosuddya-otsinka-ukrayinskoyi-sistemy-pravosuddya-za-metodykoyu-eu-justice-scoreboard>> (дата звернення: 05.02.2024).

¹⁰ Буреннікова (н 3) 10.

¹¹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>> (дата звернення: 05.02.2024).

в кінцевому результаті призвело до розпуску і перезавантаження органу влади у 2019 р., про що зазначено у Звіті Рахункової палати України¹².

Із зазначеного вбачається, що фактор ефективності процесуальних дій органу суддівського врядування та конкретного суду ставить у залежність процесуальні дії всієї системи судів, адже від професійного і якісного управління конкретної установи залежить ефективна робота системи загалом. На основі результатів оцінювання ступеня важливості і проблемності процесів судочинства формується матриця відповідальності самої системи. Відповідно, кожний судовий процес, його внутрішня матриця матиме своє місце в полі загальної зовнішньої матриці діяльності. Такий матричний підхід складається з переліку злагоджених дій, в яких закріплена відповідальність конкретної особи за певний її алгоритм.

Безперечно, матриця відповідальності і матриця повноважень керівника судової установи, чи керівника галузевого напрямку, взаємопов'язані між собою і починаються з планування та виконавчої дисципліни її працівників. У цьому розумінні функція планування діяльності суду базується на загальнодержавній стратегії функціонування судової системи і загальнодержавного стратегічного планування.

Важливо, що таким загальнодержавним стратегічним документом, ухваленим на XI з'їзді суддів України (вищий орган суддівського врядування), була Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки, як один з етапів впровадження Стратегічного плану розвитку судової влади в Україні¹³. Ця Стратегія будувалася на стратегічних цілях, визначала конкретні заходи, кінцеві результати й ефективність запланованих дій. Ухвалена в часи значних соціальних і політичних змін, Стратегія стала відповіддю на вимоги нового часу, прагнення українського судівництва і суспільства до реформ, підвищення якості послуг судової системи для громадян, дотримання європейських стандартів і наближення до кращих практик здійснення правосуддя.

Поряд із позитивними векторами розвитку судочинства, авторка статті вважає, що у змісті Стратегії відсутня системна вертикаль відповідальності кожного керівника судової установи, кожного працівника за результат діяльності правосуддя в кінцевому його результаті. У змісті документа не висвітлена чітка модель оцінювання елементів процесу до його найменшої складової (від звернення особи до суду і до кінцевого результату – отримання судового рішення, захист прав особи).

У подальшому систематизація діяльності судової влади знайшла своє відображення і у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного

¹² Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за 2017–2019 роки (Рахункова палата України від 25.06.2019) <https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/14-3_2019/Zvit_14-3_2019.pdf> (дата звернення: 01.02.2024).

¹³ Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 (втратив чинність на підставі Указу Президента від 11 червня 2021 р. № 231/2021) <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>> (дата звернення: 02.02.2024).

судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021¹⁴, якою вже деталізований перелік завдань, заходів та очікуваних результатів. Отримані показники подальшої реалізації реформи судоустрою, правосуддя, інших правових інститутів відображаються у Плані дій реалізації цієї Стратегії, які схвалюються Комісією з питань правової реформи. Розроблення і запровадження Плану дій супроводжується комплексними обговореннями із залученням громадського й експертного середовища. Метою Стратегії розвитку було удосконалення системи правосуддя та визначення основних напрямів і пріоритетів подальшого удосконалення законодавства України про судоустрій, статус суддів та судочинство, у взаємозв'язку з іншими інститутами правосуддя. Відповідно основних напрямів Стратегії в питаннях покращення доступу до правосуддя суттєвим залишається 'реорганізація місцевих судів (нова судова карта), з проведенням аудиту системи місцевих судів та виявленням недоліків у її функціонуванні <...>¹⁵.

Проте, на нашу думку, запропонована контрольна функція залишається неефективною, оскільки відсутня загальна картина функціонування системи судів, можливі ризики та механізми попередження недоліків у самій структурі, не визначена відповідальна особа та виконавець, характерні для матричного підходу відповідальності при його застосуванні.

Досить суперечливою є запропонована модель судоустрою – “одна область – один апеляційний суд” у складі якого будуть утворюватися палати із розгляду кримінальних, цивільних, адміністративних та господарських справ¹⁶, оскільки зазначена організація управління знизить показники якості і результативності суддівських послуг.

Із зазначеного вбачається, що матриця відповідальності в судовому процесі практично доводить, що базисна структура правових процесуальних відносин забезпечує ефективний тип існування судової влади, а її системоутворюючі елементи різних процесуальних юрисдикцій можуть сформувати стабільні складові результативності: *ступінь успішності кожного працівника та ступінь ризиків у питаннях доступу до правосуддя*, які, своєю чергою, взаємопов'язані з проблемами захисту особи. У структурі матричного підходу відповідальності її *вертикальна вісь* відображає ефективну діяльність суду (судді), тоді як *горизонтальна вісь* – захист порушених прав (запит суспільства на справедливість), правову культуру заявників. Зазначене доводить, що для матриці відповідальності характерною ознакою є стійкість і міцність зв'язків між елементами загального судового процесу.

З огляду на інші аспекти Стратегії розвитку системи правосуддя, цікавою постає *‘регламентація механізмів моніторингу оцінки та контролю організації діяльності судів (без втручання у сферу управління правосуддям) та запро-*

¹⁴ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>> (дата звернення: 06.02.2024).

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

вадження регламентів прозорого планування, розподілу бюджетних ресурсів у судовій системі <...>¹⁷.

Зокрема, у питаннях взаємодії з суспільством доцільним залишається

запровадження практики всебічного обговорення щорічної доповіді про стан забезпечення незалежності суддів в Україні шляхом проведення громадських консультацій та дискусій, удосконалення заходів з подальшим розвитком систематичного проактивного професійного спілкування з об'єднаннями юристів, громадськістю та засобами масової інформації <...>¹⁸.

Узагальнюючи зазначене, на нашу думку, основними критеріями відповідності при плануванні діяльності судових органів на основі Стратегії розвитку системи правосуддя залишається узгодження стратегічних цілей загальнодержавного планування, поєднання тактичних і стратегічних факторів, з відповідними завданнями організації конкретної судової установи на перспективу. При цьому кожен фактор процесуальної діяльності є важливим і необхідним у загальній матричній відповідальності, щоб організація процесу досягала поставленої мети, а сукупність факторів сприяла її досягненню. Кожен етап діяльності має своє відтворення у плануванні відділу, підрозділу, у посадових інструкціях конкретного працівника, пов'язаних із плануванням діяльності округу, регіону та загальнодержавної національної стратегії судової системи загалом для досягнення спільної мети.

В іншому випадку, коли у плануванні діяльності невизначеність і відсутня чіткість роботи відділу, як структурної складової загального процесу відповідальності, і не буде закріплена персональна відповідальність конкретного працівника за виконання завдання, то така структура управління матиме проблеми і недоліки на підсумковому етапі. Тому якість успішних планів, чи їх процесів, не зможуть покращити і вирішити проблеми самої структури матриці. У цьому випадку має спрацювати повна матриця відповідальності та матриця повноважень, а саме її зовнішні і внутрішні складові.

На нашу думку, матриця відповідальності кожного працівника, як і кожного судді, пов'язана з матрицею його повноважень, із системною відповідальністю інших працівників суду (секретаря судового засідання, помічника судді, працівників апарату суду), яка будується на організації діяльності судової установи, професійних якостей його керівника, згуртованості суддівського колективу, їх виконавською дисципліною. Безперечно, категорія результативності діяльності суддів є складовою функціонування установи і судової системи загалом, від якої залежить формування судової практики в категоріях справ, встановлення контролю за виконанням судових рішень, зростання рівня довіри до суду й авторитету судової влади.

Аналізуючи категорію результативності, розглянемо її основний елемент – ефективність, який ґрунтується на статистичних даних ухвалених рішень, зокрема, на прикладі окружного адміністративного суду, про що

¹⁷ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (н 14).

¹⁸ Там само.

Тамара Новікова

зазначено в таблицях, де проілюстрована якісна складова результативності суду першої інстанції¹⁹.

Таблиця № 1

Про стан здійснення правосуддя окружним адміністративним судом у 2021–2022 рр.

№ з/п	Надійшло справ та матеріалів 2021/2022	Розглянуто справ і матеріалів 2021/2022	Нерозглянуті справи, матеріали 2021/2022	Середньомісячне навантаження на одного суддю 2021/2022	Штатна кількість суддів та суддів з повноваженнями
1.	7364/1842	12 240/8335	2741/1770	118/69	17/10

Таблиця № 2

Показники ефективності розгляду адміністративних справ у 2022 р.

№ з/п	Відмова у відкритті провадження	Залишено без розгляду	Повернуто позовні заяви	Позовні заяви залишені без руху	Порушені строки розгляду справ	Скасовані рішення апеляційним судом	Змінені рішення апеляційним судом
1.	74	3	967	202	920	430	36

Показники ефективності, що наведені у *Таблиці № 1*, *Таблиці № 2*, підтверджують наявність складової результативності з суттєвими показниками-індикаторами якості та незалежності та показниками-індикаторами доступу до правосуддя (Наприклад: у Черкаському окружному адміністративному суді у 2022 р. – відмова у відкритті провадження становила – 74 заяви, повернуті позовні заяви скажникам – 967 заяви, залишені без руху – 202 заяви, порушені суддею строки розгляду у 920 справах)²⁰. Отже, коефіцієнт результативності в цьому випадку – невисокий, з урахуванням його складових.

Отже, складові результативності судочинства у наведеному прикладі доводять, що *якісний показник-індикатор*, у визначенні рівня ефективності української системи правосуддя, і *кількісний показник-індикатор* вирішених спорів, відображають спроможність судової системи впоратися з потоком нових справ, які надходять на розгляд, а їх співвідношення демонструє *‘рівень завершеності розгляду справ (clearance rate) <...>’*²¹. З цього випливає, що аналітика показників результативності судочинства порівняно з рівнем відповідальності працівників, необхідна для приведення національної системи судів у відповідність до європейських стандартів і кращих практик Європейського Союзу (далі – ЄС).

¹⁹ Огляд даних про стан здійснення правосуддя Черкаським окружним адміністративним судом у 2022 році. Аналіз роботи суду <https://adm.ck.court.gov.ua/sud2370/pokazniki-diynosti/analizy_roboty_sudu/270220231006> (дата звернення: 05.02.2024).

²⁰ Там само.

²¹ Смалюк, Руда (н 9).

Водночас для визначення оцінки української системи правосуддя необхідно оперувати кількісними і якісними показниками роботи національних судів. Розвиваючи думку ефективності судочинства, ЄС використовує спеціальні інструменти, одним з яких є 'методика *EU Justice Scoreboard* – щорічний огляд системи правосуддя країн-членів'²². Мета цього проекту – допомога ЄС країнам-членам покращити ефективність національних систем правосуддя, через надання об'єктивних, надійних і порівняльних даних про низку показників, що мають значення для оцінки ефективності, якості та незалежності судової влади. Згідно з резолюцією Європейського Парламенту від 11 лютого 2021 р. № 2019/2202(INI) щодо виконання Україною Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (п. 46)²³, рекомендовано використати програму *EU Justice Scoreboard* для оцінки прогресу та коригування реформ у сфері правосуддя, які проводяться в Україні.

На основі проведеного оцінювання ефективності виокремлено переваги і недоліки української системи правосуддя за методикою *EU Justice Scoreboard*, де у звіті ЄС відображено більшість показників, які містять стан системи українського правосуддя за 2020–2021 рр., тобто довоєнний період, серед яких проблемні питання щодо:

- 1) <...> проведення повноцінної судової реформи, шляхом внесення змін до національного законодавства та Конституції України щодо правосуддя; 2) проведення кваліфікаційного оцінювання суддями, призначених на посади до конституційних змін 2016 року, на відповідність критеріям компетентності, доброчесності та професійної етики <...>²⁴.

В окреслених дослідженнях *EU Justice Scoreboard* зазначено, що '<...> запит на справедливість так і не був задоволений, оскільки повноцінного очищення та оновлення суддівського корпусу не відбулося, а органи суддівського врядування, в яких більшість становили судді, так і не стали агентами змін <...>'²⁵.

Тож виявлення кризового явища в національній судовій системі спричинило необхідність перезавантаження органів суддівського врядування – Вищої ради правосуддя (далі – ВРА) та ВККСУ, діяльність яких пов'язана з результативністю роботи системи судів. Доведене зниження рівня ефективності системи відповідальності державного органу, її складових під час проведення конкурсних процедур і кваліфікаційного оцінювання суддів у 2016–2018 рр., тобто відбувся збій матриці відповідальності у судовій владі.

²² Смалюк, Руда (н 9).

²³ Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussel, 17/06/2022 COM (2022) 407 final <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en> (accessed: 07.02.2024); Resolution of European Parliament 2019/2202(INI). On the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine. 11.02.2021 <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.html> (accessed: 07.02.2024).

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

У літературі багато уваги приділено формуванню не лише матричних методів відповідальності, а й дослідженням 'двовимірних матричних моделей відповідальності <...>, які будуються на оцінюванні за критеріями: важливості, проблемності та можливості проведення змін'²⁶.

Останні дослідження вчених і фахівців-практиків підтверджують, що причиною кризових явищ судочинства, як частини загальнодержавного управління, стало руйнування механізму самозбереження системи судоустрою, збій матричного процесу діяльності і повне її руйнування, що пояснюється тривалим нефункціонуванням ВККСУ (2019–2023 рр.).

У питаннях формування матриці відповідальності авторка погоджується з висновками вчених щодо соціальної відповідальності, соціальної напруженості, громадянської депривації, причин збою соціальної матриці, яким присвячена монографія М. Шульги²⁷. Аналізуючи кризові явища соціальної матриці, дослідник пояснює відхилення їх від норми, що призвело до порушення функціонування складових матриці на базовому рівні суспільних зв'язків.

Отже, на основі проведених досліджень оцінювання ефективності, вважаємо, що порушення структури діяльності, її внутрішньої матриці повноважень і матриці відповідальності – наслідок невизначеності принципу відповідальності в менеджменті судової влади, що відбилося на якості її функціонування. Яскравим прикладом кризових явищ судової системи стала діяльність ВККСУ в конкурсних і кваліфікаційних процедурах. Недотримання принципів законності, об'єктивності, справедливості і толерантності членами Комісії тривалий час були предметом дослідження у науковій літературі, публікаціях періодичних видань і судових рішеннях.

Аналізуючи наступний крок реформування судової системи, стає переконливою процедура перезавантаження ВККСУ й обрання її нового складу. Проте високий ступінь довіри громадськості до змін не виправдав справедливих очікувань, оскільки задекларовані нові методи реформування судочинства продублювали старі недоліки і кризові явища.

Зокрема, порушення принципу якості результативності проявилось і під час роботи Конкурсної комісії по відбору кандидатів на вакантні посади членів ВККСУ. Кризові процеси у діяльності структури управління судочинства, її самоврядних органів продемонстрували збій внутрішньої і зовнішньої матриці повноважень і відповідальності у конкурсному відборі нового складу ВККСУ. Дотримання принципу транспарентності конкурсних процедур Комісією не відповідало вимогам Закону²⁸. А тому доцільно було б проаналізувати причини розпуску попереднього складу ВККСУ у 2019 р.²⁹.

Переконливе твердження, що робота з поліпшення процесів діяльності в загальній матриці організації ніколи не закінчується. Це пояснюється тим,

²⁶ Матвій І, Матвій С, 'Деякі аспекти визначення пріоритетності оптимізації допоміжних бізнес-процесів у виробничо-господарських об'єднаннях' (2019) 4 Бізнес-навігатор 90–6.

²⁷ Шульга (н 8).

²⁸ Про судоустрій і статус суддів (н 11).

²⁹ Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за 2017–2019 роки (н 12).

що система самостійно виявляє та виправляє недоліки. Оскільки самозбереження системи відповідальності будується за принципом: поки одні процеси поліпшуються фахівцями – інші мають гірші показники, то *ступінь функціонування процесів відповідальності* сприяє виявленню недоліків, а *ступінь проблемності процесу* визначає цільові установки опитування і оцінки кризи. Отже, при підвищенні нормативів підвищується ступінь проблемності і відповідальності, можливість проведення змін і поліпшення організації діяльності.

Таким чином, всі недоліки роботи ВККСУ пов'язані з порушенням внутрішньої матриці відповідальності її членів, що стало підставою ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування»³⁰ та спричинило резонансні виклики і навіть розпуск столичного адміністративного суду³¹.

У цьому випадку відбулося порушення самої структури управління судочинства, зокрема принципу транспарентності, конкурсних процедур та матриці відповідальності і повноважень, проявився конфлікт внутрішньої і зовнішньої матриці відповідальності керівництва і членів Комісії, визначених Законом.

Характеризуючи ситуацію в системі судів, Президент України зазначив, що

<...> стара, неефективна судова система не спроможна забезпечити запит українців на справедливість. Поданий законопроект засвідчує вірність Президента своїм обіцянкам щодо повного очищення судової системи, яка втратила довіру громадян України³².

Складовою матриці відповідальності судочинства є транспарентність усіх процесів його діяльності, яким присвячена окрема публікація авторки, із власним поглядом на реформування судочинства³³.

Аналізуючи ефективність стану судової системи у довоєнний і воєнний періоди, скористаємося порівняльними методами збору інформації. Так, на думку М. Шульги,

<...> одним із валідних і надійних прийомів збору інформації про стан суспільства є соціологічний моніторинг <...>, який фіксує стан суспільства, його елементи з певним часовим інтервалом, завдяки чому вони об'єднують можливості статичного та динамічного аналізу. Адже довготривалі моніторинги розкривають динаміку кож-

³⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування: Закон України від 16 жовтня 2019 р. № 193-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-20#Text>> (дата звернення: 05.02.2024).

³¹ Президент ініціював невідкладну ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва (13.04.2021) <<https://www.president.gov.ua/news/prezident-iniciyuvav-nevidkladnu-likvidaciyu-okruzhno-go-admi-67961>> (дата звернення: 05.02.2024).

³² Там само.

³³ Новікова Т, «Транспарентність адміністративного процесу в умовах діджиталізації» (2022) 2–4 Часопис Київського університету права 46–52. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.07>.

ного зі спостережуваних явищ і процесів, дають змогу передбачити тенденції їхнього подальшого розвитку <...>³⁴.

Використовуючи наведений вище метод валідності збору інформації, розглянемо процес перезавантаження органу суддівського врядування ВККСУ, зокрема, на прикладі діяльності Конкурсної комісії за участю міжнародних експертів щодо проведення конкурсних процедур відбору кандидатів.

У досить незвичний для стороннього спостерігача спосіб відбувся конкурс нового складу органів суддівського врядування (2022–2023 рр.), характерними ознаками якого було його рекламування та прояв суб'єктивізму у процедурі відбору. Дистанційна форма проведення співбесід із кандидатами, на основі чого ухвалювалися рішення Конкурсної комісії щодо конкурсних процедур на вакантну посаду членів ВККСУ³⁵, спричинили достатньо критики самого процесу конкурсного відбору.

Нестандартні методи діяльності Конкурсної комісії не знайшли належного нормативно-правового та структурного визначення, оскільки внутрішня матриця відповідальності новоствореного органу не забезпечила прозорість проведеного заходу з дотримання вимог профільного закону, а лише повідомила про “*позитивний відбір*”³⁶. У такий спосіб Комісія поставила ВРП перед фактом затвердження обраного списку кандидатів³⁷.

Інформуючи громадськість, ВРП зазначила, що

співбесіди з кандидатами у другому етапі конкурсу, *Конкурсна комісія провела через платформу Zoom у січні та лютому 2023 року у Варшаві, Республіка Польща. Протягом 18 робочих днів члени комісії здійснили фахові дискусії з 61 кандидатом, а саме з 32 – у січні та 29 – у лютому, які тривали понад 78 годин. Нагадаємо, що на другому етапі були заплановані співбесіди з 64 кандидатами, з яких троє написали заяви про припинення участі у конкурсі <...>*³⁸.

З цього приводу у виступі на брифінгу голова ВРП повідомив, що сьогодні в судовій системі України вакантними є понад 2000 посад суддів. Кількість вакансій збільшується з кожним днем через подання суддями заяв або про відставку, або про звільнення за власним бажанням. Понад 2000 суддів дотепер, які працюють у системі, не пройшли первинного кваліфікаційного

³⁴ Шульга (н 8).

³⁵ Конкурсна комісія склала графік проведення співбесіди на посаду члена ВККС України на січень 2023 року (*Вища рада правосуддя*, 13.01.2023) <<https://hcj.gov.ua/news/konkursna-komisiya-sklala-grafik-provedennya-spivbesity-na-posadu-chlena-vkks-ukrayiny-na>> (дата звернення: 18.03.2023).

³⁶ Голуб В, ‘Конкурс на зайняття вакантних посад членів ВККСУ очима конкурсантів: блог судді Донецького ОАС Вікторії Голуб’ (*Судово-юридична газета*, 31.03.2023) <<https://sud.ua/uk/news/publication/266167-konkurs-na-zaynyattya-vakantnikh-posad-chleniv-vischoyi-kvalifikatsiynoyi-komisiyi-suddiv-ochami-konkursantki-blog-suddi-donetskogo-oas>> (дата звернення: 10.03.2024).

³⁷ Усик Г, ‘Перелік кандидатів на посади членів ВККСУ становить виклик перед ВРП’ (*Юридична газета*, 17.03.2023) <<https://yur-gazeta.com/golovna/grigoriy-usik-perelik-kandidativ-na-posadi-chleniv-vkksu-standovit-viklik-pered-vrp.html>> (дата звернення: 20.03.2024).

³⁸ Конкурсна комісія з добору кандидатів на посаду члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України завершила другий етап конкурсу – співбесіди (22.02.2023) <<https://hcj.gov.ua/news/konkursna-komisiya-z-doboru-kandydativ-na-posadu-chlena-vyshchoyi-kvalifikatsiynoyi-komisiyi>> (дата звернення: 26.02.2024).

оцінювання. 361 суддя не може здійснювати правосуддя через закінчення 5-річного строку його призначення.

Статтею 95 Закону передбачений порядок проведення конкурсу та призначення на посаду члена ВККСУ, відповідно до ч. 4 Конкурсна комісія проводить добір кандидатів на посаду члена ВККСУ, які відповідають критеріям доброчесності та професійної компетентності, з розрахунку не менше 2 кандидатів на одну вакантну посаду члена ВККСУ.

Аналізуючи проблемні питання судової системи, голова конституційного органу в системі правосуддя висловив занепокоєння, що

<...> з рекомендованих Комісією кандидатів на посади членів ВККСУ, до яких включено лише 10 суддів або суддів у відставці, ВРП може призначити лише 5 членів ВККСУ, що ставить під загрозу запуск роботи ВККСУ, <...> оскільки вона вважається повноважною за умови, якщо до її складу будуть входити не менше шести суддів <...>³⁹.

Профільний Закон вимагає від Конкурсної комісії максимальної уваги, оскільки кандидат на посаду члена ВККСУ має відповідати критерію доброчесності, бути незалежним, чесним, неупередженим, непідкупним, сумлінним, дотримуватися етичних норм і демонструвати бездоганну поведінку у професійній діяльності й особистому житті, без сумнівів щодо законності джерел походження майна, за відповідності рівня життя кандидата або членів його сім'ї задекларованим доходам, способу життя кандидата та його статусу (пункти 20–23 ст. 95 Закону).

Проте для українського суспільства не були переконливими пояснення члена Конкурсної комісії Р. Брукхейсена (Нідерланди) у запровадженні закритого методу проведення конкурсу:

<...> більше не було компетентних і доброчесних суддів-кандидатів для їх відбору і продовження участі у конкурсі <...>. Причина в тому, що вони видалися нам такими, що не зовсім в повній мірі відповідають критеріям професійної компетентності та доброчесності <...>. Ці люди не змогли переконати нас у своїй доброчесності, <...> тому ми змогли відібрати лише 10 суддів для рекомендування їх до Вищої ради правосуддя <...>⁴⁰.

Такий “метод розбудови довіри” в українського суспільства щодо судової влади знайшов не лише критику серед конкурсантів і громадськості, а й посилав сумніви щодо диспропорції у підсумковому відборі кандидатів.

З цього приводу суддя Донецького окружного адміністративного суду, кандидатка на посаду члена ВККСУ, повідомила, що

³⁹ Брифінг Голови Вищої ради правосуддя Григорія Усика на тему: “Призначення членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: виклики та перспективи” <<https://www.hcj.gov.ua/video/bryfing-golovy-vyshchoyi-rady-pravosuddya-grygoriya-usyka-na-temu-pryznachennya-chleniv>> (дата звернення: 28.03.2024).

⁴⁰ Голуб (н 36).

<...> обираючи одних конкурсантів, члени Конкурсної комісії ніяким чином не обґрунтували свої рішення іншим конкурсантам, чому їх кандидатури були відхилені, під гаслом “позитивного відбору”. Достеменно усвідомлюючи, що відсутні будь-які рішення про невідповідність певного кандидата критеріям професійної компетентності та доброчесності, а відповідно, і можливості в останнього спростувати наведене, член Конкурсної комісії дозволяє собі ставити під сумнів доброчесність 97 кандидатів-суддів. Вказані дії є неприпустимими зі сторони члена Конкурсної комісії, відповідального за проведення конкурсу з відбору членів ВККСУ, з метою здійснення реформи судової системи та набуття Україною членства в Європейському Союзі <...>⁴¹.

З цього приводу у публікаціях ішлося, що ‘склалася парадоксальна ситуація, коли під гаслом застосування “позитивного відбору”, Конкурсна комісія отримала можливість рекомендувати на посаду члена ВККС будь-кого, не надто переймаючись мотивуванням свого вибору’⁴².

Підсумовуючи зазначене, висновуємо, що відсутність чіткої системи звітності і відповідальності перед громадськістю, замовчування прогалин у системі діяльності та структурної організації Конкурсної комісії при виконанні їх повноважень призвела до некерованого результату, з певними ризиками на завершальному етапі.

Висновки. Матричний підхід відповідальності в судовій системі забезпечить успішність дій, узгодження її функціонування, персональний розподіл відповідальності за діяльністю, ефективність управління на кожній стадії процесу. Система відповідальності судової установи, безперечно, пов’язана з матрицею повноважень її керівника, чи керівника галузевого напрямку, яка починається з планування та виконавчої дисципліни кожного в процесуальній діяльності, та базується на загальнодержавній стратегії діяльності судової гілки влади. Категорія результативності судового процесу визначається кількісними і якісними показниками-індикаторами, які в сукупності визначають ефективність діяльності суду як елемента всієї системи судів і сприяють досягненню конкретної мети. Більш якісний розподіл обов’язків і повноважень кожного учасника системи, органів суддівського самоврядування збалансує повноваження суддів, інших державних і громадських суб’єктів в усіх видах судового провадження, підвищить доступність до правосуддя, забезпечить верховенство права та принцип правової визначеності у питанні довіри до судової системи.

⁴¹ Голуб (н 36).

⁴² Хрипун В, ‘Що не так з конкурсом до Вищої кваліфікаційної комісії суддів: аналіз’ (Судово-юридична газета, 16.03.2023) <<https://sud.ua/uk/news/publication/264710-hto-ne-tak-s-konkursom-v-vyshshuyu-kvalifikatsionnyu-komissiyu-sudey-analiz>> (дата звернення: 16.03.2024).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Smaliuk R, Ruda T, *Matrytsia ukrainskoho pravosuddia: otsinka ukrainskoi systemy pravosuddia za metodykoiu EU JUSTICE SCOREBOARD 2022* (Mizhnarodnyi fond “Vidrodzhennia”, Tsentr polityko-pravovykh reform, 2022) <<https://pravo.org.ua/books/matrytsya-ukrayinskogo-pravosuddya-otsinka-ukrayinskoyi-systemy-pravosuddya-za-metodykoyu-eu-justice-scoreboard>> (accessed: 05.02.2024).
2. Shulha M, *Zbii sotsialnoi matrytsi* (Instytut sotsiologii NAN Ukrainy 2018).

Journal articles

3. Balatska O, ‘Okremi problemy zabezpechennia advokatom prava na zakhyst v konteksti praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny’ (2018) 1 *Visnyk kryminalnogo sudochynstva* 8–15.
4. Bihun V, ‘Dobrochesnist yak yurydychnyi termin i sens’ (2019) 1 *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* 25–9.
5. Burennikova N, ‘Suchasni pidkhody do zabezpechennia efektyvnosti protsesu upravlinnia liudskymy resursamy promyslovykh pidpriemstv u konteksti proiektnoho menedzhmentu’ [2021] 1 *Innovation and sustainability* 13–9.
6. Krushelnytska T, ‘Matrytsia upravlinskykh rishen yak metodychna osnova rozvytku derzhavno-upravlinskoi diialnosti podatkovykh instytuttsii v Ukraini’ (2012) 8 *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* 9.
7. Matvii I, Matvii S, ‘Deiaki aspekty vyznachennia priorytetnosti optymizatsii dopomizhnykh biznes-protseviv u vyrobnycho-hospodarskykh ob’iednanniakh’ (2019) 4 *Biznes-navihator* 90–6.
8. Novikova T, ‘Transparentnist administratyvnogo protsesu v umovakh didzhytalizatsii’ (2022) 2–4 *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* 46–52. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.07>.
9. Osadcha N, ‘Systema upravlinnia yakistiu posluh mytnoho orhanu: dokumentoobih ta matrytsia vidpovidalnosti’ [2011] 1 (19) *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy* 94–103.

Newspapers

10. Usyk H, ‘Perelik kandydativ na posady chleniv VKKSU stanovyt vyklyk pered VRP’ (*Yurydychna gazeta*, 17.03.2023) <<https://yur-gazeta.com/golovna/grigoriy-usik-perelik-kandidativ-na-posadi-chleniv-vkksu-stanovit-viklik-pered-vrp.html>> (accessed: 20.03.2024).

Websites

11. Bryfinh Holovy Vyshchoi rady pravosuddia Hryhoriia Usyka na temu: “Pryznachennia chleniv Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy: vyklyky ta perspektyvy” <<https://www.hcj.gov.ua/video/bryfing-golovy-vyshchoyi-rady-pravosuddya-grygoriya-usyka-na-temu-pryznachennya-chleniv>> (accessed: 28.03.2024).
12. Holub V, ‘Konkurs na zainiattia vakantnykh posad chleniv VKKSU ochyma konkursantiv: bloh suddi Donetskoho OAS Viktorii Holub (31.03.2023) <<https://sud.ua/uk/news/publication/266167-konkurs-na-zaynyattya-vakantnikh-posad-chleniv-vischoyi-kvalifikatsynoyi-komisiyi-suddiv-ochami-konkursantki-blog-suddi-donetskogo-oas>> (accessed: 10.03.2024).
13. Khrypun V, ‘Shcho ne tak z konkursom do Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv: analiz’ (16.03.2023) <<https://sud.ua/uk/news/publication/264710-cto-ne-tak-s-konkursom-v-vyshshuyu-kvalifikatsionnuyu-komissiyu-sudey-analiz>> (accessed: 16.03.2024).
14. Konkursna komisiia sklala hrafik provedennia spivbesidy na posadu chlena VKKS Ukrainy na sichen 2023 roku. Vyshcha rada pravosuddia (13.01.2023r.) <<https://hcj.gov.ua/news/>>

- konkursna-komisiya-sklala-grafik-provedennya-spivbesidy-na-posadu-chlena-vkks-ukrayiny-na> (accessed: 18.03.2023).
15. Konkursna komisiia z doboru kandydativ na posadu chlena Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy zavershyla druhyi etap konkursu – spivbesidy (22.02.2023) <<https://hcj.gov.ua/news/konkursna-komisiya-z-doboru-kandydativ-na-posadu-chlena-vyshchoyi-kvalifikatsiynoyi-komisiyi>> (accessed: 26.02.2024).
 16. Ohliad danykh pro stan zdiisnennia pravosuddia Cherkaskym okruzhnym administratyvnym sudom u 2022 rotsi. Analiz roboty sudu <https://adm.ck.court.gov.ua/sud2370/pokazniki-diyalnosti/analizy_roboty_sudu/270220231006> (accessed: 05.02.2024).
 17. Prezydent initsiiuvav nevidkladnu likvidatsiiu Okruzhnoho administratyvnoho sudu mista Kyieva (13.04.2021) <<https://www.president.gov.ua/news/prezydent-iniciyuvav-nevidkladnu-likvidatsiiu-okruzhnogo-admi-67961>> (accessed: 05.02.2024) (in Ukrainian).
 18. Zosym Maxym, 'Matrytsia vidpovidalnosti (RACI Matrix)' (18.10.2022) <<https://www.maxzosim.com/raci-matrix>> (accessed: 05.02.2024).

Tamara Novikova

CERTAIN ASPECTS OF THE RESPONSIBILITY MATRIX IN THE COURT SYSTEM

ABSTRACT. The article is devoted to the issues of liability in the judicial system, which is essential for its functioning. It is the matrix structure of liability which is necessary to ensure proper procedural activity of courts. The author outlines the latest approaches to the study of liability in court proceedings based on scientific developments on general legal liability and liability in administrative proceedings. In particular, the matrix approach to liability is new in the context of the judicial system reform, which is associated with the introduction of new technologies and methods, ensuring the efficiency and transparency of court activities, proper fulfillment of procedural duties, and improvement of the functions of judicial control over the execution of decisions and liability in their adoption.

The purpose of the article is to outline modern approaches to improving the efficiency of court proceedings using a new matrix method of liability in procedural activities. Based on a comprehensive analysis of theoretical, methodological and legal frameworks, the author substantiates and develops the concept of systemic liability, in particular, its external and internal matrix of court procedural activity.

It is proved that the prospects of implementing the matrix approach to the courts' activities as an effective way to enhance justice guarantee the possibility of systematizing all stages of the judicial process, identifying uncoordinated actions and separating them with the help of information technology, since the functioning of each individual subdivision of the system is part of the overall responsibility matrix.

The article proposed by the author covers the main area of justice and is viewed through the prism of matrix liability for misconduct, non-compliance with the law, violation of human rights, and lowering the level of public trust in the judicial institution. Considering the judicial process through the updated system of liability as the primary basis of procedural activity, the author focuses on its features which form and streamline judicial proceedings at all levels, ensuring their transparency and efficiency. The author emphasizes that the full matrix of responsibility and the matrix of powers cover the entire range of procedural activities, which will allow systematizing it with the help of the latest technologies.

KEYWORDS: matrix of responsibility of the judicial system; matrix of powers; matrix approach; principles of responsibility; external and internal matrix of responsibility; court proceedings.

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Вікторія Левківська

аспірантка кафедри економічного права
та економічного судочинства

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

юристка 1-ї категорії Центру європейських студій

Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5768-4947>

vikalev-@ukr.net

DOI: 10.33498/Юшн-2024-03-151

УДК 341.2

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ І ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Забезпечення економічної безпеки країни набуває особливої значущості в умовах сучасної ринкової трансформації, глобалізації та євроінтеграції. Це актуалізує проблему впровадження міжнародного досвіду державного управління для забезпечення національної економічної безпеки, а водночас потребує врахування особливостей функціонування української держави на сучасному етапі і набутого нею досвіду в досліджуваній галузі. Процес адаптації міжнародних норм і практик до національного правового поля передбачає комплексний підхід, що охоплює не лише законодавчу гармонізацію, а й розвиток відповідних інституційних механізмів. Обґрунтовано, що імплементація міжнародно-правових стандартів та інтеграція зарубіжного досвіду є фундаментальним для зміцнення національної економічної безпеки та стійкості української держави в умовах глобалізованого світу.

Мета статті – дослідження процесу імплементації міжнародно-правових стандартів і зарубіжного досвіду в контексті правового забезпечення національної економічної безпеки.

У статті розглянуто моделі та системи забезпечення національної економічної безпеки в різних країнах світу, зокрема Японії, США, Китаї, а також у державах, що нещодавно здобули незалежність. Констатовано, що кожна з країн сформувала власну концепцію економічної безпеки на основі усвідомлення унікальності проблем власної економічної системи та вжила дієвих заходів щодо подолання негативних тенденцій за допомогою державного регулювання. Проаналізовано різні напрями забезпечення економічної безпеки в Європейському Союзі, що охоплюють промисловість, енергетику, зовнішню економіку й інші сфери.

Запропоновано рекомендації для України щодо імплементації міжнародного досвіду для забезпечення національної економічної безпеки: підтримка адаптивності економіки до глобальних змін, розширення зовнішньоекономічних зв'язків, підвищення ефективності та конкурентоспроможності національного виробництва, оптимізація зовнішньої торгівлі, забезпечення стабільності фінансового стану держави, залучення іноземних інвестицій та розвиток міжнародних транспортних і комунікаційних систем. Акцент зроблено на необхідності забезпечення доступу до іноземних ресурсів та розробленні обґрунтованої системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Визначено основні загрози для України, зокрема: неефективність держсектору, правова нестабільність, відсутність конкуренції тощо. Доведено, що в сучасних умовах забезпечення економічної безпеки має стати основним напрямом зовнішньої політики української держави.

Ключові слова: правове забезпечення; національна економічна безпека; міжнародно-правові стандарти; інтеграція; гіперконкуренція.

© Вікторія Левківська, 2024

Забезпечення економічної безпеки країни має першочергове значення для будь-якої країни світу в умовах сучасної ринкової трансформації. Тобто захищати інтереси країни від порушення інших країн та негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів. Проблема впровадження міжнародного досвіду державного управління для забезпечення національної економічної безпеки є надзвичайно гострою, оскільки в багатьох сферах суспільного життя ми використовуємо досвід країн усього світу, не враховуючи особливостей нашої країни.

Імплементація міжнародно-правових стандартів та інкорпорація зарубіжного досвіду в контексті правового забезпечення національної економічної безпеки є невід'ємною складовою сучасного процесу глобалізації та інтеграції. Розгляд такої імплементації набуває особливої актуальності в умовах постійної динаміки міжнародних економічних відносин і зростаючих викликів у сфері міжнародної безпеки. Процес адаптації міжнародних норм і практик до національного правового поля передбачає комплексний підхід, що охоплює не лише законодавчу гармонізацію, а й розвиток відповідних інституційних механізмів.

Акцентується увага на необхідності глибокого аналітичного осмислення зарубіжних моделей і стратегій, з метою їх ефективної інтеграції у національну систему економічної безпеки. Це передбачає вивчення досвіду країн із розвиненими економіками й адаптацію найкращих практик з урахуванням специфіки внутрішніх економічних процесів.

Важливим аспектом є також взаємодія національної правової системи з міжнародними правовими механізмами, що передбачає активізацію міжнародного співробітництва та участь у міжнародних економічних організаціях. Це сприяє створенню ефективних механізмів моніторингу та контролю, забезпечуючи відповідність національної економічної політики міжнародним стандартам.

Отже, можна стверджувати, що процес імплементації міжнародно-правових стандартів та інтеграції зарубіжного досвіду є фундаментальним для зміцнення національної економічної безпеки та стійкості держави в умовах глобалізованого світу.

Наукові праці таких учених, як О. Беляєвич, О. Вінник, В. Джунь, В. Король, А. Мазалова, М. Панченко, Г. Смолин, М. Тітова, В. Щербина, а також С. Чопра, Е. Пілс, Х. Ванг, Х. Ентоні, Дж. Вокер, М. Купер, С. Волклейт, Р. Мак. Гаррі, Г. Мітен, М. Волш-Ділі, В. Волфорд та інші, стали значним внеском у розроблення та систематизацію правових основ зміцнення економічної безпеки в міжнародному контексті. Проте, незважаючи на суттєвий обсяг наукових розвідок, дослідження процесу інкорпорації зазначених стандартів у національне право все ще потребує більш глибокого й системного аналізу. Варто зазначити, що українські науковці, зокрема Я. Базилук, С. Давиденко, Д. Венцковський, З. Гбур, Л. Томаневич, робили спроби дослідити особливості забезпечення економічної безпеки України в умовах гібридної агресії, що розпочалася в 2014 р., проте на сьогодні активізувалася низка нових ризиків і загроз, що потребують врахування у межах досліджуваної проблеми.

Актуальність і теоретична значущість зазначеної проблематики особливо посилюються в контексті розвитку сучасного конституційного та міжнародного права, вимагаючи продовження дослідницького пошуку в цій галузі.

Мета дослідження – вивчення процесу імплементації міжнародно-правових стандартів і зарубіжного досвіду в контексті правового забезпечення національної економічної безпеки.

Економічна безпека становить основу національної безпеки України, є ключовим елементом загальної безпеки країни та її національного суверенітету. Вона забезпечує підтримку всіх сфер системи національної безпеки, зокрема макроекономіки, оборони, фінансів, технологій та інших важливих аспектів, сприяючи становленню міцної держави, здатної захищати свої національно-економічні інтереси.

Національна економічна безпека України охоплює різноманітні сфери економіки, як-от: макроекономіка, фінанси, зовнішня економіка, наука, технології, інвестиції, енергетика та продовольство. Основні загрози для економічної безпеки країни на сучасному етапі охоплюють тіньову економіку, інфляцію, бюджетний дефіцит, безробіття, зниження капіталу, високий державний борг, неконтрольовану імміграцію та політичну нестабільність. Політика економічної безпеки ґрунтується на принципах, які визначають оцінку загроз та формування стратегії економічної безпеки.

Г. Мерніков підкреслює, що економічна безпека важлива для створення міцної держави, що захищає національні інтереси в економічній сфері¹, тоді як Я. Базилук визначає економічну безпеку як набір умов, що забезпечують підтримку економічних інтересів, стимулюють інновації та реформи, і протидіють зовнішнім економічним загрозам².

Л. Томаневич стверджує, що економічна безпека має гарантувати високий ступінь незалежності від стратегічних партнерів, тобто тих, хто може впливати на політичні рішення, неприйнятні з точки зору бізнесу³. На думку З. Гбур, економічна безпека означає надійний захист державою інтересів національної держави в економічній сфері від внутрішніх і зовнішніх втрат через застосування всіх необхідних засобів⁴.

В. Московець у процесі порівняння законодавства про економічну безпеку України та країн Європейського Союзу (далі – ЄС) виділяє різні аспекти, такі як промисловість, енергетика, зовнішня економіка, інвестиції, макроекономіка, продовольство, соціалка та фінанси⁵. Це порівняння дає підставу для розроблення стратегії розвитку економічної безпеки України з ураху-

¹ Мерніков Г, Європейська інтеграція України та економічна безпека держави <<https://web.archive.org/web/20030406220257/http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/100.html>> (дата звернення: 15.12.2023).

² Базилук Я, Давиденко С, Венцовський Д, *Економічна безпека України в умовах гібридної агресії: аналіт. доп.* (НІСД 2017) 117.

³ Томаневич Л, 'Економічна злочинність як загроза національній безпеці держави' в *Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи: тези доповідей учасників Всеукраїнської науковопрактичної конференції* (22 квітня 2016 р.) (Томаневич Л упоряд, ЛьвДУВС 2016) 291.

⁴ Гбур З, 'Методи та принципи державного управління економічною безпекою' (2017) 10 Молодий вчений 762.

⁵ Московець В, 'Економічна безпека і роль держави в забезпеченні інтеграції у світове господарство' в *Правове регулювання економічної безпеки України в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції* (ХНУВС 2013) 56.

ванням стандартів ЄС. В Україні та ЄС економічна безпека розглядається як важлива складова національної безпеки, що спрямована на усунення загроз і забезпечення життєвого рівня населення за участі державних органів та приватного бізнесу.

На основі зазначеного вище констатуємо, що необхідно розглянути моделі та системи забезпечення національної економічної безпеки, які застосовуються у країнах світу. Пропонуємо для розгляду такі моделі забезпечення національної економічної безпеки, які застосовуються в іноземних країнах: японська – модель, спрямована на забезпечення внутрішньої соціальної безпеки; американська – модель, орієнтована на поєднання внутрішньої та зовнішньої безпеки, яка слугує взірцем для більшості держав; китайська модель є концентрованим вираженням систем безпеки держав, що здійснюють будівництво соціалістичного суспільного ладу; моделі, властиві державам, які тільки здобули незалежність, а також здійснюють активну переорієнтацію свого розвитку.

В ЄС економічна безпека пов'язана з його роллю в світовій економіці та охоплює різні напрями, такі як промисловість, енергетика, зовнішня економіка, інвестиції, макроекономіка тощо. Національні методи нагляду в країнах світу спрямовані на зменшення вразливості економіки, розроблення законодавчої бази, забезпечення конкуренції, валютного контролю, стабільності валюти, сприятливих умов для бізнесу, а також захист вітчизняних виробників. Україні рекомендовано впроваджувати міжнародний досвід для забезпечення національної економічної безпеки на основі врахування досвіду провідних країн і визначення основних загроз.

Основні загрози економічній безпеці України охоплюють неефективність держсектору, правову нестабільність, відсутність конкурентного середовища, незбалансованість людського потенціалу, низькі зарплати, сировинну залежність і нецільове використання міжнародної допомоги. Стратегія національної безпеки України передбачає контроль імпортно-експортної діяльності, протидію незаконній економіці, зміцнення економіки, захист від збройної агресії, правовий захист бізнесу, захист банківської системи, зміцнення інституційної спроможності, залучення іноземних інвестицій, деолігополізацію, демонополізацію, дерегуляцію, спрощення податкової системи та забезпечення цілісності інфраструктури⁶.

Для ефективної інтеграції в міжнародну економічну безпеку держави мають підтримувати адаптивність економіки, розширювати зовнішньоекономічні зв'язки, підвищувати ефективність і конкурентоспроможність національного виробництва, оптимізувати зовнішню торгівлю, забезпечувати стабільність фінансів, доступ до іноземних ресурсів, а також розвивати міжнародні транспортні та комунікаційні системи. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності має бути ефективним і соціально спрямованим. За Р. Невсоном, основні загрози на міжнародному рівні охоплюють ізоля-

⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>> (дата звернення: 14.12.2023).

цію, низьку конкурентоспроможність, дефіцит торговельного балансу, залежність від імпорту, високий зовнішній борг, слабкий експортний та валютний контроль, а також недостатність інфраструктури для підтримки зовнішньоекономічної діяльності⁷.

Міжнародна економічна інтеграція – це процес, що передбачає зближення національних економічних і правових механізмів держав через поглиблення економічної взаємодії, узгодження міждержавної політики та структурні зміни на основі міжнародних договорів, що часто призводить до формування нових міжнародно-правових та економічних об'єднань.

Умовами досягнення інтеграції між державами, як зазначає К. Бесселінг, є порівнювані політичні й економічні показники учасників інтеграційного об'єднання, а також їхній можливий історичний взаємозв'язок і взаємовигідні економічні та політичні перспективи спільного розвитку, як це відбувається в разі інтеграції на євразійському просторі⁸.

Критерій змісту процесу інтеграції дає змогу розрізняти функціональні форми інтеграції: спільні спілки (*Benelux Union*), функціональні та галузеві спілки (*European Atomic Energy Community, EAEC (Euratom)*). За критерієм ставлення до зовнішнього світу виділяються союзи закриті (автаркічні), напівзакриті (відкриті лише для країн певного регіону), відкриті для зовнішнього світу. Відповідно до критерію сфери дії розрізняються обмежені за складом союзи (*Союзна держава росії та білорусії*) та союзи, що об'єднують велику кількість сторін (*EU*). Можна також виділити інтеграційні об'єднання різних за рівнем розвитку країн: союзи розвинутих країн (*EU, NAFTA*), союзи країн, що розвиваються (*ASEAN*), союзи країн із перехідною економікою (*СНД*)⁹.

Ця класифікація допомагає зорієнтуватися у розстановці соціально-політичних сил і спрогнозувати міжнародно-правову позицію кожної групи країн щодо того чи іншого актуального питання сучасних міжнародних економічних відносин. Проте вона має умовний характер, оскільки цілком можливо, що подальший розвиток нових технологій призведе до виходу на передові позиції таких країн, на які нині мало хто звертає увагу.

Водночас можна виділити, з певним ступенем схематичності, такі напрями розвитку економічної безпеки: 1) створення зони вільної торгівлі (усуваються внутрішньорегіональні бар'єри на шляху просування товарів та послуг); 2) утворення митного союзу (вводяться узгоджені зовнішні тарифи для захисту економічних інтересів країн, що об'єдналися); 3) формування єдиного ринку (ліквідуються внутрішньорегіональні бар'єри під час використання виробничих чинників); 4) організація валютного союзу (гармоні-

⁷ Newson R, Counter-Unconventional Warfare Is the Way of the Future. How Can We Get There? <www.smallwarsjournal.com/blog/counter-unconventional-warfare-is-the-way-of-the-future-how-can-we-get-there> (accessed: 15.12.2023).

⁸ Luijff E, Besseling K, Graaf P, 'Nineteen National Cyber Security Strategies' (2013) 9 International Journal of Critical Infrastructure Protection 3–31.

⁹ Statement for the Record, Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community, Senate Select Committee on Intelligence, Daniel R. Coats, Director of National Intelligence, May 11, 2017 <<https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/documents/os-coats-051117.pdf>> 67 (accessed: 15.12.2023).

зуються грошова, податкова та валютна сфери); 5) створення економічного союзу (формується наднаціональні органи господарської координації з єдиною грошовою системою, загальним центральним банком, уніфікованою податковою та загальною економічною політикою).

При цьому варто враховувати, що теоретично для інтеграції держав можливі три варіанти (моделі) зближення (перша модель базується на виробленні та прийнятті єдиного міжнародно-правового акта, що є міжнародним договором; друга модель може ґрунтуватися на модельному законодавстві; третя модель передбачає використання методу прямої (жорсткої) уніфікації у межах прийняття одноманітного уніфікованого акта міждержавного об'єднання). При цьому варто зазначити, що міждержавна інтеграція у світі відбувається за одночасного розвитку процесів глобалізації та регіоналізму.

Сучасна система міжнародної економічної безпеки має низку характерних рис. По-перше, реальні глобалізаційні досягнення зосереджені майже винятково у сфері торговельно-економічного експансіонізму, тобто до всебічної глобалізації ще далеко. По-друге, хоча міжнародна економічна безпека – явище, об'єктивно обумовлене розвитком промисловості, активізацією транскордонних перетоків капіталу тощо, однак це явище є керованим шляхом застосування міжнародно-правових інструментів (міжнародних договорів, організацій тощо) у різних сферах, тобто воно або стимулюється, або пригнічується. По-третє, не знімається з порядку денного конкуренція глобальної та регіональної тенденцій розвитку (практика показує, що такі інтеграційно-орієнтовані системи, як ЄС, НАФТА і навіть Світова організація торгівлі, мають складну процедуру прийняття нових членів, а отже, навряд чи служать інтересам справжньої глобалізації).

С. Шаптала виділяє п'ять основних напрямів забезпечення міжнародної економічної безпеки: фінансову глобалізацію, інтенсифікацію світової торгівлі, регіоналізацію економіки, розвиток всесвітніх транснаціональних корпорацій і процеси зближення національних економік (конвергенцію)¹⁰.

Розвиток системи забезпечення міжнародної економічної безпеки призводить до таких економічних явищ, як проникність міждержавних кордонів вільного руху фінансових потоків, переміщення товарів, послуг, технологій, робочої сили, тобто до поширення правових режимів найбільшого сприяння та національного режиму у згаданих сферах. Держави з ринковою економікою зближуються за рівнем цін на товари, прибутковості підприємств та зарплат, зростає число та розмір злиття компаній у середині держав та на міжнародному рівні.

Відбувається приватноуніверсалізація ринкових відносин через утвердження єдиних економічних принципів, звичаїв та правових норм для системи забезпечення міжнародної економічної безпеки, а в результаті – посилення взаємозв'язку та взаємозалежності національних ринків держав. До негативних аспектів глобалізації передусім належить той факт, що головна цінність капіталізму – отримання прибутку – призводить до нерів-

¹⁰ Шаптала С, 'Щодо вдосконалення державно-правового забезпечення економічної безпеки України в умовах реформування суспільства' (2013) 2 Право і суспільство 134–40.

номірного розвитку країн, що розвиваються, до концентрації могутності в одних руках, до експлуатації праці капіталом і розшарування суспільства (збагачення багатих і зубожіння бідних) і в кінцевому підсумку до глобальної економічної кризи¹¹.

Розширення, інтенсифікація глобалізаційних процесів зумовлюють небезпеку втрати суверенітету, економічної незалежності держави. Простір маневру держави в економічній сфері також дедалі більше звужується внаслідок підвищення мобільності капіталу, діяльності транснаціональних корпорацій та розповсюдження інтернету.

Відповідно, натеper можна виділити такі глобальні економічні проблеми, що безпосередньо впливають на забезпечення міжнародної економічної безпеки.

1. Еволюція технологічного укладу – формування нових технологій призводить до виникнення нових сегментів економіки, до перерозподілу світових ресурсів між секторами економіки та регіонами планети, появи нових вагомих суб'єктів економіки, нових видів і навіть типів кримінальної економіки й економічної злочинності, трансформації цільових функцій значних сегментів економіки, створює нові умови конкуренції, зокрема через використання нових технологій з метою розвитку тіньових і кримінальних економічних суб'єктів, а також актуалізує нові виклики та загрози для економічних конструкцій і відносин.

2. Перехід значної кількості країн від постіндустріальної до інноваційної економіки – більшість країн демонструє стійку сучасну загальносвітову тенденцію переходу від постіндустріальної економіки до інноваційної, що базується на новій технологічній базі, заснованій на використанні новітніх досягнень у галузі біотехнологій, інформатики та нанотехнологій, універсального визначення якої поки що не існує.

3. Відставання окремих країн у науково-технологічному розвитку (його неналежна організація) – сучасний етап характеризується наявністю невирішених проблем, що перешкоджають науково-технологічному розвитку: за наявного позитивного досвіду реалізації масштабних технологічних проєктів зберігається проблема несприйнятливості економіки до інновацій, що перешкоджає практичному застосуванню результатів і розробок; слабка взаємодія сектору досліджень і розробок із реальним сектором економіки, розімкненість інноваційного циклу. Усе це призводить до того, що державні інвестиції в людський капітал фактично забезпечують зростання конкурентоспроможності інших економік.

4. Гіперконкуренція, що виражає конкурентну боротьбу народів і націй, в якій використовуються будь-які її форми – від суперництва фірм на глобальних ринках, маніпулювання фінансовим і міжнародним правопорядком до холодної та гібридних воєн, причому в ній первинні дії суб'єктів приватного права (економічних суб'єктів), а держава діє як помічник інститутів приватного права – компаній, транснаціональних корпорацій, які заснову-

¹¹ Алямкін Р, 'Правове забезпечення національної інформаційної безпеки' (2013) 4 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 92.

ються, як правило, приватними особами, а не державною владою (важливими факторами є: перетворення Китаю та Індії на основні локомотиви світового економічного зростання, поява нових світових центрів економічного розвитку в Азії та Латинській Америці, подолання енергетичних бар'єрів зростання, зокрема завдяки підвищенню енергоефективності та розширення використання альтернативних видів енергії за умови збереження тенденції до подорожчання енергоносіїв, посилення дисбалансів у світовій торгівлі, руху капіталів, що сприяє зміні курсів світових валют і розбудові інститутів світової економіки (світового економічного порядку), світової фінансової архітектури).

5. Геоекономічні війни із застосуванням санкційних режимів – наслідком дефіциту природних ресурсів, що посилюється, стає зростання геоекономічних воєн (ірано-іракська війна, війна в Перській затоці, американо-іракська війна, вторгнення в Афганістан, Лівію, Сирію та ін.); незалежно від індивідуальних характеристик конкретного санкційного режиму, що вводиться тим чи іншим суб'єктом (групою суб'єктів) у рамках геоекономічної війни щодо тієї чи іншої країни, загалом для нього характерні такі особливості: заборони й обмеження на здійснення економічної діяльності (за галузями, секторами, стосовно окремих суб'єктів господарювання), додаткові вимоги до суб'єктів господарювання, вчинених ними угод тощо; терміновий характер (обмежений у часі), введення у спеціальному (особливому) порядку, що вимагає розроблення механізмів, спрямованих на захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання (гарантії, форми та способи захисту та ін.), що несуть на собі тягар санкційної політики, що проводиться¹².

Однією з проблем сучасної системи міжнародної економічної безпеки є нездатність відповідати потребам суспільства через відставання правових регуляторів. Це вимагає розроблення нових положень для вдосконалення правового захисту глобальних економічних інтересів, щоб адаптувати систему до сучасних відносин і створити адекватні умови для ефективної реакції на виникаючі загрози. Значущість правового захисту має відповідати динаміці розвитку глобальної економічної спільноти¹³.

Відповідно в системі норм права, що регулюють забезпечення міжнародної економічної безпеки, доцільно виділити з урахуванням необхідності побудови відповідної правової конструкції два аспекти: зовнішній, або формальний (ієрархічна сукупність нормативних правових актів і норм, що в них містяться, як правовий комплекс, що регулює виникаючі та панівні відносини між відповідними суб'єктами та їхніми групами з метою створення правових умов для забезпечення міжнародної економічної безпеки); і змістовий (концепція правового забезпечення міжнародної економічної безпеки, що є системою поглядів щодо цілей, завдань, принципів і напрямів правового регулювання зазначеного типу безпеки).

¹² Костицький В, 'Інформаційна війна проти України – виклик світовому порядку' <<https://oksamyt.org/0202201511>> (дата звернення: 15.12.2023).

¹³ Лещенко О, "Гібридна війна" як науковий конструкт: проблеми пошуку термінологічної та концептуальної сутності? (2017) 117 Гілея: науковий вісник 263.

Отже, сучасні реалії вимагають розроблення концепції правового забезпечення міжнародної економічної безпеки з урахуванням необхідності відображення в ній низки концептів нової науково обґрунтованої парадигми захисту глобальних економічних інтересів:

- базових положень теорії захисту глобальних економічних інтересів, їхніх суттєвих ознак як об'єкт захисту, а також правової характеристики сучасних загроз цим інтересам, оцінювання їхньої реальності (відмінності від ризиків і викликів);
- структури (основних елементів) механізму захисту глобальних економічних інтересів, застосування якого дасть змогу адекватно протидіяти на основі застосування ризикоорієнтованого підходу реальним і потенційним загрозам з урахуванням особливостей різних видів захисту;
- специфіки організації (системно-структурної побудови) діяльності щодо захисту глобальних економічних інтересів із конкретизацією компетенцій всіх суб'єктів захисту та визначенням напрямів підвищення ефективності їхньої взаємодії на внутрішньодержавному та міждержавному рівнях;
- змісту та структури базового й інших правових режимів захисту глобальних економічних інтересів із визначенням правових та організаційних аспектів діяльності суб'єктів захисту у межах окремих видів зазначених режимів;
- особливостей міжнародно-правового захисту глобальних економічних інтересів з урахуванням досвіду зарубіжних держав і визначення підходів до вирішення проблеми їхнього захисту в межах панівних інтеграційних утворень;
- комплексних рекомендацій (пропозицій) щодо організації ефективного захисту на основі формування оптимальної стратегії захисту глобальних економічних інтересів¹⁴.

Вважаємо, що структурні елементи правовідносин у сфері забезпечення міжнародної економічної безпеки можна характеризувати так:

- цілі регулювання – забезпечення сталого розвитку, стимулювання ефективності функціонування світового ринку в умовах економічної конкуренції, сприяння вирівнюванню попиту та пропозиції на світовому ринку на користь економічного зростання держав-членів, реалізація основних свобод (вільного руху товарів, осіб, послуг, капіталів), підвищення рівня життя та добробуту населення всіх країн світу з дотриманням екологічних імперативів;
- суб'єкти регулювання – насамперед інститути й органи ООН, різні міжнародні інституції держави, підприємства й індивіди;
- об'єкт регулювання – регулювання економічних відносин публічно-та приватноправового характеру в межах світового ринку;
- джерела – первинне та вторинне право (матеріальне та процесуальне), міжнародне право та національне право держав;

¹⁴ The Three Ages of NATO: An Evolving Alliance (Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg at the Harvard Kennedy School) <www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_135317.htm> (accessed: 15.12.2023).

– метод регулювання – використання у взаємозв'язку публічно- та приватноправових механізмів регулювання вільного руху товарів, осіб, послуг та капіталів, створення технічних стандартів під егідою інститутів ООН та адміністративно-правових механізмів, спрямованих на регламентацію сумлінної конкуренції та валютної сфери;

– просторова сфера регулювання – територія усіх країн світу.

Висновки. Отже, з наведених досліджень можна зробити висновок, що кожна аналізована країна сформуvala власну концепцію економічної безпеки, усвідомила унікальність проблем власної економічної системи та вжила дієвих заходів щодо подолання негативних тенденцій за допомогою державного регулювання. Нині забезпечення економічної безпеки має стати основним напрямом зовнішньої політики української країни. Якщо ми розглядаємо можливість впровадження міжнародного досвіду публічного менеджменту для забезпечення економічної безпеки Української держави, то варто пам'ятати, що цей процес надто трудомісткий. Тобто Україна не може скопіювати усю систему правового забезпечення економічної безпеки провідних країн світу, а має враховувати певні окремі елементи у процесі побудови власної концепції та створення власної ефективної моделі для досягнення ефективності економічної безпеки.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bazyliuk Ya, Davydenko S, Ventskovskyi D, *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hibrydnoi ahresii* (NISD 2017).

Journal articles

2. Luijff E, Besseling K, and Graaf P, 'Nineteen National Cyber Security Strategies' (2013) 9 International Journal of Critical Infrastructure Protection.
3. Aliamkin R, 'Pravove zabezpechennia natsionalnoi informatsiinoi bezpeky' (2013) 4 Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy (in Ukrainian).
4. Hbur Z, 'Metody ta pryntsyipy derzhavnoho upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu' (2017) 10 Molodyi vchenyi.
5. Leshchenko O, '"Hibrydna viina" yak naukovyi konstrukt: problemy poshuku terminologichnoi ta kontseptualnoi sutnosti' (2017) 117 Hileia: naukovyi visnyk: zb. nauk. Prats.
6. Shaptala C, 'Shchodo vdoskonalennia derzhavno-pravovoho zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh reformuvannia suspilstva' (2013) 2 Pravo i suspilstvo.

Conference papers

7. Moskovets V, 'Ekonomichna bezpeka i rol derzhavy v zabezpechenni intehtatsii u svitove hospodarstvo' v *Pravove rehuliuvannia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh yevrointehtatsii: zbirnyk naukovykh prats Vseukraiinskoi naukovy-praktychnoi konferentsii* (KhNUVS 2013).
8. Tomaneych L, 'Ekonomichna zlochyinnist yak zahroza natsionalnii bezpetsi derzhavy' v Tomaneych L (red) *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: stan, problemy ta perspektyvy: tezy dop. uchasnykiv Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (LvDUVS 2016).

Websites

9. Newson R, 'Counter-Unconventional Warfare Is the Way of the Future. How Can We Get There?' <www.smallwarsjournal.com/blog/counter-unconventional-warfare-is-the-way-of-the-future-how-can-we-get-there> (accessed: 15.12.2023).
10. Kostytskyi V, 'Informatsiina viina proty Ukrainy – vyklyk svitovomu poriadku' <www.oksamyt.org/2015/02/02/0202201511> (accessed: 20.12.2023).
11. Mernikov H, 'Yevropeiska intehratsiia Ukrainy ta ekonomichna bezpeka derzhavy' <www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/100.htm> (accessed: 12.12.2023).

Victoria Levkivska

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL ENSURING OF NATIONAL ECONOMIC SECURITY

ABSTRACT. Ensuring the economic security of the country acquires special significance in the conditions of modern market transformation, globalization and European integration. This actualizes the problem of implementing the international experience of public administration to ensure national economic security, and at the same time requires taking into account the peculiarities of the functioning of the Ukrainian state at the current stage and the experience it has acquired in the field under study. The process of adapting international norms and practices to the national legal field involves a complex approach that includes not only legislative harmonization, but also the development of relevant institutional mechanisms. It is substantiated that the implementation of international legal standards and integration of foreign experience is fundamental for strengthening the national economic security and stability of the Ukrainian state in the conditions of the globalized world.

The purpose of the article is to study the process of implementation of international legal standards and foreign experience in the context of legal support of national economic security.

The article examines the models and systems of ensuring national economic security in various countries of the world, in particular Japan, the USA, China, as well as the states that have recently gained independence. It was established that each of the countries formed its own concept of economic security based on the awareness of the uniqueness of the problems of its own economic system and took effective measures to overcome negative trends with the help of state regulation. Different directions of ensuring economic security in the European Union are analyzed, covering industry, energy, foreign economy and other areas.

Recommendations are offered for Ukraine regarding the implementation of international experience to ensure national economic security: supporting the adaptability of the economy to global changes, expanding foreign economic ties, increasing the efficiency and competitiveness of national production, optimizing foreign trade, ensuring the stability of the state's financial condition, attracting foreign investments and developing international transport and communication systems. Emphasis is placed on the need to ensure access to foreign resources and the development of a sound system of state regulation of foreign economic activity. The main threats to Ukraine are identified, in particular: inefficiency of the state sector, legal instability, lack of competition, etc. It has been proven that in modern conditions, ensuring economic security should become the main direction of the foreign policy of the Ukrainian state.

KEYWORDS: legal support; national economic security; international legal standards; integration; hyper competition.

ДОКТРИНА У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

МІЖНАРОДНИЙ СУД ООН ВСТАНОВИВ, ЩО РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ ПОРУШИЛА СВОЇ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІДПОВІДНО ДО ПУНКТУ “А” ЧАСТИНИ ПЕРШОЇ СТАТТІ 2 ТА ПІДПУНКТУ “V” ПУНКТУ “Е” СТАТТІ 5 МІЖНАРОДНОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ВСІХ ФОРМ РАСОВОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ*

<...>

352. Суд розгляне, чи кваліфікується поведінка Російської Федерації щодо освіти в Криму як расова дискримінація за змістом ч. 1 ст. 1 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (CERD) та порушує зобов'язання, що містяться в п. “а” ч. 1 ст. 2 та пп. “v” п. “е” ст. 5 та ст. 7.

<...>

354. Суд вважає, що, навіть якщо пп. “v” п. “е” ст. 5 CERD не містить загального права на шкільну освіту мовою меншини, заборона расової дискримінації відповідно до п. “а” ч. 1 ст. 2 CERD і право на освіту згідно зі пп. “v” п. “е” ст. 5, може, за певних обставин, встановлювати обмеження щодо змін у наданні шкільної освіти мовою національної чи етнічної меншини. Для застосування цих положень Суд повинен спочатку визначити, чи кваліфікується відповідна поведінка як расова дискримінація у значенні ч. 1 ст. 1 CERD.

355. Більшість заходів, на які скаржиться Україна, стосуються обмеження доступності української чи кримськотатарської мови як мови навчання в початкових школах. Зазвичай мова є важливим соціальним зв'язком між членами етнічної групи. Таким чином, обмежувальні заходи, вжиті державою-учасницею щодо використання мови, у певних ситуаціях можуть свідчити про “розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, оснований на ознаках <...> національного чи етнічного походження” у значенні ч. 1 ст. 1 CERD.

356. Відповідно до CERD держави-учасниці володіють широкими дискреційними повноваженнями щодо шкільних програм і щодо основної мови навчання. Проте при розробці та реалізації шкільної програми держава-учасниця не може дискримінувати національну чи етнічну групу. Той факт, що держава вирішує пропонувати шкільну освіту лише однією мо-

* Витяг з рішення Міжнародного суду ООН у справі «Застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» (Україна проти Російської Федерації) від 31 січня 2024 року. Дивись: Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation). Judgment of International Court of Justice. 31 January 2024. No. 166 <<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-00-en.pdf>> (accessed: 26.03.2024).

вою, сам по собі не призводить до дискримінації згідно з CERD щодо членів національної чи етнічної меншини, які бажають, щоб їхні діти навчалися рідною мовою.

357. Структурні зміни щодо мови навчання, яка використовується в школах, можуть становити дискримінацію, заборонену CERD, якщо спосіб, у який вони впроваджуються, завдає непорівняного негативного впливу на права особи чи групи, що виділяються за ознаками, переліченими в ч. 1 ст. 1 CERD, якщо тільки такий вплив не можна пояснити таким чином, що не стосується заборонених підстав у цій статті. Це мало б місце, зокрема, якщо зміна в освіті мовою меншини, яка використовується в державних школах, здійснюється таким чином, у тому числі за допомогою неформального тиску, щоб невиправдано ускладнити членам національної або етнічної групи забезпечити, щоб їхні діти, як частина їхнього загального права на освіту, не зазнавали надмірно обтяжливого припинення щодо своєї основної мови навчання.

(а) Доступ до навчання українською мовою

358. Стосовно шкільної освіти українською мовою Суд зазначає, що Сторони погоджуються, що в період з 2014 по 2016 роки відбулося різке зниження кількості учнів, які отримують шкільну освіту українською мовою. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини,

“Кількість учнів, які навчаються українською мовою, різко скоротилася. У 2013/14 навчальному році українською мовою навчалося 12694 осіб. Після окупації Криму у 2014/15 навчальному році це число зменшилося до 2154, у 2015/16 до 949, в 2016/17 до 371. У квітні 2015 р. з Криму виїхав багаторічний директор єдиної україномовної гімназії Сімферополя, імовірно, через погрози й утиски. За період з 2013 р. до 2017 р. кількість українських шкіл зменшилася з семи до однієї, а число українських класів з 875 до 28 (довідь УВКПЛ, Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна) (22 лютого 2014 р. по 12 вересня 2017 р.), документ ООН A/HRC/36/CRP.3 (25 вересня 2017), п. 197.)

359. Таким чином, протягом першого року після 2014 року кількість учнів, які здобувають освіту українською мовою, зменшилася на 80 відсотків, а наступного – на 50 відсотків. Беззаперечно, що такого спаду не відбулося щодо шкільної освіти іншими мовами, включно з кримськотатарською мовою. Такий раптовий і стрімкий спад спричинив непомірні негативні наслідки для прав етнічних українських дітей та їхніх батьків.

360. Російська Федерація здійснює повний контроль над державною шкільною системою в Криму, зокрема над мовою навчання та умовами їх використання батьками та дітьми. Однак вона не надала переконливого пояснення раптових і радикальних змін у використанні української мови як мови навчання, що справляє різнобічний негативний вплив на права етнічних українців. Сторони не дійшли згоди щодо причин зменшення кількості учнів, які отримують шкільну освіту українською мовою після 2014 року.

361. Пояснення такого зниження, надані Російською Федерацією, не зовсім переконливі. Щоправда, у своїй доповіді УВКПЛ вважає, що “головними причинами такого зменшення є переважно російське культурне середовище і виїзд тисяч проукраїнських жителів Криму на материкову частину України”. Однак, навіть враховуючи, що багато етнічних українських сімей покинули Крим після 2014 року, Суд не переконаний, що це разом із “переорієнтацією кримської шкільної системи на Росію” може пояснити скорочення більш ніж на 90 відсотків справжньої потреби на шкільне навчання українською мовою у Криму.

362. Обидві сторони надали Суду докази щодо ступеня свободи батьків у виборі української мови як основної мови навчання для своїх дітей. Україна надала показання свідків, згідно з якими значна кількість батьків і дітей піддавалися переслідуванням і маніпуляціям з метою, щоб вони утрималися від формулювання або реалізації своїх переважних прав. Російська Федерація, з іншого боку, надала показання свідків, згідно з якими вибір батьків мови навчання був нефальшованим і не піддавався тиску, що підтверджується загальною байдужістю з боку батьків до активного заохочення деяких вчителів продовжувати навчання дітей українською мовою.

363. Суд зауважує, що показання свідків, надані обома сторонами, були зроблені особами, які не були незацікавлені в результаті справи. Вони також не підтверджені достовірною документацією. Слід, однак, зазначити, що Управління Верховного комісара ООН з прав людини зауважило, що “також повідомлялося про тиск з боку деяких викладачів та адміністрацій шкіл з метою припинити викладання українською мовою”. Хоча Суд не може зробити висновок, на підставі наданих доказів, що батьки зазнавали переслідувань або маніпулятивної поведінки, спрямованої на те, щоб вони утрималися від формулювання своїх переважних прав, Суд вважає, що Російська Федерація не продемонструвала, що вона виконала свій обов'язок щодо захисту прав етнічних українців від несприятливого негативно-го впливу на основі їхнього етнічного походження, вживши заходів для пом'якшення тиску внаслідок виняткової «переорієнтації кримської системи освіти на Росію» на батьків, діти яких до 2014 року отримували навчання в школі українською мовою.

<...>

(с) Наявність моделі расової дискримінації

369. Щоб з'ясувати, чи порушила Російська Федерація свої зобов'язання за CERD у цій справі, Суд повинен визначити, чи є виявлені порушення моделлю расової дискримінації. Законодавча та інша практика Російської Федерації щодо шкільної освіти українською мовою в Криму поширювалася на всіх дітей українського етнічного походження, батьки яких бажали, щоб вони навчалися українською мовою, і, таким чином, не стосувалася лише окремих випадків. Таким чином, виявляється, що ця практика мала на меті призвести до структурних змін у системі освіти. Тому Суд вважає, що така поведінка є моделлю расової дискримінації.

МІЖНАРОДНИЙ СУД ООН ВСТАНОВИВ, ЩО РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ ПОРУШИЛА СВОЇ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ...

З іншого боку, Суд не переконаний, спираючись на надані йому докази, що інциденти щодо шкільного навчання кримськотатарською мовою є моделлю расової дискримінації.

(d) Висновок

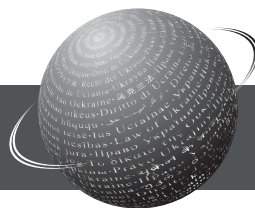
370. У світлі вищевикладеного Суд дійшов висновку, що Російська Федерація порушила свої зобов'язання згідно з пунктом “а” частини першої статті 2 та підпунктом “v” пункту “е” статті 5 CERD, тим, як вона запровадила свою освітню систему в Криму після 2014 року щодо шкільної освіти українською мовою.

<...>

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО

УКРАЇНИ

www.pravoua.com.ua

e-mail: editor.pravoua@gmail.com

ІНФОРМАЦІЯ

ДЛЯ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ
ЮРИДИЧНОГО ЖУРНАЛУ “ПРАВО УКРАЇНИ”

ПЕРЕДПЛАТУ
на юридичний журнал “Право України”
(електронна версія)
на I півріччя 2024 року можна зробити
через сайт за посиланням:

<https://pravoua.com.ua/ua/store/subscribes/>,

або звернувшись до редакції журналу
за адресою:

вул. Загорівська, 17–21,
м. Київ, 04107, Україна
+380(66) 972-39-27
editor.pravoua@gmail.com

Юридичний журнал

“ПРАВО УКРАЇНИ”

3
2024

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красенко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 04.04.2024. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 10,5. Обл.-вид. арк. 9,23.
Ціна договірна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

www.pravoua.com.ua

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 04080, м. Київ, Костянтинівська, буд. 73

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.